

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

Andrija Maurović i hrvatski strip (1901-1981.)

DIPLOMAND: Dina Horvat

MENTOR: dr. sc. Goran Hutinec

Zagreb, 2018.

Sadržaj

Uvod.....	4
1. Povijest stripa	8
1.1. Preteče modernog stripa.....	9
1.2. Pojava prvih humoristično - satiričnih časopisa	12
1.3. Nasljednici Williama Hogarta	14
1.4. Moderan strip je rođen	16
1.4.1. Zašto Žuti dječak?	20
1.4.2. Nova profesija je stvorena	22
1.5. Pioniri modernog stripa	23
1.6. Zlatno doba stripa.....	27
2. Početni razvoj karikatura i stripova u Hrvatskoj.....	34
2.1. Prvi humoristično- satirični časopisi	34
2.2. Prvi stalni junaci na stranicama Kopriva	36
2.3. Prvi stalni junaci na stranicama Jutarnjeg lista.....	38
2.4 Karikature za odrasle, stripovi u reklamama	40
3. Biografija Andrije Maurovića	42
3.1. Stripografija.....	44
4. Od karikatura, ilustracija i plakata do prvog stripa	50
5. Prvi Maurovićevi stripovi, najvažniji strip magazini (1935 -1941.)	56
5.1. Novosti.....	56
5.2. Franjo Martin Fuis.....	61
5.3. Oko	64
5.4. Film, stil i tehnika.....	65

5.5. Mickey strip, Veseli vandrokaš i braća Neugebauer	69
6. Strip u ratnom Zagrebu (1941. - 1945.)	74
6.1. Borba za opstanak stripa u NDH	76
6.2. Partizanski stripovi	81
6.3. Četiri boje u ratnom sivilu – Zabavnik.....	82
6.4. Bijeg iz Zagreba, Maurović u NOB – u	85
6.5. Strip i ideologija.....	88
7. Stripovi skrivani ispod školskih klupa (1945. -1954.).....	92
7.1. Crnoberzijanska erzac – roba.....	93
7.2. Horizont	95
8. Plave godine hrvatskog stripa	98
9. Asket crta erotiku.....	101
Zaključak	104
Literatura	106

Uvod

Čitajući i sakupljajući podatke za ovaj diplomski rad naletjela sam na dvije teze s kojima se susreću povjesničari umjetnosti, sociolozi, ljubitelji stripa i svi koji su se ikad zanimali za njegov nastanak i porijeklo. Prva od njih je rasprava između mišljenja da je strip niži oblik umjetnosti, „šund literatura za one lijenog duha“ i mišljenja da strip s pravom nosi naziv „deveta umjetnost“. Druga je rasprava o početku i porijeklu stripa. Jesu li pravi počeci stripa započeli s pojavom civilizacije i prvih oblika umjetnosti ili se strip pojavio nakon izuma tiskarskog stroja, prvom pojavom u novinama i časopisima kada postaje masovni medij?

Što se tiče tvrdnje da je strip niži oblik književnosti za lijene, smatram da je njegova sama pojava koja je prerasla u fenomen i simbol subkulture time i najveća kritika protiv elitnosti i elitne umjetnosti. Na pitanje, zaslužuje li strip mjesto pored priznatih primjera umjetnosti poput slikarstva, književnosti i filma odgovorila bih da je strip sa svoji humorom i satirom snažan poticaj kritičkom razmišljanju, a pojedine slike izražene u stripu mogu se promatrati i kao zasebna vrhunska umjetnička djela. Vera Horvat Pintarić u jednom broju časopisa „Kultura“ govori o odnosu stripa i ostale priznate umjetnosti: odbacivanje stripa kao forme umjetnosti je tipičan primjer otpora „novome“. Novi oblici kulturnog stvaralaštva (kao što to kroz povijest dokazuju pojava filma, televizije, jazza) prelaze dug put do priznanja svoje kulturne legitimnosti i opće prihvaćenosti široke javnosti najčešće zbog akademskog shvaćanja kulture.¹ Kao primjer i objašnjenje akademskog shvaćanja kulture i stripa kao novog medija navela bih događaj koji najbolje opisuje kako je ponekim kritičarima teško izaći iz okvira „čistih“ umjetničkih formi poput književnosti ili slikarstva. Godine 1992. grafička novela „Maus“, autora Arta Spiegelmana dobila je Pulitzerovu nagradu za književnost. Radnja grafičke novele podijeljena je na dvije paralelne priče. Jedna se bazira na razgovore između glavnog lika Arta i njegovog oca Vladeka, a radnja je smještena u sadašnjosti. Druga priča je retrospektivna i prikazuje sjećanja na preživljavanje Holokausta u Europi za vrijeme Drugog svjetskog rata. Likovi su vizualno prikazani kao životinje čime se autor odmiče od standardnih realističnijih prikaza unoseći time i drugačiju dinamiku radnje. Usprkos Pulitzerovoj nagradi, strip je dobio i nekoliko loših kritika od strane književnika. Kritika jasno pokazuje koliko je za jedan strip koji je radnjom i crtežem bio hvaljen od većine kritičara i

¹ Aljinović, R. i Novaković, M. (2012) *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest Hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripofrum, str. 5

publike, bilo teško dobiti priznanje književnog kruga.² U velikom broju stripovske umjetnosti postignuta je zavidna estetska razina crteža. Uzmimo kao primjer Winsora McCaya i njegov strip „Mali Nemo“. U njemu se razvijaju neke od tehnika perspektiva i kadrova koje će tek kasnije biti otkrivene u filmu.

Strip se mora iznova dokazivati i boriti da postane priznati oblik umjetnosti. Povezuje ga se s žutim tiskom i materijalom namjenjenom prvenstveno mlađoj populaciji. Najveća zamjerka, a ujedno i argument za osporavanje umjetničkog izražaja stripa jest njegova nedefinirana forma između slikarstva i književnosti. Strip je za neke teoretičare i povjesničare umjetnosti hibridna vrsta više umjetničkih izražaja koja zbog svoje povezanosti s masovnim medijima i žutom štampom gubi na težini umjetničkih ostvarenja.³ Zamjera mu se na trivijalnosti kojoj se umjetnost počela okretati pojavom robe široke potrošnje te industrije zabave s kojom je strip postao usko povezan.

Strip je kao nova pa tako i marginalizirana umjetnost pokazao različite funkcije i uloge u društvu 20. stoljeća, ponajviše kao sredstvo zabave i razonode, propagandni materijal i edukacijsko sredstvo. Bio on popularan kod publike ili neprihvaćen kao „prijetnja pismenosti nacije“ on je ipak sveprisutan, a njegov utjecaj na kulturu ne može se zanemariti. Gotovo cjelokupan umjetnički pokret, Pop art, svojim stilom te upotrebom forme i simbola svojstvenim stripovima svjedoči o važnom utjecaju stripa na umjetnost. Osim na umjetnike Pop art pokreta, strip je utjecao i na slikare različitih slikarskih pravaca kao i na redatelje te filmsku umjetnost. Tako je Pablo Picasso u američkim novinama sa stripovima pronašao inspiraciju za svoj rad „Snovi i laži Franca“, a velik broj tehnika koje su kasnije dobile epitet „filmske“ zapravo potječu od stripa, poput montaže kadrova i upotrebe različitih perspektiva prilikom snimanja.⁴ Osim tehnika kadriranja, strip je filmu posudio i svoje najpopularnije likove: Flash Gordon, Princ Valiant, Superman, Batman i još cijeli spektar likova posuđenih iz DC i Marvel svijeta.

Što se tiče rasprave o povijesti i nastanku stripa, zavisi koje elemente uzimamo kao ključne u analizi. Ako pod pojam stripa smatramo priču sa slikama bez atributa mobilnosti, tada su korijeni nastanka stripa na samom početku civilizacije. Ako strip promatramo kao

² Duncan, R.; Smith Matthew J. (2009) *The power of comics - History, Form, and Culture*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc, str. 1.

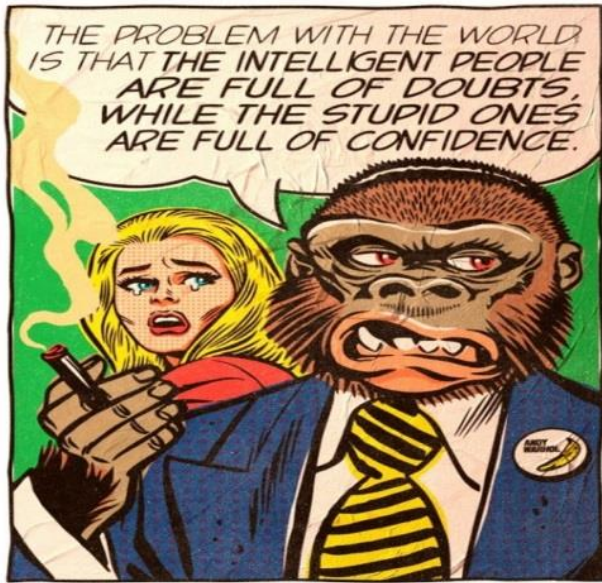
³ Cohn. N. (2009). Razbijanje definicije stripa: odvajanje kulturalnog od strukturalnog u stripu. *Zarez* [online], Dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/razbijanje-definicije-quotstripaquot-odvajanje-kulturalnog-od-strukturalnog-u-quotstripuquot> [27. kolovoz 2017.]

⁴ Aljinović, R. ; Novaković, M. (2012) *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest Hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripofrum, str. 5

produkt razvoja masovnih medija, njegov nastanak možemo pratiti isključivo u okvirima razvoja tiska.

Kroz svoje istraživanje uočila sam da je potrebno spomenuti i objasniti te rane početke stripa kao i kasnije razdoblje nakon izuma litografije i tiskarskog stroja. Kako sve tvori jednu veliku priču, spominjanje samo malih fragmenata iz povijesti stripa činilo mi se besmisleno. Smatram da je za razumijevanje i proučavanje razvoja stripa u Hrvatskoj potrebno dobro poznavati njegov opći nastanak i razvoj. Jedno od poglavlja u knjizi koju sam koristila za istraživanje povijesti stripa naziva se „Strip nije pao s neba“. Bilo je potrebno mnogo vremena, usklađivanja raznih komponenata, istraživanja tržišta, razvoja tiska te postupnog poboljšavanja njegove kvalitete i boje da strip postane ono što je danas. Iz tog razloga, moj uvod u priču o razvoju stripa u Hrvatskoj zauzima malo više mjesta u ovom diplomskom radu nego što bi to bilo uobičajeno.

Analizom različitih izvora i literature prikazat ću povijest stripa od samih početaka uz poseban naglasak na pojavu humoristično - satiričnih časopisa koji su se javljali kroz povijest. Glavna tema ovog istraživanja jest hrvatski crtač stripova Andrija Maurović kojeg su često nazivali ocem hrvatskog stripa. Kroz njegov rad i suradnju s najvažnijim humoristično - satiričnim časopisima prikazat ću kako je strip bio korišten kao propagandno sredstvo, na koji su se način vlasti odnosile prema stripu u određenom razdoblju i kakva je ideologija bila zastupljena u pojedinim stripovima. Osim biografija, koristila sam se časopisima u kojima je pobliže objašnjena funkcija određenih humorističnih listova, kada su izlazili i na koje su probleme naišli prilikom objavljivanja („Spunk“, „Strip revija Večernjeg lista“, „Strip revija“). Uz časopise, koristila sam razne članke pronađene u novinama, zbornicima radova i na internetskim stranicama koji su dodatno pojašnjavali problematiku cenzure u stripu kao i zabrane na koje je strip naletio u godinama izlaženja.

5

⁵ Slika: Primjer povezanosti umjetničkog smjera Pop –art i stripa. Dostupno na: <https://favim.com/image/4733161/> [28. kolovoz 2017.]

1. Povijest stripa

Odrediti sam početak pojave stripa mnogo je teži nego što se čini i taj problem nosi razilaženja u mišljenju, kako povjesničara umjetnosti tako i amaterskih ljubitelja i raznih teoretičara stripa. Da bi odredili kako se strip pojavio i koja je njegova funkcija bila kroz povijest, moramo odrediti i definirati strip kao pojam. Za povjesničara i teoretičara stripa Willa Eisnera strip predstavlja slike i riječi raspoređene na specifičan način da se njima prenosi određena ideja ili priča.⁶ Međutim, u tu definiciju spadaju i primitivni crteži na zidovima spilja u Španjolskoj i Francuskoj, kao i slike i zapisi pronađeni na glinenim pločicama ili na svicima papirusa. Moderan strip se od protostripova razlikuje u produkciji i distribuciji. Protostrip je naziv kojim objedinjujemo razne zapise i crteže na tapiserijama, vazama, spiljama, pločicama, a u svojoj se funkciji razlikuju od stripa.⁷ Tako stvaramo granicu između modernog stripa i crteža iz prošlosti koji nemaju sve odlike stripa, ali su izgledom vjerojatno utjecali na kasniji razvoj. Svaki zapis koji se sastoji od sličice popraćene nekim tekstom ne mora nužno biti strip, no bitno je nabrojati nekoliko protostripova koji u suštini, zanemarimo li da je strip masovni medij, vjerno slikom i tekstom prezentiraju te odlike stripa koje Will Eisner smatra neizostavnim za definiciju pojma.

Od najranijih vremena ljudi su imali potrebu zapisivati ono što vide, osjećaju i o čemu razmišljaju. Brojni crteži nastali kroz povijest nisu bili samo dekoracija, a funkcija im nije bila samo estetska. Služili su kao mediji za prijenos komunikacije.⁸ Protostripove možemo naći na vazama i amforama antičke Grčke. Slike su ovdje popraćene tekstom, najčešće imenima junaka i kratkim stihovima vezanim uz priče. Osim kod antičkih Grka takav oblik protostripova možemo pronaći i kod drugih naroda poput Sumerana, Rimljana, Asiraca, Grka, Egipćana. Takvi su crteži svojevrsan pokušaj da se zabilježe mitovi, legende ali i sjećanja i događaji običnog čovjeka.⁹

Trajanov stup u Rimu nastao između 106-113. godine podignut je u čast imperatorovih pobjeda protiv Dačana. Ovaj spomenik visok trideset i osam metara zanimljiv je zato što je prekriven spiralnom reljefnom trakom koja bi, kada bi smo je mogli odmotati bila duga 190 metara.¹⁰ Autor spaja bitne scene s dramatičnim detaljima u formi sličica koje jedna za

⁶ Eisner, W. (2001) *Comics and Sequential Art*. Tamarac: Poorhouse Press, str. 7.

⁷ Tomić, S. (1985) *Strip, poreklo i značaj*, Novi Sad: Forum, Marketprint, str. 33.

⁸ Aljinović, 2012.

⁹ Tomić, 1985., str. 34.

¹⁰ Aljinović, 2012.

drugom prate radnju.¹¹ Time se postiže veće zanimanje za nacrtanu priču, estetski je podignuta za par razina, no usprkos dobroj slikovnoj podlozi, Trajanov stup ne prati slikovne sekvence s tekstom.

Primjer protostripa možemo vidjeti i na tapiseriji iz Bayeuxa. Tapiserija je platnena vrpca, nastala oko 1070. godine duga petnaestak metara koja govori o invaziji Vilijama I. Osvajača na Englesku i njegovoj pobjedi nad Haroldom II. Saksonskim. Tekst i slike na tapiseriji spojeni su tako da tvore jedinstvenu priču i time tapiserija iz Bayeuxa predstavlja odličan primjer protostripa.¹²

Prije izuma tiskarskog stroja, tekstovi i crteži umnažali su se prepisivanjem i precrtavanjem na svitke papira, a kasnije su se pojavili primitivni oblici tiskarskog stroja, drvorez i bakrorez. U srednjem vijeku tekstovi, najčešće crkvene knjige, prepisivali su se u samostanima što je bio je spor i dugotrajan proces, a knjige i dalje nisu bile dostupne većem broju ljudi zbog nepismenosti i nedostatka osnovnog obrazovanja.

Protostripovi možda i jesu objedinili jednu od važnih značajki stripa – tekst i slike, međutim strip je sredstvo masovne komunikacije, a masovni medij je mobilan. Svojim su izgledom dali veliki doprinos kasnijem razvoju modernog stripa.¹³

1.1. Preteče modernog stripa

Iako početke stripa možemo pratiti od najranijih dana, strip kakvog danas poznajemo proizvod je tiskarskog stroja i usavršavanja tiskarske tehnologije.¹⁴ Ni nakon izuma tiskarskog stroja, knjige nisu postale dostupne većem broju ljudi, već samo uskom krugu obrazovanog sloja stanovništva. Iz tog se razloga javlja potreba za novim tiskanim sadržajem koji bi bili prihvatljiviji i manje obrazovanom stanovništvu. Postupno se otvaraju tiskarske radionice kako bi se zadovoljila potreba za jeftinijim kopijama tekstova i religioznim knjigama.¹⁵

Ako su protostripovi uspjeli objединiti tekst i sliku kao jednu od najvažnijih značajki stripa, preteče modernog stripa dale su svoj doprinos razvoju svojim satiričnim karakterom,

¹¹ Tomić, 1985., str. 34.

¹² Aljinović, 2012.

¹³ Tomić, 1985., str. 56.

¹⁴ Isto, str. 56.

¹⁵ Tomić, 1985., str. 58.

karikaturnim izražajem i najvažnije, masovnošću, odnosno postupnim pretvaranjem iz manufakturne djelatnosti u industrijski proizvod, pristupačan većem broju čitatelja.

Nova era stripa započinje nakon što je sinteza slike i teksta prestala biti samo razrješenje filozofskih dilema, kao primjerice u srednjovjekovnim crtežima, već estetsko rješenje u kojem su nabrojani elementi spojeni u smislenu cjelinu. Mnogi povjesničari stripa smatraju da je takvu estetsku sintezu slike i teksta prvi objedinio William Hogart.¹⁶ Hogart je bio priznat umjetnik i bakrorezac u Engleskoj 18. stoljeća. Najveći uspjeh doživljava 1732. godine objavljivanjem narativne serije u šest slika pod nazivom „The Harlot's Progress.”¹⁷ U svojim ostalim radovima poput „Rake's Progress“ i „Marriage a la Mode“ slike poprimaju stripovsku „s lijeva na desno“ konstrukciju.¹⁸

Hogartove satirične slike postale su pristupačne široj populaciji graviranjem u bakrorezu čime se postigla lakša proizvodnja i distribucija većem broju stanovništva odjednom. Hogart je zbog visoke umjetničke kvalitete svojih radova držao cijenu slika koju si mnogi i dalje nisu mogli priuštiti. Englesko tržište vrlo je brzo bilo prepuno kopija Hogartovih djela preprodanih po nižim cijenama. Pokušavši zaštititi svoje radove Hogart je serije karikatura „Rake's Progress“ objavio tek dvije godine nakon izrade, no odmah po objavljivanju na tržištu već su se pojavili plagijati. Literarni radovi su tada bili zaštićeni aktom iz 1710. godine, no to pravilo nije vrijedilo i za grafičku umjetnost stoga su se i mogli nekažnjivo kopirati.¹⁹

¹⁶ Tomić, 1985., 61.

¹⁷ Isto, str. 63.

¹⁸ Isto, str. 20.

¹⁹ Isto, str. 62.

20

William Hogart nije bio jedini umjetnik 18. stoljeća koji se zanimao za satirično – humoristične teme prikazane u sekvencama ili nizovima, odnosno, nije bio jedini „prethodnik modernog stripa“. Mnogi su se umjetnici počeli pronalaziti u satiričnim temama, kritizirajući odnose u engleskom društvu, ismijavajući malograđanstvo i neznanje. Kao i Hogart, svojim su specifičnim stilom doprinijeli razvoju ove umjetnosti. James Gillray (1757. – 1815.) Hogartov suvremenik, bio je prvi crtač karikatura kojem je to bila glavna profesija i način zarade. Bio je među prvim umjetnicima ove profesije koji je uveo stalni lik u svoje djelo. Među njegovim najpoznatijim radovima su „John Bull and his Family landing at Boulogne“, „Fatigues of the Campaign in Flandres“ i „The Consequences of a Successful French Invasion“.²¹ Thomas Rowlandson bio je također engleski slikar i bakrorezac. Njegov doprinos razvoju stripovske umjetnosti pojavio se u djelu „Coalition Wedding“ objavljenom 1784. godine u kojem je upotrebljavao strip trake, a u mnogim je drugim djelima kao dramaturšku tehniku koristio oblačiće. Jedno od najpoznatijih djela mu je „Put doktora Sintakse u potrazi za živopisnim“.²² Hogart je utjecao i na umjetnika Georea Cruikshanka, ilustratora i litografa koji je ostao najpoznatiji po ilustriranju književnih klasika. Uz preuzimanje osnovnih elemenata i motiva od Hogarta, Cruikshank u radove uvodi neke svoje tehnike, poput pojačane i ubrzane dinamike radnje.²³

²⁰ Slika: „A Harlots Progress“ Williama Hogarta. A Harlot's Progress je serija od šest slika koja priča priču o djevojci Moll, njenom dolasku u London i pokušaju preživljavanja uz prostituciju koja je bila česta pojava u Londonu tog vremena. Šest slika prikazuje njen život, pad i naposljetku smrt. Dostupno na <https://www.royalcollection.org.uk/collection/811512/a-harlots-progress> [22. kolovoz 2017.]

²¹ Tomić, 1985., str. 66.

²² Tomić, 1985., str. 65.

²³ Tomić, 1985., str. 66.

1.2. Pojava prvih humoristično - satiričnih časopisa

Sredina 19. stoljeća donijela je novitete u razvoju tiska. Iako je princip Gutenbergovog tiskarskog stroja ostao isti, tehnička sredstva za tiskanje su se usavršila. Započela je primjena višebojne novinske rotacije i usavršena je litografija, konstruirana je rotacijska tiskarska mašina, usavršen je stroj za slaganje redaka i slova, a ručna je proizvodnja papira zamijenjena mašinskom.²⁵ Usavršavanje tehničkih sredstva bilo je samo jedno od noviteta koje je donosilo 19. stoljeće. Za razvoj modernog stripa bilo je potrebno da se umjetnički, politički i tehnološki uvjeti međusobno preklape i stvore pozitivno okruženje za lansiranje nečeg novog i drugačijeg poput stripa. Obrazovanje je tijekom 19. stoljeća dospjelo na višu razinu rezultirajući sve većim interesom i potražnjom za literaturom i tiskovinama. Tiskani oblik lagano postaje jedinstveno sredstvo komunikacije ali i komercijalizacije.²⁶

Porast pismenosti, a tako i čitalaca novih časopisa dovela je do tiskarske borbe za tržište. Tiskovinama pada cijena i izdaju se časopisi „ za jedan peni“ često vulgarnog sadržaja da privuku i zadrže publiku. Ti rani pokušaji ilustriranih vinjeta donosili su bolju prodaju, a tako i veću tiražu časopisa. Često su se tiskala klasična djela koja su se sastojala od većeg broja ilustracija nego teksta.²⁷

Iako je prvi humoristično – satirični časopis izašao u Parizu 1838. godine okupivši oko sebe neke od velikih umjetnika tog razdoblja, tri najvažnija časopisa za razvoj modernog stripa nastala su u Engleskoj: „Ally Sloper's half – Holiday“, „Comic Cuts“ i „Illustrated

²⁴ Slika: The tour of Doctor Syntax, in search of the picturesque. Dostupno na: <https://www.bl.uk/collection-items/the-tour-of-doctor-syntax> [12. rujan 2017.]

²⁵ Tomić, 1985., str. 80.

²⁶ Isto, str. 81.

²⁷ Isto, str. 81.

Chips“. Ally Sloper bio je prvi moderan engleski junak stripa koji je postao stalni lik časopisa. Satirični ugođaj stripa i karakter lijenog skitnice koji obožava ispijati džin bio je pun pogodak za radničku i srednju klasu viktorijanske Engleske. „Half Holiday“ u naslovu časopisa odnosi se na praksu u viktorijanskoj Engleskoj koja je omogućavala radnicima da odu kući za vrijeme nedjeljnog ručka.²⁸ S obzirom na cijenu od jednog penija ubrzo je zaradio naslov najprodavanijeg časopisa s publikacijom od tristo i pedeset tisuća izdanih primjeraka.²⁹

Nakon velikog uspjeha „Ally Sloper's half Holiday“, izdavač Alfred Harmsworth iskoristio je „stripašku groznicu“ i na tržište lansirao dva časopisa bazirana na stvarnim likovima. „Comic Cuts“ i „Illustrated Chips“. Bili su to prvi časopisi za „pola penija“ te su zbog svoje pristupačne cijene naišli na odličnu reakciju čitalačke publike. Koliki je bio njihov značaj pokazuje činjenica da su postali predložak za brojne druge časopise koji su nakon toga preplavili tržište.³⁰

Na pojavu prvih hrvatskih humoristično – satiričnih časopisa utjecala je pojava njemačkog časopisa „Fliegender Blater“. Prvi broj objavljen je u Münchenu 1844. godine. U časopisu su objavljivani crteži najuglednijih njemačkih umjetnika, ali i crteži nekih hrvatskih umjetnika. Ubrzo nakon pojave „Fliegender Blatera“ pojavljuju se varaždinski „Podravski Jež“ i novosadski „Komarac“.³¹ „Fliegender Blater“ opisivan kao časopis „pomalo konzervativnog bavarskog svjetonazora“ kroz satiru i humor prikazivao je tadašnje njemačko društvo – šašave profesore, građane koji se pokušavaju popeti na društvenoj ljestvici, snobove i rastrošne žene.

²⁸ *Ally Sloper's Half Holiday* [online]. Dostupno na: http://ukcomics.wikia.com/wiki/Ally_Sloper%27s_Half_Holiday [4.9.2017.]

²⁹ Tomić, 1985., str. 83.

³⁰ Isto, str. 83.

³¹ Isto, str. 85.

32

1.3. Nasljednici Williama Hogarta

William Hogarth svojim je radom utjecao na mnoge suvremenike koji su dijelili umjetnički talent i satirični pogled na građansko društvo, ali i na kasnije generacije strip umjetnika. Hogartove nasljednike možda ne možemo nazvati pionirima modernog stripa, međutim dali su svoj doprinos uvodeći nove promjene u sekvencionalnu umjetnost. Od uspostavljanja bolje kontrole dinamike kretanja, preko pojave ustaljenih likova, vinjeta smještenih u odvojene okvire te prepoznatljive „stripovske“ oblačiće u kojima je upisan govor, strip je bio na korak prema modernom megapopularnom proizvodu.³³

Rodolphe Töpffer bio je švicarski slikar i književnik koji je radio pod Hogartovim utjecajem. Sekvencionalna umjetnost tog vremena bila je uglavnom bazirana na moralnim pričama i propagandnim materijalima. Töpffer uvodi inovaciju u svijet sekvencionalne umjetnosti tako da moralne priče i propagandu zamjenjuje smiješnim pričama i antiherojima koji su vodili borbu protiv sudbine. Nešto slično kasnijim geg stripovima koji su uzeli maha početkom 20. stoljeća. Povjesničar umjetnosti John Geipel smatra da je Töpffer upravo zbog svog lošeg vida razvio svoj prepoznatljiv stenografski crtež razlomljenih linija čime je postignuta dinamika likova i pokreta. Godine 1829. objavljuje djelo „Voyages et avetures du

³² Slika: Časopis Ally Sloper's Half Holiday. Dostupno na: <http://www.fotolibra.com/gallery/696979/ally-sloper-half-holiday-comic/> [12.rujan.2017.]

³³ Tomić, 1985., str. 83. -84.

Docteur Festus“ u kojem ismijava tadašnje građansko društvo. Najpoznatiji radovi bile su mu ilustrirane priče koje je stvarao pred kraj života pod nazivom „Histoires en Estampes“.³⁴ Mnogi povjesničari smatraju da je upravo Topffer zapravo „otac“ modernog stripa, no njegovi radovi možda ne bi pronašli put do tih povjesničara i kritičara da nije bilo njemačkog pisca Johana Wolfganga Goethea. Njegovi pozitivni komentari na Töpfferov rad pridonjeli su da čitatelji, kao i sam Töpffer, prepoznaju kako je stvorena mješana forma umjetnosti gdje slike bez teksta imaju samo šturo, neodređeno značenje, isto kao ponekad i tekst bez slike.³⁵ Umjetnički opus Rodolphea Töpffera tako možda i ne bi bio poznat bez pozitivnih komentara Goethea, na sreću to nije bio slučaj pa su njegovi radovi mogli inspirirati kasnije umjetnike, naročito Gustava Dorea čiji je „The Labours of Hercules“ imao sličnu formu kao i Töpfferovi radovi.

Radovi njemačkog umjetnika Wilhelma Buscha izlazili u njemačkom časopisu za humor i satiru „Fliegender blatter“ (Diogen ili zli dječaci s Korinta“ i „Muha“). Godine 1865. izlazi njegovo najznačajnije djelo „Max und Moritz“, o dvojici vragolana koji stalno upadaju u nevolje. Popularnost ovog stripa bila je tako velika da su mnogi umjetnici kasnije bazirali svoje likove na Maxu i Moritzu. Tridesetak godina kasnije pod utjecajem Buscha nastao je jedan od najljepših stripova tog vremena „Katzenjammer Kids“, a kod nas se u časopisu „Koprive“ pojavljuju Maks i Maksić.

Francuski krug umjetnika svojim predstavnikom i „praocem“ modernog stripa može imenovati Georgesa Colomba, profesora i znanstvenika koji objavljuje prvu francusku ilustriranu seriju rađenu u formi stripa na stranicama francuskog časopisa „Le Petit Français Illustré“ pod nazivom „Familie Femouillard“. Ilustrirana serija je svojevrsna parodija na roman Julesa Vernea „Put oko svijeta u 80 dana“.³⁶

³⁴ Tomić, 1985., str. 69.

³⁵ Duncan, R.; Smith Matthew J., 2009. str. 24. -26.

³⁶ Tomić, 1985., str. 72.

37

1.4. Moderan strip je rođen

Od prvih crteža u spiljama i na antičkim vazama, do pojave bakroreza i razvoja litografije preko sve smjelijih pokušaja umnožavanja tiskovina, temelji stripa možda i jesu stvoreni u Europi, ali moderan strip je rođen u Americi. Američki su umjetnici u početku zaostajali za Europskim, no to se promijenilo nakon što su brojni umjetnici europskog podrijetla naselili američke prostore i stvorili prvu generaciju američkih strip crtača. Kao primjer možemo navesti Fridricha Oopera koji je bio sin austrijskog emigranta ili pak Rudolfa Dirksa koji je rođen u Njemačkoj.³⁸ Iako su američki umjetnici 19. stoljeća samo pozajmili europske ideje, do početka novog stoljeća već su razvili novi umjetnički izraz koji zaokružuje i završava priču o razvoju stripa. Izravan poticaj za to ipak nije došao od umjetnika već od novinskih izdavača i magnata koji su shvatili da stripovi mogu ostvariti sve veću prodaju novina. Posljednje poglavlje priče o razvoju stripa započinje borbom za čitatelje dvojice novinskih magnata koji su prvi shvatili da nedjeljni dodatak u boji ima veliki utjecaj na čitatelje – Josepha Pulitzerera i Williama Randolpha Hearsta.³⁹

Borba za čitatelje započinje 1893. godine kada je Pulitzer kupio četverbojnu rotacijsku mašinu u namjeri da u svojim novinama New York World, tiska reprodukcije poznatih umjetnika. Ovaj trik pridobivanja čitatelja nije uspio jer su štampari imali velikih problema s bojama koje su često zamrljale stranice novina. Umjesto reprodukcije slika, Pulitzer se odlučio za vinjete u boji i već 1894. godine objavljuje šest vinjeta umjetnika Richarda F. Outcalta. Vinjete su objavljene pod nazivom „The Origin of New Species or the Evolution of the Crocodile Explained“ a nakon njih slijedi objava vinjeta „Down Hogan's

³⁷ Slika: Strip Max und Moritz. Dostupno na: <http://www.davidgorman.com/maxundmoritz.htm>

³⁸ Tomić, 1985., str. 89.

³⁹ Isto, str. 90.

Alley“ čija se radnja odvija na ulicama New Yorka.⁴⁰ Hoganova ulica bila je prikazana kao siromašna četvrt s prljavim kućama i raznolikim siromašnim svijetom koji tu doživljava najljepše pustolovine ne mareći za bijedu koja ih okružuje. Jedan od likova koji se pojavljuje u Hoganovoj ulici je jednozubi ćelavi dječak obučen u noćnu spavaćicu koja je poslužila Outcaltu kao sjajno mjesto za ispisivanje podrugljivih poruka.⁴¹

Tisak u boji koji se lagano usavršavao tijekom 19. stoljeća, bio je još jedan od trikova za pridobivanje većeg broja čitatelja. Šaljive, šarene vinjete na crno bijelim novinskim stranicama nisu mogle proći nezapaženo, kako kod mlađe populacije tako i kod „ozbiljnijih“ čitatelja. Jednozubi dječak se u Hoganovoj ulici pojavljivao u plavoj pa u crvenoj spavaćici sve do 1896. godine kada se u sekvenci „Golf – The Great Society Sport as played in Hogan's Alley“ pojavljuje u žutoj spavaćici i time ulazi u povijest kao „Žuti dječak“, prvi pravi moderan strip junak. Žuta boja je zadavala velike probleme prilikom tiskanja jer se sporo sušila i time prljala površinu lista sve dok Charles Saalbery, rukovodilac Pulitzerovog tiska nije odlučio eksperimentirati sa supstancama na bazi sušila za boje, a kao test zonu je odabrao upravo žutu spavaćicu koja je time proslavila dječaka i bila zaslužna za njegovo ime – The Yellow Kid.⁴² Yellow Kid već je u prvih nekoliko epizoda stekao veliku popularnost što nije prošlo nezapaženo kod Pulitzerova suparnika Hearsta. S izuzetnim poduzetničkim duhom i lukavošću poslovnog čovjeka uspio je preoteti čitaoce „New York Worlda“ tako što pokreće nedjeljni dodatak novina, „American Humorist“ na osam stranica u boji.⁴³ U dodatku je objavljen tekst čiji je cilj bio privući sve više umjetnika za svoje novine i prezentirati novi nedjeljni dodatak:

„A Morning Glory, ablaze with light,
I'm here, a bewitching, bewildering sprite,
Fresh as the poises that come with the vernal;
Discreet? Why of course, but not too coy,
Dainty, yet daring, a thing of joy
The latest advance of the SUNDAY JOURNAL“⁴⁴

⁴⁰ Elliot, E. (1988) *The Columbia Literary history of the United States*. New York: Columbia University Press. str. 572.

⁴¹ Tomić, 1985., str. 90.

⁴² Isto, str. 92.

⁴³ Isto, str 92.

⁴⁴ Black, J. E. (2016) *Walt Kelly and Pogo: The Art of Political Swamp*. North Carolina: McFarland and Company, Inc. str. 42.

Senzaciju koju je izazvao Yellow Kid možda najbolje možemo predočiti gotovo smiješnim preotimanjem dvojice novinskih magnata za prava na objavljivanje ovog stripa. Nakon što je Hearst objavio svoj nedjeljni dodatak u novinama „American Humorist“, on okuplja vrhunske crtače poput Swinnertona, Oopera, Dirksa, a zatim i samog Outcalta kojeg je preoteo od Pulitzera obećavši mu veću plaću i bolje uvijete rada. Koliko je pojavljivanje ovog stripa na stranicama „New York Journala“ značilo Herstu najbolje svjedoči senzacionalistički oglas objavljen u novinama:

„AH! THERE! THE YELLOW KID
TOMORROW! TOMORROW!
An expectant public is waiting for the „American Humorist“
The New York Journal's COMIC WEEKLY
KALEIDOSCOPE PALE WITH ENVY
Bunco seerers may tempt your fancy with a „color supliment“
that is black and tan –four pages of weak, wishy – washy color
and four pages of desolate waste of black.
But the JOURNAL'S COLOR COMIC WEEKLY!
Ah! there's the diff!
EIGHT PAGES OF POLYCHROMATIC EFFULGENCE
THAT MAKE THE RAINBOW LOOK LIKE A LEAD PIPE
That's sort of color comic weekly that the people want;
and they shall have it.“⁴⁵

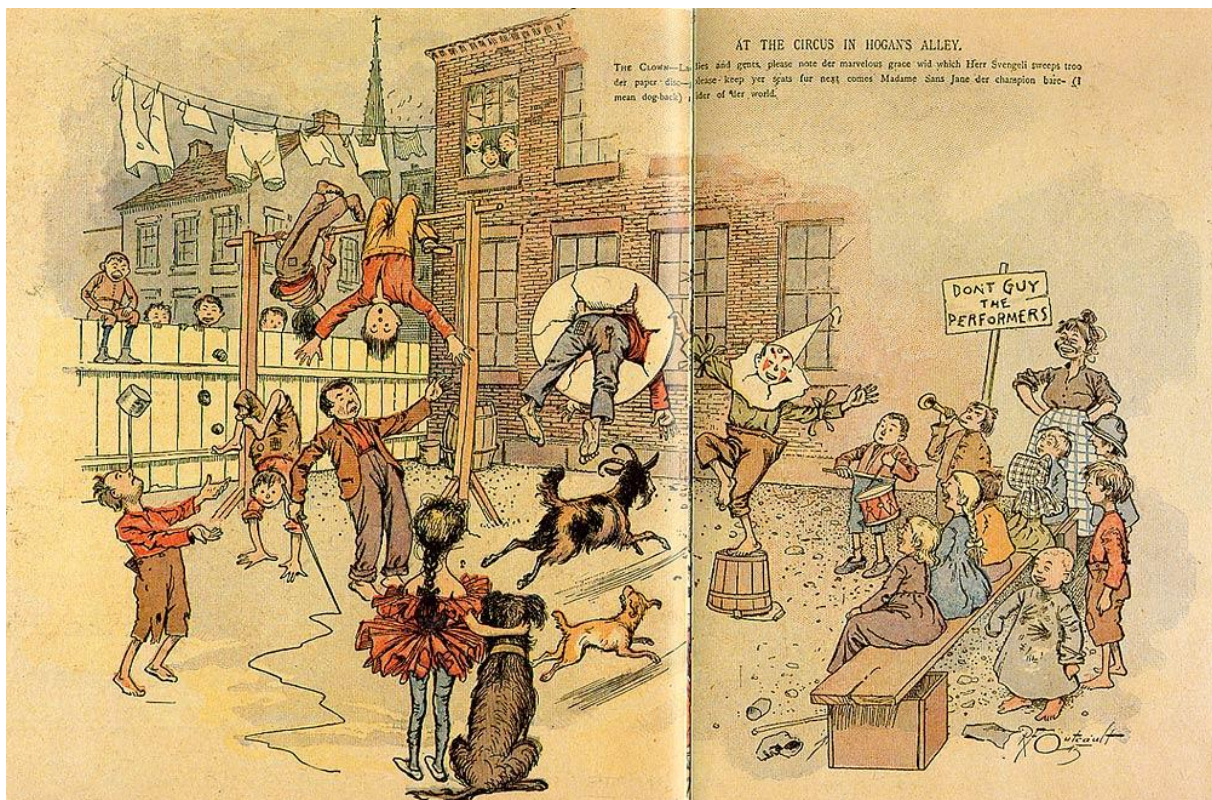
Pulizer se nakon nekog vremena odrekao Outcalta kao crtača, ali ne i stripa na koji je polagao prava nakon velikog broja sudskih sporova. Umjesto novih pokušaja da preotme Outcalta natrag, jednostavno je unajmio novog crtača. Cijela komična situacija oko preotimanja prava na ovaj strip dovela je do pojave naziva „žuti tisak“ koji označava beskrupuloznost i senzacionalizam u tisku.⁴⁶ Iako Outcalt napušta rad na Žutom dječaku, njegova popularnost je iskorištena u propagandne svrhe, a i za promociju robe široke potrošnje poput omota za cigarete i čokoladu.⁴⁷

⁴⁵ Black, J. E. (2016) *Walt Kelly and Pogo: The Art of Political Swamp*. North Carolina: McFarland and Company, Inc. str. 42.

⁴⁶ Tomić, 1985., str. 94.

⁴⁷ Tomić, 1985., str. 94.

Usprkos beskrupuloznim pokušajima pridobivanja publike te diskutabilnoj radnoj etici, Hearst je vrlo dobro shvaćao da je strip jedna od glavnih stavki nove američke literature. U „New York Journalu“ je 1912. godine predstavio prvu punu stranicu stripa sačinjenu od četiri velika dnevna stripa uključujući „Family Upstairs“ Geoga Herrimana i „Desperate Desmond“ Harrya Hershfielda. Svi veliki izdavači dnevnih listova (osim „New York Timesa“ i „Wall Street Journala“ koji nisu objavili ni jednu tablu stripa) ubrzo su kopirali Hearsta i strip table su preplavile novinske stranice. Zanimljivo je da se Hearst zanimao i za animirane filmove pa su prvi rađeni pod njegovim okriljem. Stripovske zvijezde je preselio na velika platna. Tako su na filmsku vrpcu došli Opperovi „Krazy Kat“, „Mauda the Mule“, i „Happy Hooligan“ u epizodi „He tries the Movies Again“.⁴⁸

49

Za razliku od Europskih crtača, u SAD-u umjetnici pokazuju više afiniteta prema eksperimentiranju što je dovelo do ekspanzivnog razvoja ove nove izražajne forme. Jedan od glavnih uzroka ekspanzije američkog stripa na europsko tržište jest činjenica da su stripovi „preko Atlantika“ bili mnogo jeftiniji od onih europskih.⁵⁰ Danski nedjeljni list započeo je s

⁴⁸ Tomić, 1985., str. 98.

⁴⁹ Slika: At the Circus Hoogan's Alley – Jedna od prvih pojava „Žutog dječaka“ koji na sebi još nosi plavu spavaćicu umjesto prepoznatljive žute. Dostupno na: http://cartoons.osu.edu/digital_albums/yellowkid/1895/1895.htm [14.10.2017]

⁵⁰ Tomić, 1985., str. 115.

objavljivanjem Outcaltovog „Buster Browna“ 1906. godine, a dvije godine kasnije „Katzenjammer Kids“ objavljen je u Njemačkoj. U Francuskoj je prvi američki strip bio „Winnie Winkle“ Martina Brannera, objavljen u magazinu „Dimanche Illustre“. Američki stripovi tako lagano preplavljaju i europsko tržište, što ne znači da su europski umjetnici odustali od ove nove izražajne forme. Prvi i najdugovječniji engleski moderni strip bio je „Tiger Tim“ Juliusa Staforda Bakera, objavljen prvi puta 1904. godine na stranicama „Daily Mirrora“.⁵¹

1.4.1. Zašto Žuti dječak?

Ćelavi, jednozubi dječak sa žutom spavaćicom na prvi pogled ne izgleda kao strip ikona i oznaka za komercijalni uspjeh, ali je to upravo ono što se dogodilo s ovim stripom. Unatoč već dobro poznatoj šaradi s otkupom autorskih prava na objavljivanje stripa, postavlja se pitanje zašto velik broj povjesničara smatra da je baš „Yellow Kid“ prvi moderan strip. Određene mehanike stripa bile su poznate i prije njegova objavljivanja. Njemački strip „Max i Moritz“ već ima formu ranog „sekvenca po sekvenca“ stripa. Ilustrirani časopisi („Police Gazette“, „Puck“, „Judge“, „Life“) također su postojali i objavljivali ovakve formate satiričnih crteža s balončićima za govor prije nego je ovaj strip stupio na scenu.⁵²

Ranko Munitić u svojoj knjizi „Strip, deveta umjetnost“, spominje da je u „Žutom dječaku“ prisutno sve što se podrazumjeva pod organiziranom i logički konstruiranom stripskom izražajnom sintaksom“.⁵³ Svaki je prizor odvojen od prethodnog i sljedećeg posebnim okvirima koji su jednaki po obliku i veličini. Sve je doduše još poprilično sirovo i rudimentarno na početku. Oblacići s tekstom se pojavljuju rijetko jer se Outcalt često koristi žutom spavaćicom u koju upisuje podrugljiv tekst. Crtež i dalje graniči s aktualnim novinskim karikaturama, a kvadratići su obilježeni rednim brojevima.⁵⁴ Usprkos strogoj formi odijeljenih kvadratića pojavljuju se prve kompozicijske manipulacije. U ponekim kvadratićima lik istrčava izvan okvira i zastaje u koridoru između kvadrata. Poneki dio tijela, možda ptičjeg krila ili mačjeg repa izviruje izvan okvira.

⁵¹ Tomić, 1985., str. 116.

⁵² *The Yellow Kid on the Peper Stage*, [online]. Dostupno na: <http://xroads.virginia.edu/~MA04/wood/ykid/intro.htm> [2. rujan 2017.]

⁵³ Munitić, R. (2010) *Strip : deveta umjetnost*. Zagreb: ART9, str. 88.

⁵⁴ Munitić, 2010., str. 88.

Ono što Žutog dječaka postavlja na mjesto prvog modernog stripa jest kombinacija sve većeg prihvaćanja novog likovnog izraza od strane umjetnika te rapidni razvoj novinskog tiska i poboljšani tehnološki uvjeti za njegov razvoj. Tehnologija je omogućila jeftino tiskanje u boji zbog čega sve više raste popularnost dnevnih listova. Na prijelazu stoljeća, ekonomija modernog grada stvorila je uvjete da novine, prethodno poprilično loš trgovački list ili politički časopis, pristupe drugačijoj novinarskoj praksi u smislu da sada zadovoljavaju ljudsku potrebu za svakojakim informacijama, neovisno o statusu ili obrazovanju čitalaca. Pisalo se o „malim“ ljudima i njihovim usponima i padovima. Novine su ponudile upravo takav scenarij građanima da lakše razumiju svoju okolinu koja se rapidno mijenjala. Novinske priče o susjedima, poslovima i slobodnom vremenu pomogle su stanovnicima Amerike kasnog 19. stoljeća (vrlo često imigrantima) da se poistovjete s ostalim građanima.⁵⁶

Još jedan važan faktor koji je uvelike pomogao komercijalnom uspjehu ovog stripa jest humor. Neovisno ismijava li strip višu klasu i bogatije stanovništvo ili ističe nevolje siromašnih građana, Amerikanci u ovom razdoblju pred kraj 19. stoljeća pronalaze humor u Outcaltovoj sposobnosti da ruši te unaprijed dodijeljene uloge bogatih i siromašnih. U stripu se prkosi rastućem osjećaju da je Amerika obećana zemlja mogućnosti i beskrajnih kapitala stvarajući jedino sigurno i zabavno mjesto gdje se sve uloge mogu izmješati – „Hoogans Ally“.⁵⁷

⁵⁵ Slika: Prikazana je satirično- humoristična vinjeta sa tipičnim oblačićima za tekst koji su se na vinjetama prikazivali i prije Outcaltova „Žutog dječaka“ Dostupno na:

<http://xroads.virginia.edu/~MA04/wood/ykid/intro.htm> [2. rujana 2017.]

⁵⁶ *The Yellow Kid on the Peper Stage*, [online]. Dostupno na <http://xroads.virginia.edu/~ma04/wood/ykid/newsprint.htm> [2. rujana 2017.]

⁵⁷ *The Yellow Kid on the Peper Stage*, [online]. Dostupno na <http://xroads.virginia.edu/~ma04/wood/ykid/class.htm> [6. rujana 2017.]

1.4.2. Nova profesija je stvorena

William Randolph Hearst, sin kalifornijskog rudara srebra, iskoristio je dio svog obiteljskog bogatstva kako bi transformirao „San Francisco Examiner“ u inačicu „New York Worlda“ Josepha Pulitzerera. Svoj pothvat stvaranja velikog novinskog carstva započeo je dolaskom u New York kada je, smanjivanjem cijene svog slabo prodavanog jutarnjeg dnevnika i povećanjem distribucije, primorao Pulitzerera da smanji cijenu svog „Worlda“ na jedan peni. Godine 1896. nagovorio je Morilla Goddarda, urednika Pulitzerova „Sunday Worlda“ da preuzme uređivanje novog nedjeljnog „Sunday Journala“. Učinio je gotovo sve kako bi povećao popularnost svojih novina. Oko sebe je okupio umjetnike koji su strip doveli na novu razinu umjetnosti poput Rudolpha Dirksa, Winsora McCaya, Buda Fishera, Georga McManusa, Georga Herrimana, Harolda Fostera i Alexa Raymonda, a izdavačima u drugim gradovima počeo je nuditi svoj „American Humorist“.⁵⁸ Pulitzerov „World“ i Hearstov „Journal“ dosegli su milijunsku nakladu nakon potapljanja američkog ratnog broda „Maine“ u luci Havane na Kubi zbog pomame za novinama nakon događaja. U jednom desetljeću, stripovi su prerasli od lokalnog fenomena u nacionalno popularan medij. Između 1910. i 1915. godine već su se ustalili crno – bijeli dnevni stripovi koji su objavljeni u jednoj traci svakog dana osim nedjelje. Hearst uvodi novost kada grupira takve trake stripova i objavljuje ih na jednoj stranici.⁵⁹ Njegova odlučnost da zaradi na stripovima dovela je do ideje o prvoj agenciji za distribuciju stripova. Na nagovor svog urednika Mosesa Koenigsberga uključio je stripove u materijale koje je obično distribuirao putem „International Features Service“. Sljedeće godine je „International Features Service“ prerastao u „King Features Syndicate“ i na taj način su stripovi distribuirani po cijelom svijetu.⁶⁰ Nakon što je ustanovljeno koliko jedan strip može utjecati na prodaju novina, stvoreno je novo zanimanje – crtač stripova. U počecima su bili kupovani i prodavani između novinskih izdavača čineći tako samo dio ogromne mašinerije za stvaranje profita. Ostali su obespravljani za svoje vlastite autorske radove, a publici su ostali potpuno nepoznati. „Žuti dječak“ bio je samo početak sudskih borbi za autorska prava.⁶¹

Svetozar Tomić u svojoj knjizi „Strip, poreklo i značaj“ opisuje jednu interesantnu zgodu u kojoj je Harry Hershfield, autor popularnog stripa „Desperate Desmond“, zamolio urednika „New York Journala“ da mu ubuduće potpisuje strip. Urednik ga je odbio uz tvrdnju

⁵⁸ King Features Syndicate. Strip revija, str 75

⁵⁹ Isto, str, 76.

⁶⁰ Isto, str 77.

⁶¹ Tomić, 1985., str. 98.

da samo novinari imaju pravo da potpisuju svoje radove.⁶² Rudolph Dirks bio je prvi autor koji je pokušao zaštititi svoje radove sudskim putem. Iako njemu to nije uspjelo, više je sreće u tome imao Bud Fisher koji je obranio autorska prava svog stripa, a uz to se i silno obogatio zahvaljujući maloj lukavštini. Fisher je, naime, svoje radove crtao u dva primjerka.⁶³ Jedan od primjera trijumfa, ali i tragedije stripa je slučaj „Supermana“ i njegovog crtača Joe Shustera. Pisac Jerry Siegel i crtač Joe Shuster, još kao mladi studenti u Clevelendu, pokrenuli su fanzin „Science Fiction“. U trećem broju magazina pojavila se priča pod nazivom „The Reign of the Superman“. Glavni lik je bio anti – heroj koji je pomalo nalikovao na budućeg Supermanova neprijatelja br. 1, Lexa Luthora. S vremenom se negativac pretvorio u heroja u specifičnom odijelu koje je Shuster bazirao na odjeći skakača trapeza. Nakon 17 dobivenih odbijenica, izdavač DC- a, Vincent Sullivan odlučio je dati stripu šansu i otkupiti ga za strip magazin Action Comics. Uz plaću od 10 dolara po stranici, Siegel i Shuster prodali su prava na „Supermana“ DC-u, a sve ostalo je povijest.⁶⁴

1.5. Pioniri modernog stripa

S umjetnicima poput Outcalta, Oopera i Swinnertona (strip „Little Jimmy“) završava djetinjstvo stripa u kojem su dominirali popularni pučki junaci i karikaturalnost novinskog tipa.⁶⁵ Dvadeseto stoljeće obilježeno je konačnim usavršavanjem stripa kao forme umjetnosti, apsolutnom umjetničkom slobodom, udaljavanjem od tipičnih vragolastih dječaćkih junaka i grananjem u žanrove i podžanrove stripa. Prije samog „zlatnog doba stripa“, na stripskoj sceni su se pojavili umjetnici koji su svojim talentom ispisali najznačajnije poglavlje stripske povijesti. Sva dotadašnja iskustva u crtanju stripa sakupili su i zaokružili svojim izuzetnim talentom i strip se udaljio od novinskih stranica te je kao samostalan oblik likovne i književne umjetnosti koračao prema policama ljubitelja stripa i kolekcionara. Za ovu etapu razvoja stripa spomenula bih par umjetnika i njihove stripove koji su devetu umjetnost doveli do samog vrha. To su Rudolph Dirks, Winsor McCay, George McManus i George Herriman.

Svetozar Tomić u svojim studijama o povijesti stripa više puta napominje kako je „Katzenjammer Kids“ jedan od najljepših stripova za djecu uopće. Autor ovog stripa Rudolph Dirks povezan je s već spomenutim novinskim magnatom Hearstom. Prilikom putovanja u

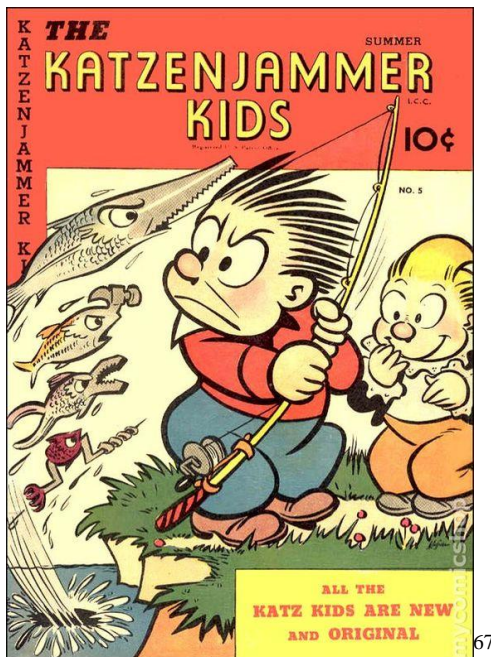
⁶² Tomić, 1985., str. 112.

⁶³ Isto, str. 112.

⁶⁴ Duncan, R.; Smith Matthew J., 2009., str.32.

⁶⁵ Munitić, 2010., str 90.

Njemačku, Hearst je zapazio djela Willhelma Buscha i njegove likove „Maksa i Moritza“. Odlučio je stvoriti američku verziju ovog stripa i za to je angažirao Dirksa. Ubrzo su se na stranicama „New York Journala“ pojavili „Hans i Fritz“ nestašni vragolani u stripu „Katzenjammer Kids“. Slična priča koja se dogodila s Outcaltovim „Žutim dječakom“ pogodila je i Dirksa. Hearst dobiva autorska prava na naslov stripa, a Dirks može nastaviti s crtanjem ali pod novim imenom za strip. „The Captain and the Kids“ je naslov koji je Dirks odabrao nakon sudskog spora s Hearstom i nakon toga nastavlja s objavljivanjem stripa gotovo sedamdeset godina.⁶⁶

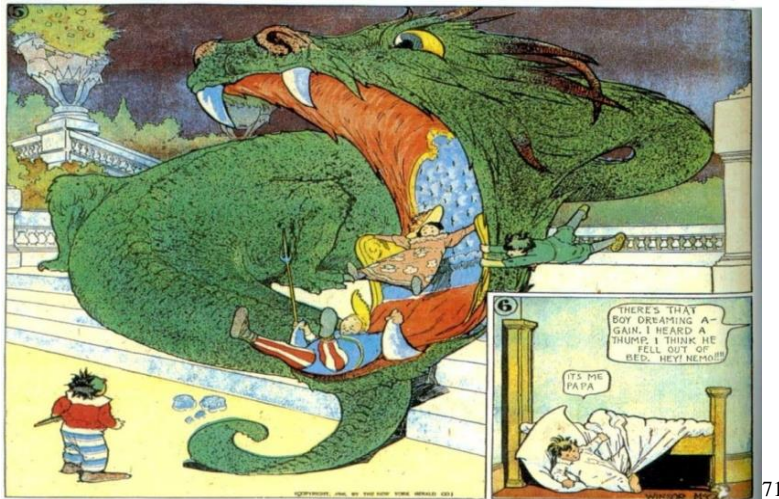

Desetak godina nakon Outcaltova „Žutog dječaka“, Winsor Mccay stvorio je možda najljepši strip svih vremena – „Mali Nemo“. Ovaj strip je svojevrsno remek - djelo čiju kvalitetu crteža, motiva i detalja Svetozar Tomić uspoređuje jedino s Fosterovim „Princom Valiantom“. Radnja je bazirana na fantastične snove dječaka po imenu Nemo koji se nakon svake pustolovine budi u posljednjem kvadratiću stripa, obično padajući s kreveta. „Mali Nemo“ je dječja knjiga, katalog smiješnih i uvrnutih noćnih mora, za kojom posežu i odrasli baš poput „Malog Princa“ ili „Alise u zemlji čudesa“. Crtež ovog stripa je prepun detalja koji na prvi pogled nisu vidljivi čak ni vještom oku. Umjesto tradicionalnog postavljanja kadrova u nizu, on ih smješta u horizontale i vertikale kako bi dočarao iluziju sna (kasnije tu istu tehniku koristi Jean Giraud u „Poručniku Bluberryju“) ali i kako bi uskratio svojim

⁶⁶ Tomić, S. (1980) Pioniri modernog stripa. *Spunk*, 2, str. 3 -4.

⁶⁷ Slika: Naslovnica stripa „The Katzenjammer Kids“ Dostupno na: <https://comicvine.gamespot.com/katzenjammer-kids-5/4000-232212/> [15. listopada 2017]

izdavačima da mu pojedinu stranicu „razbiju“ na nekoliko novinskih nastavaka.⁶⁸ Winsor McCay je u početku radio za „New York Herald“ gdje je crtao stripove gotovo fantastične kao i „Mali Nemo“. Godine 1904. objavljuje strip „Dreams of a Rarebit Fiend“ čija je tema snoviđenja ljudi koji obožavaju jesti sendviče s prženim sirom što kod njih izaziva strašne noćne more.⁶⁹ Osim što je zaslužan za ovaj prekrasan strip, McCay je 1909. godine kreirao prvi autentični umjetnički crtani film „Dinosaur Gertie“.⁷⁰

George McManus 1904. godine u New Yorku započinje dugu i plodnu suradnju s Pulitzerovim „Worldom“ za koji kreira velik broj stripova. Jedan od stripova naziva se „The Newlyweds“, a govori o mladom bračnom paru, lijepoj i ambicioznoj ženi i dobroćudnom tupavom mužu.⁷² Ovaj strip je kasnije poslužio kao predložak za djelo „Bringing up Father“ (kod nas prevedeno „Porodica Tarana“) kada je McManus 1912. godine prešao kod Hearsta u suparničke novine. „Bringing up Father“ je priča o irskim emigrantima koji su na lutriji dobili glavni zgoditak i preko noći postali novi bogati sloj građana. Poanta sadržana u stripu trebala bi ukazati na činjenicu da bogatstvo ne nosi uvijek sreću.⁷³ Glavni lik Jiggs, usprkos novostečenom bogatstvu i dalje voli stare navike poput kartanja i opijanja sa starim prijateljima, dok njegova žena, Maggie, smatra da im nova situacija pruža priliku za društveno napredovanje. Zbog toga stalno „maltretira“ Jiggso odlascima u operu i druženjem sa „visokom klasom“ dok novac troši na luksuzne predmete. Kakav je strip imao značaj i u kojoj je mjeri utjecao na čitatelje govori podatak da je Jiggsovo omiljeno jelo, kupus s mesom

⁶⁸ Munitić, 2010., str. 91.

⁶⁹ Tomić, S. (2003), Do visina Olimpa. Novi Sad: Markentprint d.o.o. str. 26.

⁷⁰ Tomić, S. (1980) Pioniri modernog stripa. *Spunk*, 5, str. 4.

⁷¹ Slika: Little Nemo. Dostupno na: <https://marswillsendnomore.wordpress.com/tag/dragon/> [17. listopada 2017]

⁷² Tomić, 2003., str. 61.

⁷³ Isto, str. 65 - 67.

postalo jako popularno i već se 1927. godine na tržištu pojavila „Jiggsova teletina s kupusom“.⁷⁴

75

Godine 1913. u „New York Journalu“ pojavio se strip „Krazy Kat“. Nacrtao ga je crtač stripova Gerge Herriman i time oduševio Hearsta. Radnja stripa predstavlja ljubavni trokut između mačke, Krazy Kata, miša, Ignatz Mousea i psa – Offisa Puppa. Ignatz baca cigle na Krazy Kata, a Krazy misli da su to zapravo ljubavna pisma. Offissa Pupp pokušava spasiti cijelu situaciju svojom intervencijom. Strip je naveliko hvaljen zbog filozofskih i poetskih dijaloga i prekrasnih pejzaža Arizone u Coconino Countyju. Planine često liče na katedrale a mjesec je ili učvršćen klinom ili visi na konopcu.⁷⁶ Herrimanov crtež i stil naveliko su hvaljeni što zbog originalnosti, avangarde pa koji put i nadrealnosti, tako i zbog korištenja svih mogućnosti koje pruža strip kao medij. Ovaj strip je začetnik onog što će se pedesetak godina kasnije nazivati antistripom.⁷⁷

⁷⁴ Tomić, 2003. str. 70.

⁷⁵ Slika:“ Bringing up Father“. Dostupno na: <http://comicskingdom.com/bringing-up-father> [27.rujan 2017.]

⁷⁶ Tomić, 2003., str. 73.

⁷⁷ Aljinović, 2012.

78

1.6. Zlatno doba stripa

Dvadeseto stoljeće sa sobom nosi grananje stripova u različite žanrove, prilagođavanje svim dobnim skupinama, tematski približavanje nježnijem spolu, odnosno potpuno profiliranje stripa, dobivanje njegova konačnog oblika i eksperimentiranje sa scenarijima i crtežima. Nakon razdoblja geg stripova javlja se i obiteljski strip čije začetke možemo vidjeti u stripu „Bringing up Father“. Ostali takvi stripovi su „The Gumps“, „Gasoline Alley“, „Toots and Casper“, „The Nebs“ i mnogi drugi. Osim obiteljskog stripa javljaju se i stripovi gdje su djevojke glavne junakinje što nimalo ne čudi budući da nakon Prvog svjetskog rata dolazi do sve masovnijeg zapošljavanja žena, veće afirmacije i nagle emancipacije. Najpoznatiji strip tog žanra bio je „Blondie“ – jednostavnog i duhovitog sadržaja s laganim, pomalo naivnim crtežem.⁷⁹ Do kraja dvadesetih godina 20. stoljeća, u stripovima se i dalje pojavljuju antropomorfizirani likovi, laganog crteža i dječjeg humora koji svoju popularnost duguju glavnoj struji u stripu - spoznajom da je sa svijetom sve u redu i da dobro prevladava zlo. Za povijest stripa važno je spomenuti dva antropomorfizirana lika koji su doprinijeli razvoju nekih novih detalja i formi u stripu, a također postali i maskote i simboli stripa.

Do pojave mačka Felixa, američki crtani film preuzimao je popularne likove iz stripa. Felix započinje obrnuti trend. Mačak Felix javlja se kao lik crtanih filmova Pata Sulivana 1919. godine. Već 1923. godine zbog izuzetne popularnosti seli se na stranice stripa.⁸⁰ Kako se prvenstveno pojavljivao na malim ekranima, Felix u strip unosi sve elemente kojima se služio u nijemom crtanom filmu dvadesetih godina – balončić s pilom koja reže drvenu kladu iznad lika koji spava, upitnik ili usklik iznad zamišljenog ili iznenađenog lika, slova zzzz

⁷⁸ Slika: „Krazy Kat“. Dostupno na: <http://sequart.org/magazine/53203/krazy-kat-vs-little-nemo/> [27.rujan 2017.]

⁷⁹ Aljinović, 2010.

⁸⁰ Munitić, 2010., str. 109.

pored usnulih likova.⁸¹ Što se tiče kršenja tipičnih stripovskih formi, Felix se koristi elementima stripa u svoju korist – kada se u prizoru pojave note, Felix pokupi njihova mala crna zrnca i iskoristi ih za ogrjev umjesto ugljena, kada je gladan pojede uskličnik koji prikazuje njegovu nedoumicu, u nedostatku udice ribe hvata upitnikom. Sa svojim prelaskom na stranice stripa, mačak Felix je donio novitete u izražavanju i gestikulaciji likova koji će se zadržati na stranicama stripa do današnjih dana. Time je kršio do tad postavljene granice stripovske forme i otvorio vrata eksperimentiranju s do tad tipičnim elementima stripa.

Jedan od najprepoznatljivijih likova, maskota stripa i Walt Disney Company, Mickey Mouse, prvi se put pojavio u stripu nakon nekoliko uspješnih, kratkih crtanih filmova. Glavnom scenaristu i čovjeku iza popularnog miša, Waltu Disneyu, Kings Features Syndicate prišao je s ponudom da Mickeya i ostalu družinu prebaci u strip. Disney je pristao i Mickey se prvi puta pojavio u stripu 1930. godine. Strip prati pustolovine miša i njegove družine. Crtež i radnja su lagani i bezazleni, namijenjeni prvenstveno djeci. No unatoč bezazlenom scenariju Mickey Mouse izazvao je poprilično veliki skandal u Jugoslaviji kada je 1937. izašla epizoda „Mickey Mouse as the Monarch of Medioka“. Radnja je na prvi pogled jednostavna priča bazirana na filmu „The prisoner of Zenda“ iz 1937. godine. Mickey Mouse dolazi na mjesto kralja izmišljene zemlje Medioke na nagovor kraljevskih zamjenika i ministra. Medioka je bila u velikim financijskim problemima zbog nebrige kralja, nakon čega on biva protjeran iz zemlje. Mickey na prijestolju započinje ekonomske reforme što uzrokuje pozitivnu reakciju stanovništva. Regent Medioke, ujedno i kraljev stric, zbog ljubomore na Mickeyev uspjeh odluči izvršiti puč. Ovaj dio stripa postao je škakljiv zbog tadašnje situacije u Jugoslaviji koja je uključivala regenta Pavla i maloljetnog prestolonasljednika Petra II. Cenzor „Politike“ u kojem se strip pojavljivao odlučio je prekinuti strip u trenutku kada u njemu dolazi do puča.

⁸¹ Munitić, 2010., str. 110-111.

⁸² Slika: „Felix the Cat“. Dostupno na: <http://dunkerton-times.tripod.com/id10.html> [25. listopada 2017.]

Situacija je u potpunosti izmakla kontroli kada je dopisnik „New York Timesa“ Hubert Harrison, koji je dvanaest godina živio u Beogradu, pisao o cenzuri. Jugoslavija je, naravno postala predmetom podsmjeha zbog smiješne cenzure, a Harrison je morao napustiti zemlju. Na ovo su reagirale i ambasade SAD-a i Velike Britanije, a prilikom odlaska, Harrisona su sa željezničke stanice ispratili kao heroja studenti Beogradskog sveučilišta. Čak je i Vladko Maček pozvao Harrisona da prije nego napusti zemlju posjeti Zagreb što je Harrison glatko odbio jer nije više želio imati posla s unutarnjom politikom i političkim problemima Jugoslavije.⁸³ Daljnji skandali i manipulacija s ovim stripom ne prestaju nakon protjerivanja Harrisona iz zemlje. „Politikin zabavnik“ je isti strip objavio 1953. godine, ali s potpuno izmijenjenom pričom, odnosno „prilagođenim prijevodom“. Ovaj put je Mickey omogućio da se u Medioki formira republika i pred okupljenom se masom odrekao prijestolja.⁸⁴ Mickey Mouse ni tu ne odustaje da u normalnom formatu, bez cenzure i „lošeg prijevoda“ ispriča svoju dogodovštinu do kraja. Uz pomoć „Mikijeva zabavnika“ i njegova priča ima sretan kraj uz želju urednika „*nespokojnim savezima svih mrtvih i još živih cenzora u nadi da ovi ribari ljudskih duša više nikad neće imati gde hleb da zarade.*“⁸⁵

Potkraj 20 - ih godina strip je konačno pronašao svoj definitivan oblik. Počinje usavršavanje scenarija, poboljšanje kvalitete stripa, a elementi filma nalaze primjenu u stripu. Kako se u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća strip ograničavao na komičnu i zabavljaku ulogu blisku karikaturi, dvadesetih i tridesetih godina se napušta karikaturalno prikazivanje ljudi i životinja. Pojavljuje se novi trend, a to je težnja realizma u crtežu i naraciji, sklonost raznim pustolovinama, velike priče, grandiozni zapleti te veliki serijali. Započinju zlatne godine stripa s najpopularnijim žanrom - pustolovnim stripom. Novitet koji je uveden u ovom razdoblju jest priča koja nema kraja, junaci koji se pojavljuju iznova u novim pustolovinama, radnja građena oko glavnog junaka koji se uključuje u akciju i avanturu, a osim crtača sve je više naglašena uloga scenarista.

Iz razloga što se ovaj diplomski bavi problematikom definiranja povijesti stripa, smatram da je važno napomenuti neke likove i crtače koji su oblikovali zlatno doba stripa dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća. Likove koje ću u kratko spomenuti i predstaviti dobili su kulturni status zbog visokokvalitetnih, realističnih crteža, dobro ukomponiranih scenarija i neponovljivih glavnih junaka što dokazuje i njihovo dugogodišnje

⁸³ Blum, G. Mickey Mouse as the Monarch of Medioka, *Gladstone Comic Album Special No. 7.*

⁸⁴ Ivanišević, I. (2004) *Sto mu jelenskih rogova*, Zagreb: V.B.Z. str. 110.

⁸⁵ Ivanišević, 2004., str. 110.

stvaranje i pojavljivanje u raznim strip revijama potaknuvši time kolekcionarstvo i sakupljanje stripova: „*Oni koji kao djeca nisu odbacili komplet „Zabavnika“ (1943), „Plavog Vjesnika“, „Alana Forda“ ili kakvog drugog strip izdanja iz prošlog stoljeća, danas posjeduju čitavo prašnjavo bogatstvo.*“⁸⁶

Mnogi smatraju da je 7. siječnja 1929. godine rođena realistična forma stripa. Tog datuma objavljen je prvi strip crtača Harolda Fostera, adaptacija romana „Tarzan među majmunima“ spisatelja Edgara Ricca Burroughsa. U početku, strip crtač Tarzanovih pustolovina nije bio oduševljen svojim novim zanatom dok mu nisu počela dolaziti pisma vjernih obožavatelja, naveliko hvaleći njegov crtački rad. Odlučio se potom okušati u samostalnom pisanju scenarija i crtanju, a rezultat toga bio je „Princ Valiant“. Radnja stripa smještena je u srednji vijek čime je Fosteru otvorena mogućnost za prikazom vitezova, čarobnjaka, i čudovišta tj. širokog spektra likova. „Princ Valiant“ se prvi puta pojavio u novinama 13. veljače 1937. godine. Priča započinje sa Valiantom kao dječakom koji je zajedno sa majkom i ocem protjeran iz zemlje, doplovio do obale Engleske i nastanio se na otoku okruženom močvarama koje nastanjuju svakojaka bića. Na početku svojih pustolovina sreće sir Gavenu, boema i viteza koji mu postaje najbolji prijatelj. U priču su kasnije upleteni kralj Artur, Morgana Le Fej, čarobnjak Merlin i mnogi drugi. Nakon brojnih lutanja i pustolovina Valijant upoznaje Aletu, svoju veliku ljubav kojoj se uvijek vraća nakon pustolovina i avantura. Kako „Princ Valijant“ ima naglašen spoj priče i crteža, Foster nije želio kvariti kompoziciju slike tekstem u oblačićima, pa je tekst napisan ispod svake pojedine slike. Harold Foster bio je mišljenja da ni najkvalitetniji crtež ne može doći do izražaja ako ga ne podupire dobra priča. Tekstovi su stoga promišljeno i kvalitetno napisani, ispunjeni podjednako dirljivim trenucima i humorom. Strip je rađen u kontinuitetu, u formi kronike te se radnja polagano razvija tijekom vremena – od ulaska u krug vitezova okruglog stola kralja Artura, povijesnih događaja i putovanja do 50 - ih godina kada se fokus prebacuje na Valiantov obiteljski život, Aletu i djecu. Foster je predstavio Valianta kao junaka u kome su prvenstveno istaknute ljudske vrline, a ne nadljudska snaga i supermoći. Valiant nije vječiti mladić već stari s vremenom, a postupno ga zamjenjuju njegova djeca. Posljednja Fosterova nedjeljna tabla objavljena je 1971. godine nakon čega ga zamjenjuju drugi crtači.⁸⁷

⁸⁶ Eco, Umberto. (2016) Industrija nostalgije. *Strip revija Večernjeg lista*, 39, str. 59 -62.

⁸⁷ Novaković, M. (2013) Hal Foster: Otac pustolovnog stripa. *Strip revija Večernjeg lista*, 4, str. 25- 28.

Dva strip junaka koja su nastala za vrijeme procvata pustolovnih priča i avantura pod okriljem jednog scenarista, Leeja Falka, zatrla su put budućim kostimiranim junacima. Mandrak i Fantom među prvim su kostimiranim junacima u stripu, trendu koji će kasnije mnogi scenaristi i crtači prisvojiti kao glavno obilježje crtanih strip likova. Osim prepoznatljive kostimografije obojica imaju vjerne pratitelje (u stripovskom žargonu „sindrom Sancha Panze“) također jedan od noviteta koji se kasnije javlja u gotovo svim strip serijama gdje se žele naglasiti vrline i herojstvo glavnog lika – Zagor i Chico, Dylan Dog i Groucho, Martin Mystere i Java, Tex Willer i Kit Carson i mnogi drugi.

Mandrak je prototip svih mađioničarskih likova, junak s ogrtačem i cilindrom, hipnotičar i iluzionist čije su moći na granici pseudo – znanosti. Kroz serijal se ponavljaju tri glavna lika, Mandrak, Lothar, vjerni prijatelj i pomagač, i Narda, Mandrakova zaručnica. Strip se u tisku pojavio 1934. godine i odmah je postao uspješnica. Na našim prostorima Mandrak je doživio premijeru u listu „Robinson“, s epizodom „The Hidden Kingdom of Murders“.⁸⁹

Nakon velikog uspjeha s Mandrakom, Lee Falk stvara novog junaka. Godine 1936. u tisku je objavljen prvi dnevni nastavak Fantoma. Veliku popularnost duguje kreativnom scenariju koji objedinjuje mistiku, avanturu i pustolovinu. Fantom je sin Sir Christophera Standisha koji je bio pratilac Christophera Columba. Nakon što je svjedočio ubojstvu svog oca, mladi Fantom, pravog imena Kit, bježi na obale Bengala gdje ga spašavaju pripadnici pigmejskog plemena Bandara. Kit se zaklinje na vječnu borbu protiv zla, a na isto je zavjetovao i svoje potomke. Time je omogućeno da se priča uvijek iznova obnavlja, s novim Fantomom, prethodnikom starog. Odjeća glavnog lika osmišljena je da zastraši neprijatelje -

⁸⁸ Slika: „Princ Valiant“. Dostupno na: <http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/pv/princ-valiant/> [25. listopada 2017.]

⁸⁹ Novaković, M. (2011) Prvi kostimirani junak u stripu. *Strip revija*, 7, str. 41- 42.

pripijeni kostim s kapuljačom i crnom maskom. Njegovi vjerni pratitelji su konj Hero i pripitomljeni vuk Devil. Slični uzorak kasnije se primjećuje kod Maurovića u stripovima „Trojica u mraku“ i „Sedma žrtva“ u kojima možemo prepoznati trokut prijateljstva čovjek – konj - vuk/pas. Strip „Fantom“ je stekao izrazitu popularnost kod nas što dokazuju i sporovi između izdavača. Neke od epizoda bile su čak precrtavane od strane domaćih autora, a znalo se dogoditi da se Fantom pojavi kao sporedan lik u stripu „Zigomar“, Nikole Navojeva ili Mandrak na stranicama „Alana Forda“. Kao što je bio slučaj i sa Mickyjem, i ovi su stripovi pretrpjeli cenzuru jer „mogu imati loš utjecaj na mlade“. Fantom, Mandrak i Princ Valijant bili su jedni od rijetkih koji su relativno dugo vremena izlazili kao „newspaper“ stripovi, no unatoč njihovoj popularnosti u novijim se studijama stripa zamjera ta šakaljiva tema Fantoma, Tarzana i njima sličnih „bijelih heroja“ koji donose pravdu u afričkim zemljama, a također im se zamjera što su upali u zamku beskrajnog ponavljanja sličnih priča kroz epizode.⁹⁰

Nakon što se pojavio na stranicama Herstova magazina 7. siječnja 1934. godine, „Flash Gordon“ je ubrzo postao svjetska uspješnica. Tema znanstvene fantastike, ratova s mačevima i laserskim oružjem u svemiru popularizirana je i prije u takozvanom prethodniku „Flash Gordona“, „Buck Rogersu“. Radnja započinje kada Zemlji zaprijeti sudar s misterioznim asteroidom. Avion u kojem se nalaze Flash Gordon i njegova vjerna pratiteljica Dale Arden pogođen je meteorom kojeg je izazvalo kozmičko gibanje asteroida. Flash i Dale uspijevaju pobjeći pomoću padobrana, samo da bi sletjeli u neposrednu blizinu laboratorija znanstvenika Zarkova koji ih otima i odlazi s njima u svemir u svojoj letjelici. Družina slijeće na planet Mongo kojim vlada Ming Beščutni i nakon toga započinju avanture Flash Gordona u svemiru. Strip je imao zapanjujuć odjek među čitateljstvom, a lik Flash Gordona se osim u stripu pojavio i u radijskim emisijama, na televiziji pa čak i na poštanskoj marki SAD-a. Crtač Alexander Raymond publici je poznat od prije po također popularnim stripovima „Jungle Jim“ i „Secret Agent X - 9“. Zasativši se u jednom trenutku crtanja „Flash Gordona“, crtač Raymond odlazi u marince. Na povratku se pokušava vratiti crtanju Flasha ali je King Features Syndicate već imao ugovor s drugim crtačem. Raymond nakon toga stvara novog lika – Rip Kirbyja.⁹¹ Ovaj se lik za razliku od Flash Gordona služio više svojim intelektom nego oružjem i laserskim pištoljima. Oružje i batine bile su potisnute, a u prvi plan dolaze detaljne analize, istrage i traganje za motivima. Osim odmaka od već pomalo zasićenih svemirskih pustolovnih tema, „Rip Kirby“ unio je dašak novog svojim netipičnim izgledom -

⁹⁰ Fantom (2008) *Stripovi. com* [online]. Dostupno na: <http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/fan/fantom/> [8.10. 2017.]

⁹¹ Novaković, M. (2012) Svemirska bajka ili zašto volimo Flasha Gordona. *Strip revija*, 9. str. 41 - 42.

poznati okviri naočala koje su prihvatili mnogi muškarci tog vremena, lula koja pojačava dojam engleskog džentlmena te dobro skrojeno odijelo koje stoji kao saliveno. Šarm ovog stripa proizlazi iz činjenice da je glavni lik romantičan, pomalo patetičan te ekološki osviješten, suprotnost dotadašnjih „snagatora“. Nosi poruku o nastavku života nakon rata – kriminolog Rip Kirby nakon rata postaje privatni detektiv. Ono što je tipično za stripove ovog razdoblja nije zaobišlo ni Rip Kirbyja, a to je vjerni pratitelj Desmond, rehabilitirani džeparoš i slatka pratiteljica Honey Dorian koja ljubitelje Bonellijevih stripova neodoljivo podsjeća na Dianu, djevojku Martina Mysterea. Strip u Americi nije silazio s novinskih stupaca, a kod nas je izlazio u okviru strip revija poput „Stripoteke“, „Stip Magazina“, „Giganata“ idr.⁹²

93

⁹² Bogdanović, Ž. (2015) Rip Kirby: Um, pištolj i musica classica. *Strip revija*, 16.

⁹³ Slika: "Rip Kirby". Dostupno na: <http://kirbymuseum.org/blogs/simonandkirby/archives/2459> [27. listopada 2017]

2. Početni razvoj karikatura i stripova u Hrvatskoj

2.1. Prvi humoristično- satirični časopisi

Uzmemo li u obzir da su protostripovi poput crtarija na spiljama, na grčkim vazama i tapiserijama dio sveukupne povijesti stripa, za područje Hrvatske, početke bi mogli tražiti u prvim humoristično – satiričnim časopisima. Godine 1861. Dragutin Antolek Orešek izdaje humoristično - satirični časopis „ Podravski Jež“. List na žalost nailazi na slabi odaziv uz 2000 tiskanih primjeraka prvog i jedinog broja. U stripu se nalaze ilustracije i karikature koje oštro govore protiv Nijemaca i germanizacije. Slab odaziv svjedoči činjenici da tada ljudi još nisu bili spremni za satirično ismijavanje političkih i društvenih događaja u časopisima.⁹⁴

Humoristični list koji se pojavio nakon „Podravskog ježa“ bio je začetnik novog političkog pokreta. Godine 1867. u Zagrebu izlazi list „Zvekan“. List je bio ideološko glasilo nove Stranke prava. Glavni pokretač, urednik i suradnik lista bio je Ante Starčević. Često u „Zvekanu“ piše stihom i prozom koje gdjekad prate simbolički crteži ili karikature Strossmayera, Račkog, Vončine ili Mrazovića. Očito je da su na nišanu satire bile Narodna stranka i njeni vođe, koji put i mržnja protiv Austrije. Karikatura i satira bile su novosti u publicistici Hrvatske. Mnogo toga objavljeno u „Zvekanu“ ostalo je neshvaćeno. List se teško mogao održati jer javnost još nije u potpunosti prihvatila političku ironiju i satiru, pa zadnji broj ovog lista izlazi 31. prosinca 1867. godine.⁹⁵

Ostatak humorističnih časopisa koji su izlazili krajem 19. stoljeća bili su pretežno izdavani od Stranke prava koja je zbog svog antiautoritativnog stila koristila humor kao glavno sredstvo propagande. Takvi časopisi („Vragoljan“, „Bič“, „Trijes“, „Osa“, „Čuk“, „Štipavac“) bili su kratkog vijeka. Ni jedan časopis se nije zadržao predugo pošto politička klima u Hrvatskoj nije bila povoljna za humor i satiru.⁹⁶ Posljednjih dvadesetak godina 19. stoljeća bili su najteži za razvoj i egzistenciju hrvatskog tiska. Hrvatski je ban tih godina bio Khuen – Hedervary čiji je glavni cilj bilo učvršćivanje politike dualizma, a glavna sredstva bila su snažna mađarizacija u Banskoj Hrvatskoj uporabom svih vrsta opresije i gospodarsko izrabljivanje Hrvatske. Napade režima osjetilo je i hrvatsko novinarstvo putem pooštavanja „Zakona o tisku“, ukidanjem porote za delikte i ukidanjem poštanskih povlastica na distribuciju „Obzora“ u austrijske zemlje. Za dvadesetogodišnjeg Khuenovog banovanja, u

⁹⁴ Horvat, J. (2003) *Povijest novinstva Hrvatske (1771 – 1939.)*. Zagreb: Golden marketing, str. 232.

⁹⁵ Isto, str. 232 - 236.

⁹⁶ Isto, str. 276 -278.

Hrvatskoj je bilo više od 5000 zabranjenih oporbenih listova.⁹⁷ Polumjesečnik „Vragoljan“ koji je izdan 1881. godine bio je pravaški list s tipičnim pravaškim humorom i satirama protiv režima. Ilustracije su još bile na niskoj razini, a humor nategnut. Pod Khuenovim režimom 1886. godine urednik „Vragoljana“ morao je odslužiti kaznu od 65 dana zatvora zbog tiskovnog prekršaja.⁹⁸ Tek s prvim koracima u 20. stoljeće djelomično popušta cenzura. Godine 1901. izlazi „Satir“ koji nije potekao iz pravaških već obzoraških krugova. U njemu su surađivali književnici, kazališni ljudi i likovni umjetnici, a prvi put se javlja i likovni umjetnik Menci Clement Crnić koji je javno istupio kao karikaturist.⁹⁹

Slom Khuenovog režima donosi novi osjećaj slobode i vrijeme preokreta za hrvatsko novinarstvo. Razdoblje od 1903. do 1918. godine označava prvu fazu „novog“ hrvatskog novinarstva u kojem informativno novinarstvo polako zamjenjuje dotadašnje političko – ideološko novinarstvo. Tehnološka dostignuća tog vremena koja se rapidno razvijaju doprinijela su bržem protoku informacija. Razvija se promet, brzojav, telefon, radio, fotografija, rotacijski tisak. Svi ovi faktori izmijenili su tehniku novinske produkcije. Osim građana i inteligencije (koji su bili glavna novinska publika 19. stoljeća) čitalačka publika sada postaju sve narodne mase. Iako novine u ovom razdoblju postaju informativni tisak, one su uglavnom i dalje tvorevina političkih ljudi i stranaka. Tek između dva svjetska rata novine postaju produkt anonimnih grupa koje ih pokreću iz novčanog interesa.¹⁰⁰

Preokret u načinu izdavanja novina u Hrvatskoj započeo je Frano Supilo s „Riječkim novim listom“. Tek se izlaskom ovih novina osjeća jači tematski prijelaz iz ideološko - političkog u informativne političke novine. Supilo uvodi novitet izlaženja novina ujutro. Dotad su sve novine u Hrvatskoj izlazile u podne jer se čekalo da inozemne novine prenesu najnovije vijesti. Supilo zbog toga organizira dnevnu telefonsku izvještajnu službu sa Zagrebom, Peštom i Trstom.¹⁰¹

Informativno novinarstvo se obraća anonimnom čitatelju i apolitično je. Mora se prilagoditi razini naobrazbe, interesu, ukusu i sklonosti čitatelja. Novine moraju biti što zanimljivije i raznolikije pa iz tog razloga izvještavaju o sportskim događanjima (posebice nogometu koji je preuzeo popularnost dotad „gospodskim“ sportovima poput jahanja, tenisa ili biciklizma) kriminalu, društvenim skandalima. Nakon 1914. godine posebna je pažnja

⁹⁷ Novak, B. (2005) *Hrvatsko novinarstvo u 20.stoljeću*. Zagreb: Golden marketing, str. 48.

⁹⁸ Horvat, 2003., str. 276.

⁹⁹ Isto, str. 281.

¹⁰⁰ Isto, str. 333.

¹⁰¹ Isto, str. 342.

posvećena ženskoj populaciji pa izlaze članci o modi, receptima, rekreaciji i dr. Pojavljaju se dnevne ilustracije, foto reportaže, uvozni i polagano, prvi domaći stripovi.¹⁰² Glavna vijest u novinama sada potiskuje uvodni članak koji se do tad pojavljivao na naslovnoj strani novina, a feljton koji je do 1919. godine predstavljao najvažniji dio novina potisnut je reportažama. Zamjena feljtona reportažama u ovom razdoblju razvoja novina nimalo ne čudi s obzirom na to da je feljton osobno razmatranje novinara o nekoj činjenici, dok je reportaža iscrpan, nepristran izvještaj o stvarima i pojavama.¹⁰³

Svi nabrojani faktori pokazuju koliko su se novine promijenile u razdoblju nakon sloma Khuenova režima. Od prvih pokušaja humoristično - satiričnih časopisa ispunjenih humorom kojeg narodne mase još nisu razumjele, a čija je glavna funkcija bila politička propaganda, do informativnog tiska namijenjenog širim masama s nemjerljivo većom tematskom pokrivenošću. Nove tiskovine, koje su sve više izdavane od strane anonimnih grupa ili dioničkih društva, u želji za većom zaradom objavljuju sve novitete i zanimljivosti do kojih mogu doći. Ovakav razvoj informativnog tiska u Hrvatskoj stvorio je plodno tlo za objavljivanje stripova i razvoj prvih domaćih junaka.

2.2. Prvi stalni junaci na stranicama Kopriva

Nakon gušenja novinskih sloboda, opresije i cenzure Khuenova režima na scenu stupa nova nada za slobodnim tiskom u obliku časopisa „Koprive“. Prvi broj „Kopriva“ izašao je 1906. godine u Zagrebu i tim prvim brojem već su više od svih političkih listova pridonijele da se ljudi tadašnjice osjećaju kao da je uistinu došlo do preokreta. Izlaze u povoljnijim političkim uvjetima kada se novinarstvu otvaraju slobode i mogućnosti izražavanja. Pod kritiku su ovaj put potpali svi autoriteti, od vladara, vojske, crkve pa i građana i seljaka.¹⁰⁴

Redakcija „Kopriva“ koju su često nazivali i „Kazališna kavana“ bila je sastajalište mladih intelektualaca čije su humoristične pripovijetke i vicevi ispričani u stvorenom krugu umjetnika - intelektualaca, rezultirali karikaturama na njenim stranicama. U prvim godinama izlaženja likovni izraz je bio slab, karikaturisti tek traže svoj stil i eksperimentiraju imitirajući strane i jeftine uzore. „Koprive“ se možda ne bi održale tako dugo da 1907. godine nije u Zagrebu osnovana „Privremena umjetnička škola“ koju je pokrenuo Menci Clement Crnčić, tada jedini grafičar među likovnim umjetnicima. Moderna je umjetnost i dalje u povojima a

¹⁰² Horvat, 2003., str. 342.

¹⁰³ Isto, str. 408.

¹⁰⁴ Isto, str. 349.

crno - bijela tehnika u umjetnosti još nije prihvaćena i prepoznata. Tek se oko „Kopriva“ počinje oblikovati grupa karikaturista.

Na stranicama „Kopriva“ se 4. travnja 1925. godine pojavljuju prvi stalni junaci hrvatskog stripa. Riječ je o junacima „Maksu i Maksiću“ našim ekvivalentima „Maxa i Moritza“ Wilhelma Buscha. Njihove vragolije i nepodopštine su se objavljivale punih devet godina, sve do 1934. godine. Crtao ih je priznati karikaturist Sergej Mironović Golovčenko, a njihovo objavljivanje je inicirao vlasnik i izdavač „Kopriva“ Slavko Vereš.¹⁰⁵ Dogodovštine Maksa i Maksića objavljivane su u šest slika ispod kojih se nalazio tekst u dva rimovana stiha u osmercu. Zbijali su šale sa susjedima, a omiljene mete bile su im teta „Mima“ i ujak „Sima“. Mironović se pokazao kao vrhunski majstor karikature. Scenarijem je vjerno slijedio Buschev obrazac. Maks i Maksić stekli su obožavatelje među mlađom populacijom pa „Koprive“ već 1926. godine kao posebno izdanje objavljuju strip slikovnicu s njihovim doživljajima.¹⁰⁶ U obliku strip slikovnice izašli su još tri puta čime se naša sredina može pohvaliti da je započela s izdavanjem stripova u posebnim svescima prije nego ostale europske zemlje.¹⁰⁷

*Složni tepci brzo rade,
Maks sa bojom slikat znade!*

108

U mjesecu rujnu 1929. godine u „Koprivama“ se pojavio gospodin Alfons sa svojim građanskim odijelom i cigarom u ustima. Nacrtao ga je već spomenuti karikaturist i urednik Slavko Vereš. U šest sličica prate se doživljaji gospodina Alfonsa koji se sprema za zimu,

¹⁰⁵ Aljinović, 2012., str. 37.

¹⁰⁶ Isto, 40.

¹⁰⁷ Aljinović, R. (2009) Maks i Maksić. *Stripforum* [online] Dostupno na <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/maks-i-maksic/> [12.listopad 2017.]

¹⁰⁸ Slika: Maks i Maksić u listu „Koprive“ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/strip-revija-vl/strip-revija-vecernjeg-lista-br-20-travanj-2015/> [12 listopad 2017.].

pada na poledici ili se bori s kišobranom kojeg okreće vjetar. Strip je više namijenjen odrasloj publici, dok su mlađi čitatelji i dalje mogli pratiti doživljaje „Maksa i Maksića“. Nedostatak ovog stripa jest upravo neka čvršća žanrovska orijentacija. Tematski raspon stripa obuhvaća uglavnom satiričke reakcije na društveni moral i životne probleme te tipične gegove u stilu nijemih komičnih filmova. Usprkos činjenici da je Vereš stvorio čvrsto oblikovanog glavnog lika, zbog uske tematske ograničenosti ovog karikaturnog stripa, strip se nije uspio dugo održati među publikom.¹⁰⁹

2.3. Prvi stalni junaci na stranicama Jutarnjeg lista

U maniri novog informativnog tiska, „Jutarnji list“ je uveo promjene na svoje stranice. Najvažnija stavka i prednost nad ostalim informacijama bile su najnovije vijesti iz zemlje i svijeta objavljujane ispod velikih naslova na prvoj stranici. Zbog pokušaja povećanja naklade lista, urednici posežu za sve šarolikijim temama i sadržajima. Moda, kućanstvo, sport, kriminal, enigmatika samo su neke od njih. Značajnu ulogu u povećanju naklade imale su karikature, sadržaj namijenjen djeci, Zagorkin roman objavljujvan u nastavcima i pojava stripa na stranicama „Jutarnjeg lista“. Urednik Eugen Demetrović upozoren je na veliku popularnost „comicsa“ na američkom tržištu te je odlučio isprobati taj novi oblik zabave u svojim novinama. Iz ponude agencije News – Tribune Syndicate izabran je strip „Winnie Winke“.

Američki strip „Winnie Winkle“ o živahnoj mladoj dami, sekretarici američke srednje klase, koji je izlazio dvadesetih godina prošlog stoljeća od velikog je značaja za razvoj hrvatskog stripa. To je prvi uvozni strip na našim prostorima, a pojavio se 5. kolovoza. 1923. godine u zagrebačkom „Jutarnjem listu“. Kod nas se taj strip pojavio u malo drugačijem izdanju. Naime, autor stripa o mladoj sekretarici odlučio se na spinn-off stripa „Winnie Winkle“ te umjesto mlade dame za glavnog lika postavlja njenog malog brata. Nedjeljni prilog „Jutarnjeg lista“ sadržavao je strip tablu – priču u dvanaest slika pod nazivom „Zločesti Ivica na moru – Neočekivano kupanje“. Junak američkog stripa Perry dobio je ime Ivica, a njegova sestra postala je Suzana u našoj inačici stripa. Ono što ovaj strip čini vrijednim spomena za povijesni razvoj stripa jest njegovo periodično pojavljivanje u „Jutarnjem listu“, čime se postiglo građenje i stvaranje stalnog lika u novinama, što je kasnije potaklo na razvijanje stalnih domaćih junaka. Objavljen strip prati dječaka Ivicu u zgodama i problemima s odraslima, školom i kućnom disciplinom. Ivica je tipični lik „vragolana“ kakav

¹⁰⁹ Aljinović, R. (2009) Gospodin Alfonz. *Stripforum* [online]. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/gospodin-alfonz/> [12.listopad 2017.]

se tada pojavljuje u geg stripovima. Sa svojim prijateljima pokušava na sve načine da se dočepa kojeg novčića ili da se prošverca na neku cirkusku ili sportsku priredbu.

Značenje ovog stripa leži u činjenici da je to prvi agencijski strip smješten na stranice hrvatskog tiska. Mali Ivica je prvi junak koji se pojavljivao u listu svake nedjelje čime čitateljima omogućava da njegove pustolovine prate iz tjedna u tjedan. Objavom ovog stripa čitatelji su se upoznali i s pojavom balončića ispisanih tekstom. Kao što su se „Maks i Maksić“ pojavili u posebnim izdanjima, tako je i Mali Ivica doživio objavljivanje strip albuma. U tekstu „Jutarnjeg lista“ 1923. godine objavljeno je: *Netom je izašla prekrasna knjiga „Pustolovni Ivica“. To je onaj koji svake nedjelje zabavlja i raduje sve naše mališane u našem dječjem prilogu. Knjiga koja je vrlo lijepo opremljena, izrađena je u umjetničkim atelierima Tipografije, gdje se također prodaje uz cijenu od 40 dinara. Ista je vrlo prikladna i lijep dar za Sv. Nikolu, dok pogotovo ne bi smjela da manjka ispod nijednog božićnog drvca gdje se darivaju djeca.*¹¹⁰

U svečanom broju „Jutarnjeg lista“ koji je izašao na Badnjak 1923. godine objavljene su Ivičine zgrade, ali ovaj put nacrtane od strane domaćeg autora. Pod naslovom „Ivičin Božić“ objavljen je rad anonimnog autora, a smatra se da je to prvi pokušaj stvaranja domaćeg stripa u obliku koji odgovara suvremenom shvaćanju medija. Ivica se nalazi na

¹¹⁰ Aljinović, R. (2009) Mali Ivica. *Stripforum* [online]. dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/mali-ivic/> [14.10.2017]

¹¹¹ Slika: „Pustolovni Ivica“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/mali-ivic/> [14. listopada 2017.]

Jelačićevom trgu, a ostali elementi koji odaju domaćeg autora su obrisi zagrebačke katedrale, prodavač u šestinskoj nošnji i zagrebački tramvaj.¹¹²

113

2.4 Karikature za odrasle, stripovi u reklamama

Dvadesetih godina prošlog stoljeća u novinama se sve češće javljaju priloge za djecu. Osim već spomenutih nedjeljnih priloga s dječjim junacima, objavljavani su i strip albumi. Stripovi za odrasle još nisu postojali na našim prostorima, no nekoliko je karikaturista okupljenih oko „Kopriva“ objavilo kratke karikaturalne stripove s „odraslijim“ temama. Naročito su zanimljive strip šale autorice Ane Ljubov pod nazivom „Naš film“ u „Koprivama“. Ostali karikaturisti koji su u tom periodu stvarali u krugu „Kopriva“ bili su Petar Papp, Franjo Vučnik i Ivo Režek. Svojim su dosjetkama i karikaturnim crtežima privlačili čitalačku publiku. Osim karikatura i strip - dosjetka za odrasle, u novinama se sve više pojavljuju reklame. Novine i časopisi su uz plakate gotovo jedini medij oglašavanja u razdoblju kada je radio bio u povojima, a televizija još nije postojala. Razni proizvođači i trgovine koriste oglasne prostore u časopisima i novinama kako bi preusmjerili pažnju na svoje proizvode. Reklame s karikaturama, ilustracijama ili fotografijama bolje prolaze kod potrošača i publike od reklama ispunjenih samo tekстом. U „Jutarnjem listu“ se 1927. godine pojavljuje reklama za gramofone crtača Franje Maixnera. On će se i kasnije pokazati kao vrlo dobar odabir za crtanje ovakvih reklama što potvrđuje činjenica da je kasnije u više listova objavljivao kratke strip reklame za propagandnu kampanju većeg korištenja električnih i plinskih uređaja u kućanstvu.¹¹⁴

¹¹² Aljinović, 2012., str. 33.

¹¹³ Slika: „Ivičin Božić“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/mali-ivic/> [14. listopada 2017.]

¹¹⁴ Aljinović, 2012., str. 49.

**NA DUGOROČNU
OTPLATU
BEZ KAPARE**

ZA ČASNIKE I DRŽAVNE ČIMOVNIKE
NOVO UVEDENE, OSOBITO POVOLJNE, OLAKŠICE ZA SVAKOGA
VLASTITA FABRIKACIJA - ZATO ZNATNO SNIŽENE CIJENE

**NAŠ PUTNI GRAMOFON
STOJI SAMO DIN 740.**

SVAKI KUPAC NAŠIH PLOČA DOBIVA
SKUPOCJEMI ALBUM ZA PLOČE.
NAJVEĆE SKLADIŠTE UMJETNIČKIH I
PLEŠNIH PLOČA SVJETSKIH TVORACA:
"HIS MASTERS VOICE" I
"EDISON BELL, LONDON"

**EDISON-BELL
PENKALA D.** ulica S. JOKTOGOTI

¹¹⁵ Slika: Primjer stripa u reklami. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/stripovi-za-odrasle-i-stripovi-u-reklami/> [14. listopada 2017.]

3. Biografija Andrije Maurovića

Andrija Maurović rođen je 1901. godine u selu Muo u Boki kotorskoj, ribarskom naselju na jugozapadnoj obali kotorskog zaljeva. Maurović je usprkos tome oduvijek osjećao veću povezanost s Dubrovnikom pošto su se njegovi roditelji preselili tamo pet godina nakon njegova rođenja. Otac mu je bio Slovenac, austrijski mornarički liječnik s činom mornaričkog dočasnika, a majka Crnogorka, domaćica iz obitelji Vicković.¹¹⁶ Maurović u Dubrovniku provodi sretno i pomalo dječjački nestašno djetinjstvo, a tu pohađa i osnovnu i srednju školu koje ga previše ne interesiraju, no profesori mu često gledaju kroz prste zbog velikog crtačkog talenta. U jednom intervjuu Maurović opisuje kako mu je profesor iz matematike na završnom ispitu došaptavao odgovore. Za vrijeme osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja Maurović se nije previše obazirao na knjige, niti ih je čitao, što mu se poslije u životu vraća kada ilustrira za čuvenu zagrebačku nakladu i tiskaru Stjepana Kuglija u Ilici 30. i nakladu Preporod u Ilici 119: „ *Sve što nisam pročitao u gimnaziji morao sam pročitati poslije da bih odabrao što ću naslikati u tim knjigama. Ja sam ilustrirao sve hrvatske pripovjedače. Za veliku maturu, to je živa istina, nisam poznavao ni jednu od tih knjiga, ali me život kao odraslog klipana natjerao da pročitam sve te knjige. Eto što ti je sudbina!*“¹¹⁷ Kao osamnaestogodišnjak, 1919. godine u Dubrovniku izlaže svoje radove na jednoj izložbi, a 1920. godine u dvorani Sokola u Dubrovniku izlaže 32 slike u tehnikama akvarela, ulja, pastela i ugljena. Iako Dubrovački tisak donosi informacije da su izložbu vidjeli i slikari Murat i Dobrović, loše kritike nije nedostajalo. Najviše su se odnosile na tehniku crtanja – boje nemaju svježine, a prelazi su pretvrđi.¹¹⁸

Ilustracije je objavljivao i u dubrovačkom humoristično - satiričnom časopisu „Jež“. Osim crtanja Maurović se bavio i glumom u sarajevskom kazalištu te je glumio u nekoliko nijemih filmova i jednom češkom filmu koji se snimao u okolici Dubrovnika. Maurović prvi puta dolazi u Zagreb u jesen 1920. godine i prilično razočaran se ubrzo vraća u Dubrovnik. Do njegova sljedećeg odlaska u Zagreb, pozvan je na odrađivanje vojnog roka u Nišu 1924. godine i tom je prilikom uz pomoć svog fotografskog pamćenja memorirao anatomiju konja i sve faze konjskih pokreta koje će mu kasnije pomoći prilikom crtanja vestern stripova.¹¹⁹ Kada je drugi puta otišao u Zagreb, imao je preporuku Ivana Meštrovića za Akademiju

¹¹⁶ Vojinović, A. (2007) *Andrija Maurović: Prorok Apokalipse*. Zagreb: Profil International, str. 24.

¹¹⁷ Isto, str. 27.

¹¹⁸ Dulibić, F. i Glavan, D. (2007) *Andrija Maurović: poznato i nepoznato*. Zagreb: galerija klovićevi dvori, str. 11.

¹¹⁹ Vojinović, 2007., str. 33.

likovnih umjetnika. Kako je zakasnio na upis u Akademiju, Meštrović nakon pažljivog promatranja crteža i slika, moli da se za mladog talenta učini iznimka i nakon toga je primljen na Likovnu akademiju.¹²⁰ Studiranje i studentska slava nisu potrajali dugo jer je mladi talent Maurović crtao ilustracije za knjige, kalendare i slične poslove, što je za studente bilo zabranjeno. Često je spominjao kako je namjerno emigrirao u novine. Dvadesete godine prošlog stoljeća proveo je uglavnom crtajući karikature u „Koprivama“ i ilustrirajući naslovnice za „Kulisu“. Godine 1935. počinje s crtanjem stripova. Njegov prvi strip „Vjerenica mača“ objavljen je u zagrebačkom dnevnom listu „Novosti“. Nakon „Vjerenice mača“ objavljuje znanstveno - fantastične serijale „Podzemna carica“ i „Ljubavnica s Marsa“ po scenarijima Krešimira Kovačića. Te iste godine, nakon objavljivanja prvog hrvatskog stripa, Maurović počinje objavljivati stripove u časopisu „Oko“. Filmovi su uvelike odredili njegov način kadriranja ilustracija i stripova. Više je naučio o kompoziciji, kadriranju i ekspresiji lica u kinodvoranama nego na Likovnoj akademiji.

Pod utjecajem vestern filmova, Maurović crta svoje prve vestern stripove „Trojica u Mraku“ i „Sedma Žrtva“. U časopisu „Oko“ započeo je suradnju s novinarom i scenaristom Franjom Martinom Fuisom koji je pisao scenarije za brojne Maurovićeve stripove. Zajedno prelaze u časopis „Mickey strip“ gdje Maurović postaje glavni Fuisov suradnik. Suradnja s braćom Neugebauer dolazi do vrhunca radom u „ratnom“ „Zabavniku“ 1943. godine kada crta stripove nacionalnog karaktera poput „Seobe naroda“ (kasnije preimenovan u Knez Radoslav) i „Grob u prašumi“. Iste te godine njegov bliski suradnik i scenarist Franjo Fuis pogiba u zrakoplovnoj nesreći. Maurović na kratko vrijeme napušta rad na stripu i odlazi u partizane gdje se uključuje u rad Agitpropa. U tom periodu naslikao je niz propagandnih plakata i raznih drugih narudžbi. Pedesetih i šezdesetih godina nastaju njegovi najzreliji radovi poput „Meksikanca“, „Opsade Zadra“, „Kišove zagonetke“, „Djevojke sa Siere“ i brojnih drugih. Nakon nekoliko stripova objavljenih u „Plavom Vjesniku“, Maurović prestaje s crtanjem stripova i vraća se slikarstvu. Sedamdesetih godina održane su dvije izložbe u čast Mauroviću te je ustanovljena nagrada „Andrija“ od strane Kluba devete umjetnosti u Ljubljani. Godine 1981. umire nakon kraće bolesti u vlastitoj kući na Pantovčaku u Zagrebu¹²¹

¹²⁰ Vojinović, 2007., str. 33.

¹²¹ Dulibić, Glavan, 2007., str 90. - 92.

3.1. Stripografija

NOVOSTI

„Vjerenica mača“ - 12. svibnja - 26. srpnja 1935. (prema priči Paula Fevala, scenarij priredio Krešimir Kovačić)

„Podzemna carica“ – 15. rujna - 19. studenoga 1935. (scenarij priredio Krešimir Kovačić)

„Ljubavnica s Marsa“ - 24. studenog 1935.- 22. veljače 1936. (prema romanu A. Tolstoya, scenarij priredio Krešimir Kovačić)

„Trojica u mraku“ – 23. veljače - 27. lipnja 1936. (prema romanu Branda, scenarij priredio Krešimir Kovačić)

„Sedma žrtva“ – 28. lipnja – 15. studenog 1936. (prema romanu Branda, scenarij priredio Krešimir Kovačić)

„Kugina jahta“ – 17. studeni 1936. – 28. siječnja 1937. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Gospodar Zlatnih bregova“ – 31. siječnja – 16. lipnja 1937. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Sablast Zelenih močvara“ – 17. lipnja – 19. prosinca 1937. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Junaci s granice“ – 1. studenog – 30. prosinca 1939. (prema romanu Zane Graya)

„Zlato“ – 31. prosinca 1939. – 11. travnja 1940. (prema romanu Jack Londona, scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Velika glad u plemenu Gula – Gula“ – 14. travnja – 18. srpnja 1940. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Brod bez kompasa“ 28. srpnja – 18. prosinca 1940. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

„Mrtvačka trojka“ 1. siječnja – 6. travnja 1941. (scenarij priredio Franjo M. Fuis, strip ostao nedovršen)

OKO

„Plijen demona džungle“ – 6. srpnja – 31. kolovoza 1935. (scenarij priredio Božidar Rašić)

„Razbojnikova vjerenica“ 13. srpnja – 7. rujna 1935. (scenarij priredio Božidar Rašić)

„Krvolok od Tanipura“ – 7. rujna – 14. prosinca 1935. (scenarij priredio Božidar Rašić)

„Testament porodice Amstrong“- 7. rujna – 14. prosinca 1935. (scenarij priredio Božidar Rašić)

„Marta i medvjed“ 21. rujna 1935. (1 tabla)

„Pirati ledenog mora“- 28. rujna – 12. listopada 1935.

„Ognjem i mačem“ – 16. studenog 1935. – 29. kolovoza 1936. (prema romanu Sienkiewicza, scenarij priredio Božidar Rašić)

„Zlatarevo zlato“ 21. prosinca 1935. – 4. travnja 1936. (prema romanu A. Šenoe, scenarij priredio Božidar Rašić)

„Tajna dvorca Kidfield“ – 5. rujna -14. studenog 1936.

„Kurir“- 19. rujna – 7. studenog 1936.

„Lutalica Chagos“ – 14. studenog 1936. - 24. travnja 1937. (prema scenariju Franje M. Fuisa)

„Gunka Das“- 1. svibnja 1937. – 1. siječnja 1938. (prema romanu R. Kiplinga, scenarij priredio Franjo M. Fuis)

SMILJE

„Mišini praznici na selu“ – 1. rujna 1936. 1. lipnja 1937. (10 tabli)

POSLJEDNJA PUSTOLOVINA STAROG MAČKA

objavljivani u svescima od 1. studenog do 27. prosinca 1937. (scenarij priredio Franjo M. Fuis)

MICKEY STRIP

„Ubojica s dječjim licem“ – 18. lipnja – 27. kolovoza 1938. (scenarij priredio Franjo M. Fuis, strip nastavio crtati Walter Neugebauer)

„Tirani Gran Čaka“- 18. lipnja – 27. kolovoza 1938. (scenarij priredio Franjo M. Fuis, strip nastavio crtati Walter Neugebauer)

MICKEY STRIP – OKO

„S posljednjim metkom“ 9. veljače – 3. svibnja 1940. (prema scenariju Franje M. Fuisa, ostao nedovršen)

ZABAVNIK

„Grob u prašumi“- 7. svibnja 1943. – 29. ožujka 1944. (prema scenariju Franje M. Fuisa i Marcela Čuklija)

„Seoba Hrvata“ – 7. svibnja – 20. kolovoza 1943. (scenarij priredio S. R. Žrnovački)

„Knez Radoslav“- 29. rujan 1943. – 19. srpanj 1944. (scenarij priredio S. R. Žrnovački)

„Ahuramazda na Nilu“ – 1. ožujka – 13. rujna 1944. (prema djelu Ebersa, scenarij priredio S. R. Žrnovački, strip nastavio crtati Albert Kinert)

„Zlatni Otok“ - 5. travnja – 13. rujna 1944. (prema djelu Stevensona, scenarij priredio Marcel Čukli, strip je nastavio crtati Walter Neugebauer)

„Tomislav“- 2. kolovoza – 13. rujna 1944. (scenarij priredio S. R. Žrnovački, strip nastavio crtati Albert Kinert)

NOVI SVIJET

„Mrtvački brod“ 8. studeni – 6. prosinac 1945. (prema djelu Taverna, scenarij priredio Marcel Čukli, strip ostao nedovršen)

PIONIRSKA ZASTAVA

„Mimo i njegova četa“ 19. travnja 1950. (scenarij priredio Kamilo Ferenčak)

„Duh u logoru“ 5. rujna 1950. (scenarij priredio Joža Vlahović)

HORIZONT

„Meksikanac“- 5. veljače – 25. srpnja 1951. (prema romanu Jacka Londona, scenarij priredio Andrija Maurović i Krešo Novosel)

„Opsada“- 20. kolovoz 1951. – 20. siječnja 1952. (scenarij priredio Krešo Novosel)

„Tri dječaka“- 28. prosinca 1951. – 15. veljače 1952. (scenarij priredio Krešo Novosel)

„Cvijet u kamenu“- 1. veljače – 6. lipnja 1952. godine

„Baš Čelik“- 28. veljače – 5. srpnja 1952. godine

„Jahač usamljene zvijezde“- 5. srpnja – 15. prosinca 1952. godine (prema romanu Z. Graya, scenarij priredio Drago Auguštin, a strip dovršio Josip Pilat)

„Jahači rumene kadulje“- 5. ožujka – 5. lipnja 1953. godine (prema romanu Z. Graya, ostao nedovršen)

„Otmica“ – kolovoz 1953. godine (scenarij priredio Vladimir Mirković, 4 table stripa)

„Pravda u Wagon Gapu“ - rujan 1953. godine (scenarij priredio Tristan Mor, 4 table stripa)

VJESNIKOV ZABAVNI TJEDNIK

„Plantaža Berenda“ – 1. veljače – 28. ožujka 1952. godine (prema romanu J. Londona, scenarij priredio Ante Ungaro, ostao nedovršen)

HORIZONTOV ZABAVNIK

„Brodolomci na otoku Mega“ – 8. srpnja – 13. prosinca 1952. (scenarij priredio Marcel Čukli, a strip su dovršili Aleksandar Marks i Ico Voljevica)

„Neznanac“ – Maurović crtao od 9. rujna do 27. prosinca, nastavili crtati Aleksandar Marks i Julio Radilović (scenarij priredio Nikša Fulgosi)

„Trojica u mraku“ – nova verzija, 25. listopad 1952. – 25. travanj 1953. (prema romanu Branda, scenarij priredio Marcel Čukli)

„Crveni orači“- 23. svibanj – 27. lipanj 1953. (scenarij priredio Tristan Mor, strip ostao nedovršen)

NOVINE MLADIH

„Crveni orači“ – 28. prosinca 1953. – 26. lipnja 1954. (scenarij priredio Tristan Mor)

OMLADINA

„Protiv smrti“ – 9. lipnja -22. rujna 1954. (scenarij priredio Vicko Raspor)

PLAVI VJESNIK

„Hajdučka pjesma“ - 4. ožujka – 22. srpnja 1955. (scenarij priredio Simo Dubajić, prema narodnoj pjesmi)

„Kišova zagonetka“ – 21. ožujka – 23. lipnja 1960. (scenarij priredio N. Neugebauer, prema romanu Jacka Londona)

„Biser zla“ – 10. rujna 1960. – 23. veljače 1961. (scenarij priredio N. Neugebauer, prema romanu Jacka Londona)

„Dijevojka sa Sijere“ – 2. ožujka – 15. lipnja 1961. (scenarij priredio N. Neugebauer, prema Harteu)

„Rankov odred“ – 22. lipnja – 21. rujna 1961. (scenarij priredili Mahmud Konjhodžić i Norbert Neugebauer)

„Uglomi, gospodar pećine“ – 28. rujna 1961. – 25. siječnja 1962. (scenarij priredio N. Neugebauer)

„Čuvaj se senjske ruke“ – 13. rujna 1962. – 16. svibnja 1963. (scenarij priredio N. Neugebauer, prema romanu A. Šenoe)

„Brod buntovnika“ – 28. studenog 1963. – 5. ožujka 1964. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

„Posljednja petorica“ – 23. travnja – 22. listopada 1964. (scenarij priredio N. Neugebauer)

„Tajanstveni kapetan“ – 1. srpnja – 11. studenog 1965. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

„Blago Fathive“ – 7. rujna 1967. – 12. veljače 1968. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

„Povratak starog Mačka“ – 19. veljače – 3. lipnja 1968. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

„Stari Mačak“ – prosinac 1969. – izvanredni broj „Plavog vjesnika“ (scenarij priredio Rudi Aljinović)

MLADI ZADRUGAR – NAŠA SMOTRA

„Ukleti brod“ - 1. svibnja 1960. – 4. svibnja 1961. (scenarij priredio N. Neugebauer)

VEČERNJI LIST

„Grička vještica“ 31. prosinca 1960. – 30. lipnja 1962. (scenarij priredio N. Neugebauer, prema romanima Marije Jurić – Zagorke)

STRIP STRIP

„Grička vještica“- objavljivan u svescima od 14. prosinca 1962. do 15. ožujka 1963. godine (scenarij priredio N. Neugebauer, prema romanima Marije Jurić – Zagorke)

STRIP MAGAZIN

„Vrijeme odvažnih“ – 6. ožujka – 12. lipnja 1966. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

MALE NOVINE

„Hrabri Nik“ 5. lipnja – 21. kolovoza 1967. (scenarij priredio Rudi Aljinović)

KEKEC VAS ZABAVLJA

„Istinite priče o malim borcima“ (stripovi na jednoj tabli: „Spašena žetva“, „Snalažljivi kurir“, „Uništeni plakati“, „Bijeg iz doma“, „Lijekovi su nabavljeni“, „Ruke u vis!“), scenarij priredio Rudi Aljinović), izašli 1967. godine

KEKEC

„Istinite priče o malim borcima“ (stripovi na jednoj tabli: „Preteći pozdrav“, „Most je popravljen“, „Zaslađeni benzin“, „Spašeno selo“, scenarije priredio Rudi Aljinović) 30. studenog 1967. - 11. siječnja 1968.

MODRA LASTA

„Sinovi slobode“ – 1. rujna 1968. – 1.lipnja 1969. (scenarij priredio Josip Barković)

STUDENTSKI LIST

„Povratak Starog Mačka“ 22. prosinac 1976. (scenarij priredio Ivo Šimat – Banov, 1 tabla stripa, ostao nedovršen)

„Nemoralni..“ 25. travnja 1980. (scenarij priredio Andrija Maurović)¹²²

¹²² Kruličić, V. (2009) Stripografija. U: Kruličić, V., ur., Mauroviću s ljubavlju. zagreb: Vedis, str. 354 - 356.

4. Od karikatura, ilustracija i plakata do prvog stripa

Nakon dvije objavljene izložbe u Dubrovniku, Maurović započinje prvu od mnogih suradnja s novinskim kućama. Iako je želio postati priznati slikar, talent ga odnosi na mjesto gdje je zarada brza i jednostavna. Još za vrijeme svog boravka u Dubrovniku, Maurović počinje s objavljivanjem karikatura u dubrovačkom časopisu „Jež“. Brzina u izradi radova, neosporni talent i izraziti dar zapažanja otvorili su mu vrata crtača karikatura a kasnije i stripa: *„Vi kad portretirate možete i pauzirati i studirati, ali kod stripa toga nema jer štampa radi, strojevi rade i morate brzo crtati i uključiti se u tempo tehnike, a u čistoj umjetnosti možete uzeti vazu s cvijećem i time se zabavljati koliko vam drago. To može biti običan hobi i u tom se radu čovjek odmara, a u stripu se iscrpljuje. U tom je bitna razlika.“*¹²³ Jedan od njegovih najranijih sačuvanih crteža jest „Madame Pompadour“, dok je prva naslovnica za časopis karikatura pod nazivom „Demokracija“ obje objavljene u „Ježu“. Za svoje slikarske radove nije mario kome su prodani i gdje se nalaze pa iz tog razloga nemamo uvid u neke od najranijih radova. Raspon tema kod prvih objavljenih radova varira od laganih erotskih do ponekih političkih. Politika ga u karikaturama ipak nije toliko zanimala no erotika je neprestano prisutna kao jedna od bitnih odrednica njegova rada i svojevrsan potpis u radovima.¹²⁴

Za tadašnji najznačajniji humoristično - satirični časopis u Hrvatskoj, „Koprive“, Maurović počinje raditi već 1925. godine, nakon drugog dolaska u Zagreb i napuštanja Likovne Akademije. U to vrijeme njegov stil crtanja još nije bio u potpunosti zaokružen, a filmski način kadriranja još nije bio prisutan. Kolebao se između realističnog načina i blage stilizacije, koja je bila jedna od glavnih obilježja kolege iz „Kopriva“, Sergeja Mironovića Golovčenka.¹²⁵ S vremenom je jasno razdvojio dva načina prikazivanja: situacijsku karikaturu i realističnu ilustraciju vica. Povremena suradnja s „Koprivama“ iz 1925. prerasla je u intenzivnu suradnju 1928. godine. Andrija i Mironović osim što su surađivali u „Koprivama“, bili su i bliski prijatelji, a i bivši polaznici Likovne akademije: *„Mi smo bili najbolji đaci Akademije i doživjeli smo istu sudbinu. istjerali su nas radi hereze, tj. rada izvan Akademije.“*¹²⁶ Mironović je bio zadužen za političke karikature ličnosti i događaja u svijetu i zemlji, dok je Maurović koristio blagu erotsku ironiju na temu mladih žena i njihovih bračnih

¹²³ Vojinović, 2007., str. 36.

¹²⁴ Dulibić, Glavan, 2007., str. 20.

¹²⁵ Isto

¹²⁶ Vojinović, 2007., str. 37.

drugova.¹²⁷ Vicevi i karikature koje su tematski bile vezane s erotskim aluzijama posebno su ga zabavljale pošto je volio šokirati crtežima. Sadržaj se često svodio na kratke razgovore dviju prijateljica o muškarcima ili razgovore starijeg muža i mlade žene. To mu omogućava da na stranice časopisa donese prikaze žena smještenih na plaži u kupaćim kostimima u trenucima kad se presvlače ili im vjetar podiže haljine. Ovaj zaigrani i provokativni crteži nalazili su pozitivan odjek kod publike u trenucima kada u prodaji još nisu postojali časopisi poput Playboya ili Penthousea.¹²⁸ Pod utjecajem Maurovića i ostali redakcijski karikaturisti „Kopriva“ (Petar Papp, Sergej Mironović, A. Car) koriste svoje likovne sposobnosti u prilog erotike.¹²⁹ Također, u počecima je Mironović češće bio zadužen za naslovnice, a Maurović za poneku karikaturu ili ilustraciju na posljednjoj stranici. U tom je periodu Mironović crtao strip „Maksa i Maksica“ prema predlošku „Maksa i Moritza“ Wilhelma Buscha. Maurovićeви pokušaji blage stilizacije omogućili su mu razumijevanje mogućnosti karikatura.¹³⁰ U crtanim vicevima izvrsno ilustrira modu i pokrete mladih dama iz zagrebačkog visokog društva, a tematski najviše voli prizore s mora koji mu također omogućuju da istakne tematske kontraste, stari siromašni ribari s mladim zgodnim turistkinjama. Za vrijeme suradnje s „Koprivama“ stekao je sposobnost da prepozna ili izdvoji ključni trenutak susreta ili događaja. Već 1930. godine izrađuje većinu naslovnica „Kopriva“, posao koji se obično povjeravao karikaturistu ili ilustratoru koji je bio u stanju privući veći broj publike. Lagano je stjecao ugled i status među ilustratorima i karikaturistima što će dovesti do suradnje i izrade naslovnica za časopis „Kulisa“.¹³¹

„Kulisa“ je opisana kao časopis za kazalište, kino, varijete, društvo i šport. Uz vijesti i reportaže iz svijeta kazališta i filma u „Kulisi“ se nalaze aktovi u fotografiji ili crtežu, reportaže s izbora ljepotica te brojne reklame. Časopis je počeo izlaziti 1927. godine. Maurović se pojavio u „Kulisi“ s naslovnicom božićnog broja 1929. godine koja je izašla u takozvanom trobojnom tisku. Nakon toga njegovi crteži izlaze povremeno do 1932. godine. Specifičan način kadriranja počinje se lagano profilirati prilikom izrade naslovnica za „Kulisu“. Razabiru se tri različita plana – portretni, srednji i panoramski. Ilustrirao je i neke pripovijetke za časopis, a naslovnice koje je u tom periodu nacrtao su jedne od najboljih u

¹²⁷ Vojinović, 2007., str. 41.

¹²⁸ Dulibić, Glavan, 2007., str. 28.

¹²⁹ Vojinović, 2007., str. 47.

¹³⁰ Dulibić, Glavan, 2007., str. 21.

¹³¹ Isto, 25.

njegovom opusu. Potpuno prekida suradnju s časopisom 1939. godine iako časopis izlazi sve do 1941. godine.¹³²

Maurovićeva već spomenuta sklonost i privrženost prema morskim temama dolazi do izražaja kada crta za „Jadransku stražu“, mjesečnik koji je izlazio u Zagrebu od 1921. do 1941. godine. Maurovićeve ilustracije nalazimo u 1935. godini. Mjesečnik je težio visokim kriterijima u crtanju, a prikazi mora, jedrenjaka, gusara, i pomorskih bitaka bili su užitek za Maurovića. Crta ilustracije za pripovijetke i romane u nastavcima u mjesečniku i objavljuje ih sve do 1940. godine. Istovremeno s „Jadranskom Stražom“ povremeno surađuje u „Smilju“ – listu za mlade koji je izdavao Savez hrvatskih učiteljskih društva u Zagrebu. Ilustracije iz „Smilja“ nisu na najvišem nivou, a bile su prilagođene djeci.¹³³

Teško je odrediti kada se Maurović počeo baviti ilustracijama niti tko ga je točno uputio u umijeće ilustriranja knjiga. Najvjerojatnija pretpostavka jest da je bio samouk crtač ilustracija. Radio je za Kuglija, Tipografiju, Rožanskog i Jugoštampu koji su u to vrijeme držali monopol nad izdavanjem knjiga.¹³⁴ Njegova kameleonska sposobnost da se prilagodi bilo kojoj temi bila je od velike važnosti za ilustriranje knjiga. Prilikom ilustriranja „Diogeneša“ oslanja se na barokne motive i odlično mu polazi za rukom dočarati ozračje osamnaestog stoljeća. Za „Prosjaka Luku“ dočarava svijet siromašnih seljaka, a u „Mladom gospodinu“ bira scene s konjima u trku ili s mačevanjem. Kritike nije nedostajalo ni u ilustriranju knjiga. Šenoinu knjigu „Branka“ ilustrirali su Maurović i Vladimir Kirin (poznati ilustrator knjiga i slikovnica). U tekstu iz 1931. Ivo Horvat napominje da je Vladimir Kirin jedan od najboljih ilustratora Šenoinih djela dok Maurovića naziva slabim crtačem.¹³⁵ Osim za Šenou, Maurović je ilustrirao knjige za Matu Lovraka, Franju Martina Fuisa, Vladimira Nazora, Eugena Kumičića i još brojne druge poznate pisce. Za vrijeme Banovine Hrvatske i NDH tiskani su brojni udžbenici s njegovim ilustracijama. Ilustriranje knjiga se nastavlja i nakon Drugog svjetskog rata no od 1950. ta se praksa lagano prekida.¹³⁶

Osim ilustracija za knjige, karikatura i viceva, Maurović je izrađivao i plakate koji predstavljaju zanimljiv dio Maurovićeva opusa. Na žalost, nije nam poznato koliko je plakata sveukupno izradio, no najveći broj nastao je u razdoblju Drugog svjetskog rata kada je strip bio zabranjen. Kao način borbe protiv fašizma izrađivao je plakate, zidne novine, političke

¹³² Dulibić, Glavan, 2007., str. 31.

¹³³ Isto, 35.

¹³⁴ Isto, 38.

¹³⁵ Isto, 39.

¹³⁶ Isto, 42.

parole s partizanskim motivima te razglednice. Serija plakata koji promoviraju zadrugarstvo iz 1948. godine bila je veoma uspješna zbog kvalitetnih crteža zadovoljnih seljaka i elipsoidnih ukrasnih obruba na kojima je tiskana poslovice.¹³⁷ Nakon Drugog svjetskog rata i povratka u Zagreb, Maurović radi za OLIKPROP (odjel likovne propagande Narodne fronte Hrvatske) kasniji Oglasni zavod Hrvatske. U tom periodu Maurović crta plakate i afiše propagandnog sadržaja te reklamne plakate za prve domaće igrane filmove i plakate prvih hrvatskih turističkih zajednica. Godine 1946. objavljuje velik broj čestitki u boji s prizorima iz rata.¹³⁸ O crtanju brojnih razglednica i plakata Maurović govori: „*Poslije su mi to zamjerali neki moji vajni kolege, bilo im je krivo što nisu u stanju izvesti tako nešto pa su me ogovarali iza leđa da podvaljujem jeftine kičerske crteže koji nemaju nikakve veze s umjetnošću. Oni se kao tobože istinski umjetnici nebi latili takva posla koji im je ispod časti. Po njima, time se može baviti samo netko kao ja, koji je u umjetničkom smislu nitko i ništa i koga će jednog dana izbaciti iz Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske zato što uskraćuje platiti članarinu! Kao da su oni stalno plaćali članarinu, sunce im nesposobno!*“¹³⁹ Još je od 1930. godine ilustrirao kalendare koji su većinom izgubljeni kao i brojne reklame za Meinl, Badel, ili Gavrilović koje je nacrtao.¹⁴⁰ Nemoguće je pronaći i sakupiti sve crteže koje je Maurović izradio jer su razasuti po svuda.¹⁴¹ Ako u tim radovima tražimo vrhunske umjetničke domete, morat ćemo se razočarati jer Maurović nije stvarao umjetnost već proizvod masovne kulture koji je omeđen ponudom i potražnjom.¹⁴²

¹³⁷ Andrija Maurović, Poznato i napoznato, str. 42

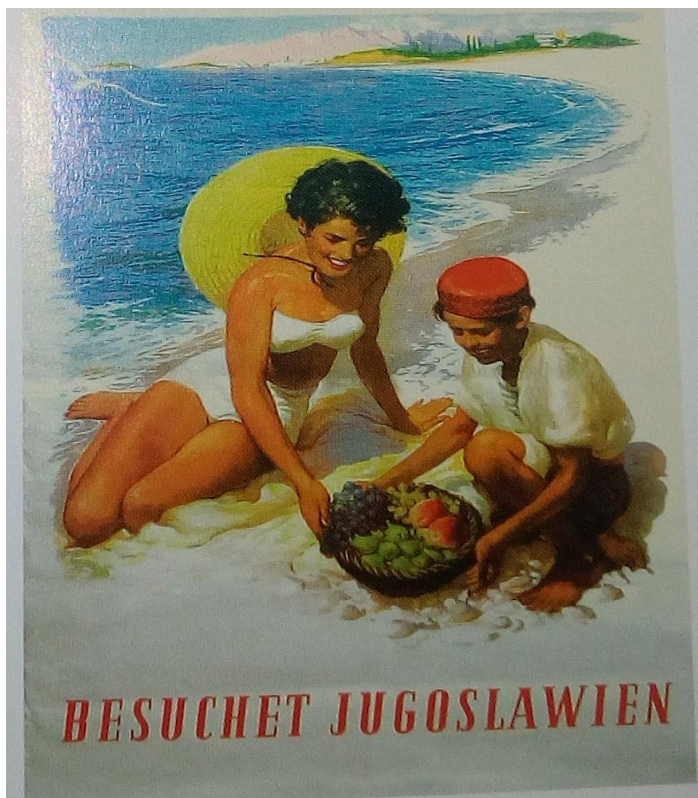
¹³⁸ Vojinović, 2007., str. 140.

¹³⁹ Isto

¹⁴⁰ Gavrilovićeva Šestinčanka je Maurovićevo djelo.

¹⁴¹ Dulibić, Glavan, 2007., str. 43.

¹⁴² Isto, 44.

143

144

¹⁴³ Slika: primjer Maurovićeva turističkog plakata. preuzeto iz kataloga izložbe: „Andrija Maurović, Poznato i nepoznato“

¹⁴⁴ Slika: primjer Maurovićeve ilustracije za filmski plakat „Konjuh planinom“

145

146

¹⁴⁵ Slika: Naslovnica „Kopriva“ s ilustracijom A. Maurovića. Dostupno na: https://www.rastko.rs/strip/1/zupandraginicc_1/neven_1.html [28. listopad 2017.]

5. Prvi Maurovićevi stripovi, najvažniji strip magazini (1935 -1941.)

U prethodnom poglavlju opisana je djelatnost Andrije Maurovića na polju izrade karikatura, ilustriranja knjiga, plakata, razglednica i udžbenika. U novom poglavlju fokus je stavljen na Maurovićeve stripove. Od prvog „pravog“ hrvatskog stripa „Vjerenice mača“ do brojnih ostalih naslova koji su se pojavljivali u tada najpoznatijim novinama, a kasnije strip tjednicima (Novosti, Oko, Mickey strip, Mickey strip – Oko). U ovom poglavlju obradit će se prva faza Maurovićeva rada na stripovima koja traje do početka Drugog svjetskog rata kada Maurović odlazi u partizane, a stripovne aktivnosti smanjene su na minimum.

5.1. Novosti

Dvadeseto stoljeće donosi revoluciju u novinarstvu. Neke od glavnih značajki tog novog, informativnog novinarstva već su objašnjena u prethodnim poglavljima. Osim „Jutarnjeg lista“, koji je prepoznao američki novitet „comicsa“ kao pogodno sredstvo za privlačenje publike i ostali su listovi počeli slijediti taj primjer. Već 1907. godine zakon o štampi dopušta kolportazu čime je stvoren preduvjet za prodor informativnog tiska na tržište.¹⁴⁷ „Novosti“ su se pojavile na hrvatskoj sceni 24. srpnja 1907. godine. Pokrenuo ih je tiskar Mile Maravić i novinar Mirko Dečak koji je ujedno potpisivao list kao odgovorni urednik. Trend koji je preuzet iz ostalog informativnog tiska jest obraćanje anonimnom čitatelju – građaninu i prilagodba njegovu ukusu i interesu. Neovisnost od političkih stranaka pokazuje se time što se donosi „pregled štampe“ stranačkih novina bez naglašene favorizacije bilo kojih novina. Novo čitateljstvo zahtjeva raznolike i zanimljive teme iz poslovnog svijeta, malog i srednjeg gospodarstva pa i sporta, odnosno nogometa koji se u to vrijeme javio kao masovni sport. Osim tog novog čitateljstva koje diktira nova pravila informativnog tiska, važna je uloga i urednika koji se sve više zanimaju za oglašivače (o njima ovisi rentabilnost lista kao i profit samog vlasnika) i organiziraju mrežu dopisnika i telefonsko izvještavanje. Kada su se pojavile na sceni, „Novosti“ su privukle pozornost privatnog kapitala pa su već nakon dvije godine postale ovisne o banci Kronfeld d.d. što za ono vrijeme nije nimalo čudno jer stvarni izdavači novina postaju banke i dioničarska društva.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Slika: Naslovnica časopisa „Kulise“ koju je nacrtao Maurović. Preuzeto iz kataloga izložbe: *Andrija Maurović: Poznato i Nepoznato*

¹⁴⁷ Novak, 2005., str. 71.

¹⁴⁸ Isto, 72.

Godine 1935. Italija je povelala rat na Etiopiju, Hitler je u Njemačkoj proglasio opću vojnu obvezu, uvedena je redovna avionska linija između Engleske i Australije, u Americi se pojavljuju prvi parkirni satovi, snimljen je prvi film u tehnicoloru, u Hrvatskoj se dogodio strip. Samo ozračje 1935. godine u Hrvatskoj bilo je pogodno za ovu vrstu noviteta u novinama. Osim nabrojanih poboljšanja u dnevnom tisku, natpisi poput „senzacionalno“ i „novo“ itekako su privlačili publiku. Tadašnji najšire prihvaćeni oblik zabave bili su filmovi koji su nedavno dobili i zvuk, a okupljali su cijele porodice na nedjeljnim kino – projekcijama. Na ljetnim su turnejama glumačke družine izvodile svakojake programe, a prodaja gramofonskih ploča jazza i šlagera našla se u velikom usponu (vrijeme Milana Šepeca i Vlaha Paljetka u glazbi). Pojava radija i popratnih dječjih i sportskih emisija dodatno je začinila ovaj procvat popularne kulture. To je bilo i vrijeme takozvanih „šund“ romana ali i vrhunskih reportaža Toše Dabca, Vladimira Horvata i Franje Martina Fuisa¹⁴⁹

Te se godine iz Pariza u Zagreb vraća Krešimir Kovačić, sin književnika Ante Kovačića. Bio je dopisnik za „Novosti“ iz Pariza“ od 1928. – 1935. godine, jedan od osnivača i višegodišnji predsjednik Jugoslavenskog novinarskog udruženja, poznavatelj više svjetskih jezika i neko vrijeme urednik „Kopriva“. U „Novostima“ se brinuo za romane u nastavcima te se tako stvorila ideja o suradnji s Maurovićem na „novinskom romanu ili romanu u slikama“. Odluka je pala da se za strip priredi scenarij romana „Gospođica Flamberge“ poznatog pisca povijesno - pustolovnih romana Paula Fevala. Radnja romana smještena je u 18. stoljeće i oslikava život na velikaškim dvorovima, junake u borbi mačevima, intrige, lukavstva i laži. Glavna junakinja Henrietta preodjevena u muškarca bori se rame uz rame s ostalim mušketirima. Prema kasnijim intervjuima s Maurovićem, može se razaznati kako se nije previše pripremao za novi pothvat niti je bio svjestan da započinje s radom na prvom stripu u Hrvatskoj. Nakon razgovora s Kovačićem i letimičnog pogleda na stripove koji su se javljali u američkom tisku, radu je pristupio rutinski te se nije poveo ni za kojim autorom. Za stvaranje ugođaja i scenografije u stripu pogledao je tek naslovnicu francuskog izdanja romana i nekoliko ilustracija unutar teksta, a za kostimografiju, oružje i konjsku opremu pomogla mu je njegova vizualna memorija jer je prije ilustrirao priče i romane iz 18. stoljeća. Od Kovačića bi mu dolazili kratki opisi pojedinih scena prema kojima je dalje kreirao crtež.¹⁵⁰ Čitajući razgovore s Maurovićem može se razaznati kako je u početku strip doživljavao samo kao modu sa zapada u koju je ubacio svoju strast prema filmovima, a moguće i kratko glumačko

¹⁴⁹ Novaković, M. (2014) Dan kada se dogodio strip. *Strip revija*, 14.

¹⁵⁰ Isto.

iskustvo. Prvotni cilj nije u ovom slučaju bio utemeljiti novi umjetnički oblik već stvoriti proizvod privlačan publici na temelju kojeg će moći dobro zaraditi.¹⁵¹ Što se tiče preuzetih utjecaja Maurović komentira *da mu to nije prvi crtež i da gestom autohtone i samouvjerenosti uopće ne kani oponašati bilo koga, a najmanje američke diznjevске raspoložene majstore koji su svoj crtež glatkih, dopadljivih i jednostavnih kontura tada već razvili do klasičnog stripovskog savršenstva.*¹⁵²

U subotu 11. svibnja 1935. godine čitatelje „Novosti“ dočekala je ovakva obavijest: *„Potražite svi sutrašnji broj, jer ćete u njemu naći vrlo zanimljivu i senzacionalnu stvar koja će vas iznenaditi. Već sutradan se u „Novostima“ pojavio prvi nastavak stripa „Vjerenica mača“ sastavljen od šest sličica: „U današnjem broju započinje roman u slikama „Vjerenica mača“. Roman je izrađen u obliku napetog novinskog filma prema romanu poznatog francuskog pisca Paula Fevala(...) Redakcija Novosti nije žalila ni truda ni troška, da učini od ovog romana originalni senzacionalni novinski film, u slikama odličnog domaćeg ilustratora, koji će sigurno čitaoci Novosti pratit od početka do kraja sa najvećim interesom.“*¹⁵³

Na 10. stranici „Novosti“ objavljeno je šest sličica u kojima se prikazuje probijanje jahača kroz mračnu olujnu noć. Priča je objavljena u sveukupno 74 dnevna nastavka.¹⁵⁴ Iako su se čitatelji i prije susretali s ovom formom pripovijedanja u nastavcima na stranicama humorističnih listova, pojava „Vjerenice mača“ u „Novostima“ značila je novu vrstu slikovne naracije koju je publika itekako prihvatila. Suradnja s Kovačićem nastavlja se objavom druga dva stripa u „Novostima“, ovaj put znanstveno – fantastične tematike. Prvi od njih jest „Podzemna Carica“ koji se pojavio u „Novostima“ 15. rujna 1935. godine. Radnja stripa smještena je u čudesnom podzemnom gradu Avankaru. Tri putnika odlaze na putovanje u središte zemlje. Na početku se susreću s raznim preprekama poput biljka mesožderka i ljudi – šišmiša da bi kasnije shvatili kako je Anarkan grad u kojem vlada klasno društvo. Najniži sloj čine ljudi - šišmiši koji su vojnici i poljoprivrednici, srednji sloj koji se bavi industrijom, a vladaju učenjaci, umjetnici i inteligencija. Klasno društvo ne vlada po principu ekonomske moći već po količini znanja i inteligencije. U svom osvrtu na znanstveno - fantastični opus Maurovićevih stripova Mladen Hanzlovsky komentira: *„Fantazija doseže u ovom stripu oblike neobičnih utopijskih zamisli o idealnom društvenom poretku i očito da je dotaknut onaj*

¹⁵¹ Dulibić, Glavan, 2007., str. 48.

¹⁵² Hanzlovsky, M. (1976 – 1977.) Strip, Maurović i mi. U: Šibenik, Lj., ur., *Maurović*. Zagreb: Galerija nova

¹⁵³ Vojinović, 2007., str. 57.

¹⁵⁴ Novaković, M. (2014) Dan kada se dogodio strip. *Strip revija*, 14.

problem našeg tadašnjeg društva koji je najviše mučio masu stvarnih i na zemlji podčinjenih stanovnika. I čovječanstvo između dva svjetska rata!“¹⁵⁵ Drugi znanstveno - fantastični strip „Ljubavnica s Marsa“, rađen prema romanu Alekseja Tolstoja, također provlači kroz radnju određene simbole besklasnog društva i ljevičarskih ideja. Radnja započinje kada vojnik Gusjev i inženjer Los odlete u svemir s ciljem slijetanja na Mars. Na Marsu je život podijeljen u dvije grupe - kapitalističku i proletersku. Osim ljubavne priče između marsijanke Aelite i zemljanina Losa, paralelno se odvija pokušaj dizanja revolucije na Marsu. Los nakon nekog vremena osjeća nostalgiju prema svom rodnom gradu Moskvi koja za njega predstavlja ideal socijaliziranog i urbaniziranog svijeta, za razliku od Marsa gdje ljudi žive u izobilju zabavljajući se lutrijom i posebnom vrstom marsijanske droge.¹⁵⁶ Maurovićevu lijevu orijentaciju u predratnim stripovima možemo nadalje zapaziti u govoru vojnika Gusjeva prilikom pozdrava Marsijancima: „Zdravstvujte, drugovi Marsijanci! Živio interplanetarni proletarijat svemirskih svjetova“.¹⁵⁷

158

Suradnja s Kovačićem rezultirala je s dva izuzetna vestern – stripa objavljena u „Novostima“ 1936. godine. Riječ je o stripovima „Trojica u mraku“ i „Sedma žrtva“. U oba stripa javlja se jedna od ključnih Maurovićevih opsesija, a to je sukob prirodnog i protuprirodnog, dobra i zla.¹⁵⁹ Rađeni su prema romanu američkog autora pulp književnosti Maxa Branda (pseudonim Frederica Fausta). Godine 1919. Max Brand objavio je vestern „Untamed“ s podnaslovom „Whistling Dan Barry“.¹⁶⁰ Kako je mjesto radnje u romanu neodređeno, Maurović je iskoristio tu okolnost da u pojedine sekvence ubaci hrvatski krajolik. Radnja prati mladića Dana Barryja, a naslov „Trojica u mraku“ upućuje na njegovu pratnju –

¹⁵⁵ Hanzlovsky, M. (2009) Fantastika i vizionarnost stripa. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 91.

¹⁵⁶ Isto, 90.

¹⁵⁷ Tonković, T. (2009) Strip i ideologija. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 211.

¹⁵⁸ Slika: Tabla stripa „Ljubavnica s Marsa“. Dostupno na: https://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draginicic_1/am-doajen_1.html [2.studeni 2017.]

¹⁵⁹ Dulibić, Glavan, 2007., str 57.

¹⁶⁰ Lasić, S. (2009) „Remek djelo koje u stripu nitko nije dostigao“ U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 230.

hrabrog konja Satana i pripitomljenog vuka Barta.¹⁶¹ U pojedinim intervjuima Maurović navodi kako mu je Dan jedan od omiljenih likova: „*Radeći iz dana u dan „Trojicu u mraku“ toliko sam zavolio Dana, tog divnog junaka, dijete prirode, da su mi suze bile u očima kada sam morao nacrtat njegovu pogibiju.*“¹⁶²(...) „*Dan je bio dobar čovjek, prirodnjak, divljak, koji je mnogo volio životinje, hipnotizer koji je svog povrijeđenog konja liječio hipnozom i davao mu ogromnu snagu svojim magnetizmom. I njega odbija žena koja nije dozvolila da on odgoji njihovu djevojčicu na svoj način. Bilo mi je žao što nestaje taj čovjek.*“¹⁶³ Dan je bio divlji i neobuzdani mladić koji je odbacio mogućnost da ima dom i obitelj jer više od svega voli osamu. Priča prati Danove pustolovine do trenutka obrata kada Dan izabire ljubav naspram samoće i odlazi sa svojom izabranicom Kate. „Sedma žrtva“ je nastavak priče o Danu i Kate, a središnja radnja odvija se oko Danove osвете neprijateljima koji su ubili kobilu Molly. U klasičnom vestern obratu Kate ubija Dana kako ne bi mogao preuzeti brigu o njihovoj kćeri Joani koja je naslijedila Danovu divlju crtu i neobuzdan duh.¹⁶⁴

Stranac je mirno pio naručenu limunadu...

... dok mu se Jerry s ostalim gostima smijao i pravio nekusne šale...

Gospodice zašto se držite tako kiselo? — izaziva Jerry mladića...

165

¹⁶¹ Dulibić, Glavan, 2007., str 54.

¹⁶² Pašiček, M. (2009) Trojica u mraku, četvrti u zraku. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis str. 40.

¹⁶³ Rustenmagić, E. (2009) „Otac“ našeg stripa. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 51.

¹⁶⁴ Lasić, S. (2009) „Remek djelo koje u stripu nitko nije dostigao“ U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 234.

¹⁶⁵ Slika: Tabla stripa „Trojica u Mraku“. Dostupno na: <http://comics.cro.net/hklasici.html> [6.prosinac 2017.]

5.2. Franjo Martin Fuis

Nakon strip uspješnica „Trojica u mraku“ i „Sedma žrtva“ započinje u „Novostima“ serija stripova po scenarijima Franje Martina Fuisa. Prvi strip koji je nastao kao suradnja Fuisa i Maurovića u „Novostima“ bio je „Kugina jahta“ s motivima mora, ukletih brodova i zlokobnih posada, koji su zbog mjesta radnje odlično ležali Mauroviću.¹⁶⁶ Poznanstvo Fuisa i Maurovića datiralo je još iz prve polovine tridesetih godina kada se Fuis pojavio u redakciji „Kopriva“. Maurović se prisjeća događaja: *„Tu su bili urednici i ja i on se predstavio nabrajajući svoje radove i izlažući planove i to jezikom kakvog je rijetko čuti. Mi smo zinuli! Kako stigne jedan aktivni oficir pisati takve divne novele i pjesme? I onda nam je prišao i upitao me za savjet tj. da li bi napustio aktivnu službu i posvetio se novinarstvu. Jasno ja sam mu savjetovao da to učini i nije pogriješio.“*¹⁶⁷

Franjo Martin Fuis bio je jedan od najpoznatijih zagrebačkih novinara tridesetih godina prošlog stoljeća. Rođen je u Virovitici 1908. godine i već s trinaest godina napustio je učenje limarskog zanata da bi se priključio putujućem cirkusu s kojim je proputovao Bugarsku, Tursku i Grčku. Kao mladić upisuje se u vojnu pomorsku – zrakoplovnu podčasničku školu. S godinama je stekao iskustvo u raznim granama poput pomorstva, radio - telegrafije, meteorologije, aviomehanike, i pilotiranja hidroavionom. Bio je zaljubljenik u pustolovine, prirodu i ljudske priče. Njegova novinarska priča započinje kada u uredništvo „Kulise“ počinju pristizati novele potpisivane pseudonimom Fra - Ma - Fu. Tema novela često su bile nesretne ljubavi, životi skitnica, čudaka i mornara. Publika je s oduševljenjem prihvatila novele, stoga se uredništvo „Kulise“ odlučuje da 1934. godine izda zbirku novela „Tajna svjetionika Sv. Luke“. Ilustracije su crtali Maurović i Mironović. Zbog specifičnog pseudonima Fra – Ma – Fu mnogi su mislili da novele piše Kinez.

Nakon izlaska zbirke novela, Fuis napušta službu mornaričkog dočasnika i zapošljava se u „Novostima“ gdje se opredjeljuje za reportažu. Biciklom, vlakom ili kojim drugim prijevoznim sredstvom obilazio je zabačena mjesta Gorskog kotara, Hrvatskog zagorja, Slavonije i Bosne gdje je nalazio na ljude koji su voljni podijeliti svoju priču s ostatkom svijeta. Po uzoru na Jacka Londona (i četiri desetljeća prije Güntera Wallraffa, njemačkog reportera koji se prerašio u turskog radnika i izvještavao o teškom životu na njemačkim gradilištima) prerašio se u beskućnika i skitnicu te izašao na zagrebačke ulice pokušavajući preživjeti uz minimalna sredstva kako bi prikazao teškoću života ljudi kojima je neimaština

¹⁶⁶ Vojinović, 2007., str. 64.

¹⁶⁷ Draganić, S. i Zupan, Z. (1986) *Istorija jugoslavenskog stripa*. Novi Sad: Forum – Marketprint, str. 69.

svakodnevnica. Ta potresna serija reportaža pod nazivom „Niz strminu bijede“ na žalost nema sretan kraj. Iz Fuisovih reportaža saznajemo o tragičnom završetku beskućnika koji su bili smješteni u takozvane hotele od slame čije je živote uništila vatra jedne večeri u Maksimiru.

Kako se i zašto Fuis odlučio upravo za stripove nije do kraja razjašnjeno, no možda to možemo pripisati njegovoj bujnoj mašti i izvanrednim likovima koji su samo čekali da dobe svoju formu i figuru od strane Maurovića. Započinje legendarna suradnja Fuisa i Maurovića sa stripom „Kugina jahta“ u zagrebačkim „Novostima“.¹⁶⁸ Novi glavni urednik „Novosti“, ujedno i vjenčani kum Fuisa, Ive Mihovilović najavljuje početak novog stripa: „*Sutra počinje izlaziti novi roman u slikama... Novi roman odigrava se na misterioznom brodu, kojim zapovijeda uzeti Kinez Čang – Hu – Li, čovjek koji se ne žaca ničega da postigne svoje mračne ciljeve. Na tom brodu zbivaju se najčudnovatiji, često sablasni doživljaji, po kojima je brod prozvan Kugina jahta, a po istom romanu dobio je i ovaj novi svoj naslov. Čitatelji ovog romana, koji je u svakom svom detalju pun snažnog tempa i radnje, pratit će roman cijelo vrijeme s napetom pažnjom, jer je doista pun takvih prizora, koji od početka do kraja zaokupljaju svu pažnju čitalaca. Slike u ovom romanu crtao je i ovaj puta naš najbolji crtač g. Maurović, dok je ideju i tekst romana obradio F. M. Fuis.*“¹⁶⁹

170

Tri dana nakon završetka „Kugine jahte“ 1937. godine u „Novostima“ su se ponovo pojavili junaci Divljeg zapada.¹⁷¹ Izvorni likovi proizašli iz velike mašte Fuisa i Maurovića

¹⁶⁸ Aljinović, R. (2009) Sveprisutni „fahmajstor“. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 251.

¹⁶⁹ Draganić, i Zupan, 1986., str. 70.

¹⁷⁰ Slika: Strip „Kugina jahta“. Dostupno na: http://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draganicic_1/novi-strip_1.html [10. studeni 2017.]

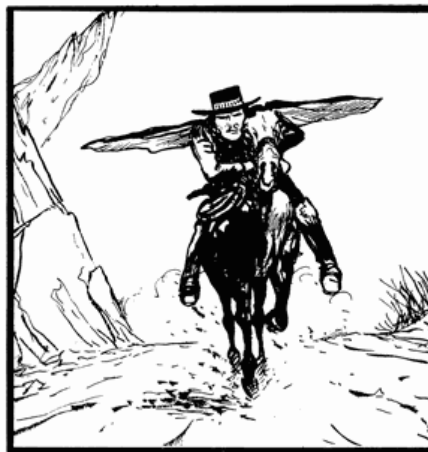
¹⁷¹ Vojinović, 2007., str. 78.

prouzročili su pravu stripsku „zlatnu groznicu“ i vrhunac popularnosti Maurovićevih stripova. Fuis nije bio sklon adaptaciji postojećih literarnih djela kao scenarist prethodnik – Krešimir Kovačić pa je u okvire Divljeg zapada unio svoje likove: Crnog Jahača, Starog Mačka i Polaganu Smrt.¹⁷²

Strip „Gospodar Zlatnih bregova“ počeo je izlaziti u siječnju 1937. godine u „Novostima“. Radnja se odvija oko zagonetnog jahača u crnom koji napušta svoj skriveni dvorac i traga za zločincima donoseći pravdu obespravljenom puku. Na svojim pustolovinama susreće starog lualicu koji je nakon nekog tragičnog događaja izgubio pamćenje, ali to ga ne sprečava da štiti siromašne i ugrožene. Ubrzo je uslijedio strip „Sablast zelenih močvara“ u kojem se Starom Mačku pridružuje lualica i pjesnik revolveraš Polagana Smrt sa svojim pratiteljima papigom Penelopom i konjem Tulipanom.¹⁷³ Stari Mačak nije tipičan mladi junak Divljeg zapada kakvi su se onodobno pojavljivali u većini vesterna. Inspiraciju za likove Maurović je pronalazio u ljudima koje je svakodnevno sretao pa je tako za predložak Starog Mačka poslužio stari građevinski radnik Zagorac kojeg je Maurović sretao u nekoj iličkoj gostionici, a za Polaganu Smrt pilarski radnik koji je sa svojim gazdom često iščekivao mušterije na tadašnjem Iličkom placu (današnji Britanski trg).¹⁷⁴

175

O suradnji s Maurovićem Fuis je govorio: „Mauroviću nije potrebno puno govoriti. Jedva sam iz rukopisa opisao neki lik, već ga vješta slikareva ruka oživljuje na papiru: Evo, tu je taj Lary, krvolok dalekih mora. Pljačkaš lovaca na bisere i trgovac crnih robova...Glavno da za

¹⁷² Aljinović, R. (2009) Sveprisutni „fahmajstor“. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str 252.

¹⁷³ Isto, 252.

¹⁷⁴ Vojinović, 2007., str. 80.

¹⁷⁵ Slika: Prizori iz stripa „Sablast zelenih močvara“. Prikazani su Stari Mačak i Crni Jahač. Dostupno na: http://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draginacic_1/img/137_img.png [12. studeni 2017.]

*početak mom partneru dam blijedu skicu romana i opis karaktera pojedinih tipova. Onda slijedi opis scena.*¹⁷⁶

5.3. Oko

Zbog velikog zanimanja za stripove koji su se pojavljivali u „Novostima“ pokrenuo se novi tjednik „Oko“. Svoju popularnost duguje avanturističkim stripovima koji su nastali u suradnji Maurovića i Božidara Rašića. Na našoj strip sceni pojavio se 6. srpnja 1935. godine popraćen oglasom: *„Imajući pred očima današnju orijentaciju čitalačke publike, koja kod štiva za razonodu voli preglednost i kratkoću pokrenut je novi ilustrirani tjednik „Oko“. „Oko“ će na način koji je danas u cijelom svijetu uveden, pa se za njim i kod nas pokazuje živa potreba, donositi u slikama prikazane i kratkim tekstom popraćene romane, avanture, pripovijesti, satire. Istodobno s pokretanjem tog lista mi privremeno obustavljamo izlaženje našeg ilustriranog lista „Kulisa“ čiji će abonenti mjesto „Kulise“ primati tjednik „Oko“ te će im uplaćena pretplata biti na taj način nadoknađena.*¹⁷⁷

Vlasnik i izdavač ovog tjednika bila je „Stečajnina jugoslavenske štampe d.d.“, a kao odgovorni urednik potpisivao se Božidar Rašić. Tiskan je u crno - bijeloj tehnici, osim zaglavlja i naslova koji su bili u crvenoj boji. Izlazio je subotom po cijeni od jednog dinara. Osim stripova, u „Oku“ su se pojavljivale novele i romani, tekstovi i rubrike posvećeni ženskoj modi i aktualnim i zanimljivim temama. U prvom su broju objavljena tri stripa. Prvi od njih je znanstveno – fantastičan strip „Gost iz svemira“ čiji je tekst priredio Božidar Rašić, a crteže pripremio Tomas (pseudonim Leonitija Bjelskog). Bjelski je bio i autor „Pentekovih novina“, stripa koji je komentirao aktualne društveno – političke događaje u Zagrebu i Hrvatskoj. Treći strip koji se pojavio u prvom broju „Oka“ bio je iz pera Andrije Maurovića pod nazivom „Plijen demona džungle“. U šestom broju „Oka“ pojavljuje se značajna novost – prvi je puta objavljen uvozni strip u cijelosti pod nazivom „Strašna pustolovina gospođe Nadžak“ (Porodica Tarana Georgea McManusa). Nakon toga na stranicama se često mogu pronaći stripovi domaćih i stranih autora (Bud Fisher, Detektiv X -9, Popaj).¹⁷⁸

U suradnji s Božidarom Rašićem Maurović u „Oku“ objavljuje i sljedeće stripove: „Razbojnikova vjerenica“, „Krvolok od Tanipura“, „Testament porodice Armstrong“,

¹⁷⁶ Fuis, M. F. Od zamisli do ostvarenja suvremenog novinskog strip – romana. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str 18.

¹⁷⁷ Draganić, i Zupan, 1986., str. 34.

¹⁷⁸ Isto

„Ognjem i mačem“, „Zlatarevo zlato“. Posljednji broj tjednika „Oko“ izašao je 30. rujna 1939. godine sa stripovima „Kralj noći“ „Vimpi kao kuhar“, „Tajni agent X -9“ i „Leteći gusari“ no na žalost ni jedan nije završen.¹⁷⁹

5.4. Film, stil i tehnika

Na početku ovog istraživanja o stripu navodi se velika povezanost između filmova i stripova. Kroz svoj razvoj od najranijih početaka, međusobno su se nadopunjavali, posuđivali likove ali i stilove i forme. Kada promatramo Maurovićev opus stripova vrlo je očito da se usred cijelog žanrovskog spektra stripova najviše ističu upravo oni vestern tematike. Iz kojeg je točno razloga vestern tematika prevladala i zbog čega su najupečatljiviji Maurovićevi likovi upravo oni s Divljeg zapada možemo možda objasniti ako se vratimo na početak 20. stoljeća gdje započinju nagovještaji ove opsesije. Godine 1910. u gradovima ondašnje Austro – Ugarske gostovao je Buffalo Bill sa svojom trupom Indijanaca i kauboja. Slučaj je bio da je trupa prolazila i kroz naše prostore i privukla veliku publiku. Legendarni Buffalo Bill postao je poznat kroz pustolovne romane Neda Buntlinea kojemu je prepričao mnogo svojih doživljaja s, naravno, malo pretjerivanja i uljepšavanja. Na vrhu popularnosti osnovao je veliki putujući cirkus koji je prikazivo sve elemente Divljeg zapada, s kaubojima, Indijancima

¹⁷⁹ Draganić, i Zupan, 1986., str. 38.

¹⁸⁰ Slika: Naslovnica časopisa „Oko“. Dostupno na: https://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draganicic_1/oko_1.html [14. studeni 2017.]

i lovcima. Postavu su činili i poglavica Bik Koji Sjedi te mlada Annie Oakley. Teško je uopće zamisliti kakvu je senzaciju priuštio publici došavši u Zagreb 1910. godine.¹⁸¹ Osim Neda Buntlinea tih su se godina mnogi pisci odlučili upravo za ovu tematiku pa su se romani Karla Maya i Zanea Graya često nalazili u rukama tadašnje čitalačke publike. Nije trebalo mnogo vremena da se vestern iz romana preseli na film. Glavni likovi morali su naravno biti ljepušasti mladići, veliki pozitivci i borci za pravdu. Sinonim za jednog takvog pustolovnog junaka bio je Tom Mix, velikan nijemih vesterna poput „The Miracle Rider“ i „The Great K and the Train Robbery“.¹⁸²

Veliki interes za filmove u „ludim dvadesetim“ nije zaobišao ni Maurovića. U „Novostima“ u kojima se objavljuju njegovi stripovi često postoji kratka obavijest o filmu, ističu se imena velikih i poznatih glumaca ali i imena režisera poput Johna Forda („The Grapes of Wrath“, „My Darling Clementine“), Fritza Langa („M“, „Metropolis“), Maxa Reinhardta („A Midsummer's Night Dream“), Julienu Duviviera („Pépé le Moko“), a svake nedjelje cijela je stranica u „Novostima“ posvećena filmu.¹⁸³ Često u njegovim intervjuima možemo naići na komentar koliko su filmovi utjecali na njegov rad: „*U to sam doba često išao u kino. Pogotovo sam gledao zapadnjačke filmove, vesterne, i tu sam naročito studirao konja, pokret konja. To mi je mnogo koristilo. Ekspresionističke fantastične filmove nisam toliko volio – ne volim nerealno...Svaki strip morao bi imati neku moralnu poantu, etičku poruku. A vidite, iako mnogi tvrde da su vesterni glupi, da su kič – uvijek kada dobro nadvlada, gledaoci plješću. Pobjeda dobra na platnu automatski izaziva pljesak... u čovjeku postoji etika, ali civilizacija ju je bacila u pozadinu.*¹⁸⁴ Unatoč ljepuškastim pozitivcima koje je Maurović gledao u kinu, u stripu su se pojavili malo drugačiji likovi i ugođaji. I dok je Crni Jahač možda fizionomijom još podsjećao na hollywoodski obrazac (djelomično podsjećao na glumca Erola Flynnu), Stari Mačak i Polagana smrt bili su daleko od ljepuškastih boraca za pravdu onako krezubi, naborani i u istrošenoj odjeći.¹⁸⁵ Također, kadrovi koji bi trebali prikazivati Divlji zapad često su smješteni u naše krajeve – prepoznaju se bregovi Hrvatskog

¹⁸¹ Buffalo Bill's Wild West Show opens. Dostupno na: <http://www.history.com/this-day-in-history/buffalo-bills-wild-west-show-opens> [6. studeni 2017.]

¹⁸² Dostupno na: <http://www.imdb.com/name/nm0594291/> [6. studeni 2017.]

¹⁸³ Horvat –Pintarić, V. (2009) Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis str 167.

¹⁸⁴ Glavan, D. (2009) Život uloženi u strip. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis str 55.

¹⁸⁵ Aljinović, R. (2009) Sveprisutni „fahmajstor“. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 253.

zagorja i šumovit krajolik Gorskog kotara, a saloon koji posjećuju likovi u stripu podsjeća na gostionicu u nekom slavonskom selu.¹⁸⁶

Vestern je možda najupečatljiviji žanr Maurovićevog opusa stripova no zasigurno nije jedini na kojeg su utjecali filmovi. Veliku studiju o utjecaju filmova na Maurovićev rad napisala je Vera Horvat Pintarić. U studiji se uspoređuju filmovi koji su u to vrijeme izlazili u zagrebačkim kinima s Maurovićevim stripovima. Strip „Plijen demona džungle“, koji je izašao u „Oku“ 6. srpnja 1935. godine, govori o gorili koji otima djevojku iz neke ekspedicije u Africi i odnosi je u džunglu. Pojavio se samo dvije godine nakon uspješnog kino – hita „King Kong“ iz 1933. godine.¹⁸⁷ Također strip koji je izašao u „Oku“, „Krvolok od Tanipura“ podsjeća na film „Indijski nadgrobni spomenik“ redatelja Joea Maya.¹⁸⁸ Stripovi „Ljubavnica s Marsa“ i „Podzemna carica“ imaju takvu spektakularnu scenografiju s pejzažima visokih stabla između kojih prelijeću ljudi – šišmiši, ljuskovitim površinama građevina, dvoranama sa šiljastim otvorima ulaza i zatamnjenom atmosferom prostora da podsjećaju na njemačke ekspresionističke filmove tog vremena.¹⁸⁹

Nabrojani stripovi pokazuju veliku žanrovsku raznovrsnost kojoj se Maurović priklonio. Nije slijedio američke strip obrasce gdje su se isti junaci iz epizode u epizodu pojavljivali u novim pustolovinama. Maurović je naprotiv zalazio u razne žanrove i tematike okušavši se tako u crtanju poprilično različitih scenografija. Uzmimo za primjer Harolda Fostera koji je također jedan od vrhunskih crtača realističnog stripa. Maurovićev opus ipak pokazuje puno veću raznolikost tema i junaka te ga iz tog razloga možemo smatrati pretečom europskog autorskog stripa u drugoj polovici 20. stoljeća.¹⁹⁰ Gotovo da ne postoji žanr u kojem se Maurović nije okušao: povijesni stripovi („Zlatarevo zlato“, „Čuvaj se senjske ruke“, „Knez Radoslav“), znanstveno – fantastični stripovi („Podzemna carica“, „Ljubavnica s Marsa“), avanturistički („Plijen demona džungle“, „Krvolok od Tanipura“). Njegovi likovi bili su unikati u moru superheroja i ljepuškastih pustolova.

Žanrovska raznovrsnost nije jedina kategorija po kojoj se Maurović razlikovao od tadašnjih strip crtača. U obzir treba uzeti njegov osebujan stil, način crtanja te montažu i

¹⁸⁶ Aljinović, R. (2009) Sveprisutni „fahmajstor“. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 254.

¹⁸⁷ Hanzlovsky, M. (1976 – 1977.) Strip, Maurović i mi. U: Šibenik, Lj., ur., *Maurović*. Zagreb: Galerija nova

¹⁸⁸ Vojinović, 2007., str. 62.

¹⁸⁹ Horvat –Pintarić, V. (2009) Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 161.

¹⁹⁰ Glavan, D. (2009) Andrija Maurović od umjetnosti do stripa i natrag. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 196.

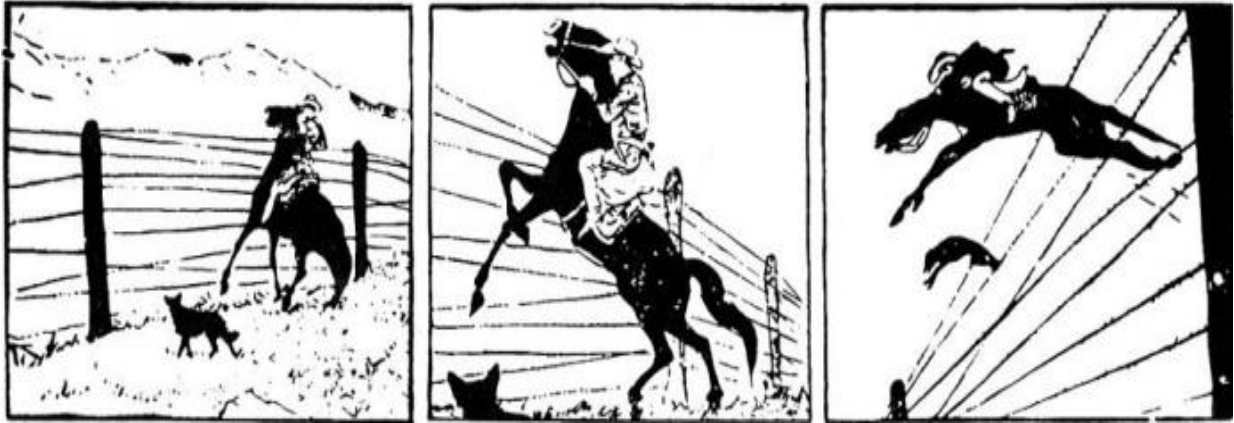
scenografiju. Vera Horvat Pintarić napominje da je Maurović odmah pokazao kako se u osnovnim elementima stripa u potpunosti prilagodio tom novom mediju. Dok su već nabrojani redatelji tek otkrivali svjetlo i sjenu kao pomoćno sredstvo u filmskoj režiji, Maurović se time već uvelike služio u prizorima zamračenih prostora i silueta.¹⁹¹ Rano započinje s upotrebom tiskarske monokromije na dva različita načina – kako bi odnose crnog i bijelog podigao do izoštrjenih i jakih suprotnosti, a s druge strane u vizualnom polju razvija prostrane bjeline čime se postiže kontrast. Već u prvim vesternima pomoću tiskarske tehnike uvodi u strip dotad nepoznati monokromatski sfumato.¹⁹² Maurović ne upotrebljava boju u većini stripova, no obrisi crnih bijelih i sivih površina stvaraju dojam dubine i dinamike pojedinih crteža. Dijalozi u stripovima nisu pisani u balončićima koji su krasili većinu ondašnjih stripova. Kao što to možemo primijetiti i kod Fostera, tekst je napisan ispod slike kako se ne bi kvario opći dojam realistično nacrtanih kadrova u stripu. Stil stripova je pomalo arhaičan. Primjećuje se velik utjecaj nijemog filma i kazališta te ugođaj hrvatske književnosti na prijelazu stoljeća. Stil je dakle, daleko od aktualnih svjetskih strip – standarda.¹⁹³ Najvažnije svojstvo njegovih stripova bila je umjetnost kadriranja i uporaba različitih planova. Maurović se poigrava s okom promatrača te mijenja točke pogleda – odozgo, odozdo, ispred ili iza figure, a koristi i tri različita plana – bliži, srednji i panoramski. Ta njegova filmska tehnika pogleda bila je specifična za Maurovićeve stripove u trenucima kada ju čak ni redatelji tog vremena nisu toliko koristili.¹⁹⁴

¹⁹¹ Horvat –Pintarić, V. (2009) Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 166.

¹⁹² Prema talijanskoj riječi *fumo* – dim. Način u slikarstvu gdje se postiže efekt prozirnog vela izjegavanjem oštih obrisa. U ovom slučaju to je postignuto na Maurovićevim crno – bijelim slikama.

¹⁹³ Glavan, D. (2009) Andrija Maurović od umjetnosti do stripa i natrag U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 197.

¹⁹⁴ Horvat –Pintarić, V. (2009) Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 160.

195

5.5. Mickey strip, Veseli Vandrokaš i braća Neugebauer

Uspjeh stripova u „Novostima“ i „Oku“ bio je produkt Maurovićeva vrhunskog crteža i odličnih scenarista poput Fuisa i Kovačića. Ubrzo se pojavila ideja za stvaranje novog zabavnika sa stripovima. Ideja je pala na pamet Fuisu, koji bi uz Maurovića objavljivao stripove, no pojavila se potreba i za trećim članom novog tjednika „Mickey stripa“. U to vrijeme, srednjoškolac Walter Neugebauer crta poneku epizodu „Popaja“ za tjednik „Oko“. Kasnije započinje i strip seriju „Doživljaji Nasredin - hodže“. Kako se približavao završetak stripa „Sedma žrtva“, Fuis i Neugebauer razgovaraju u redakciji „Novosti“ o pokretanju novog strip tjednika: *Bilo je to svaki put na večer, kada više nikog nije bilo u pokrajnjim sobama u „Novostima“. Mislim da je bila rana jesen ili tako nekako, pamtim to po pomalo ozeblim golim koljenima. Na Fuisovom je radnom stolu bila upaljena zelena stolna lampa, mala kao na noćnim ormarićima. Fuis upozorava da moramo nešto veoma važno dogovoriti, odvodi me s hodnika i onda mi tišim glasom gledajući kako ću to primiti govori da bi pokrenuo list sa stripovima kakav još nikad prije nije nitko izdavao u Zagrebu. Što se mene tiče, kaže da je pratio moju suradnju u „Oku“ koja mu se jako dopala. Čim je spomenuo Andriju ja sam živnuo. Pitam: „Je li Maurović pristao?“ „Na Andriji sve počiva“ unio mi se Fuis u lice. „Andrija je naša prva violina, dečko. I Andrija se složio da bi nam ti dobro došao.“¹⁹⁶* Ideja za naziv tjednika potekla je od popularnog lika, proizašlog iz suradnje Maurovića i Fuisa – Starog mačka ili Old Mickeya. Da li je projekt izdavanja novog strip - tjednika bio rizičan u to vrijeme nije se previše razmišljalo pošto su se mogli koristiti već

¹⁹⁵ Slika: Primjer kadriranja u stripu „Sedma žrtva“. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58410> [15. studeni 2017]

¹⁹⁶ Vojinović, 2007., str. 87 - 88.

gotovi klišeji stripova objavljenih u „Novostima“.¹⁹⁷ Za pokretanje novog tjednika trebala je i financijska potpora što je Fuis riješio posudbom. U arhivu hrvatskog novinarskog društva pronađena je Fuisova molba u kojoj on traži hitnu posudbu od 5000 dinara zbog navodnih građevinskih radova u obiteljskoj kući što se poklapa s pripremama za pokretanje „Mickey stripa“. Dok je pokretanje i dalje u pripremi izdaju se Fuisovi i Maurovićevi stripovi pod zajedničkim nazivom „Posljednja pustolovina Starog Mačka“ od 5 svezaka. Na stražnjim je koricama objavljena najava za „Mickey strip“: „*Prvi broj Mickey stripa izlazi u subotu 29. januara! Preporučamo svim komisionerima i prodavačima da na vrijeme jave koju količinu da im pošaljemo i na kojem jeziku.*“¹⁹⁸

„Mickey strip“ počinje izlaziti početkom ožujka 1938. godine s koricama štampanim u višebojnoj tehnici, dok su unutarne stranice bile crno bijele boje, tipično i za ostale strip – magazine. Već u prvom broju preuzeti su stripovi „Gospodar zlatnih bregova“ i „Kugina jahta“ ali pod drugačijim imenima „Crni jahač“ i „Onaj koji je zadavio smrt“.¹⁹⁹ Prvih osam brojeva bilo je štampano latinicom i ćirilicom i već se s devetim brojem ta praksa prekida i nastavlja se samo latinično pismo.²⁰⁰ Osim repriziranja starih stripova pod novim nazivima, Maurović je objavio dva nova stripa – „Ubojica s dječjim licem“ (pustolovina Sherlocka Holmesa) i „Tirani Gran Čaka“ (Winnetou i Old Shatterhand).

Crtački i scenarijski doprinosi Waltera i Norberta Neugebauera za „Mickey strip“ nisu prošli nezapaženo. Walter Neugebauer je za vrijeme suradnje u „Mickey stripu“ kao šesnaestogodišnjak još pohađao gimnaziju te je nakon nastave jurio u redakciju u prizemlju Novinarskog doma da preda svoje stripove čije je scenarije pisao stariji brat Norbert. Njihovi likovi Jack Jackson i Bimbo Bambus s vremenom su postali najomiljeniji junaci „Mickey stripa“. Komični prijatelji baš poput Stanlija i Olija, doživljavaju svoje pustolovine kao afrički lovci, no i pustolovi na Artiku, ili u gradskim sredinama (nekad nalik Zagrebu). Bili su prvi junaci našeg stripa koji su istupili iz novina i bili prodavani u obliku figurica ili kao motivi na razglednicama. Kao što se svojevremeno jezik stripa „Alana Forda“ preselio u naš svakodnevan govor („Halo Bing, kako brat?“, „Cijena? Prava sitnica.“) tako se i Bimbov neuobičajeni jezik preselio u svakodnevni govor ondašnje mladeži.

¹⁹⁷ Aljinović, R. (2017) Mlado doba stripa. Strip revija večernjeg lista, 42.

¹⁹⁸ Vojinović, 2007., str. 89-91.

¹⁹⁹ Draganić, i Zupan, 1986., str. 72.

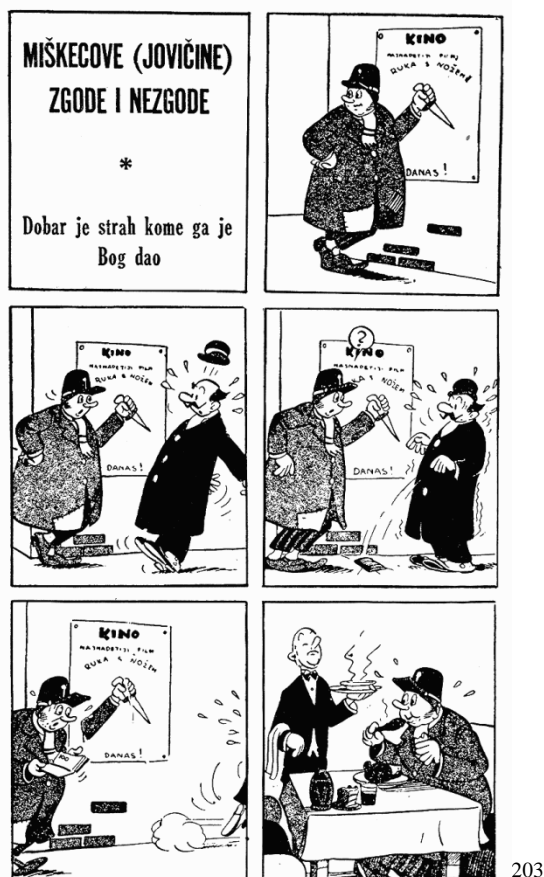
²⁰⁰ Aljinović, R. (2017) Mlado doba stripa. Strip revija večernjeg lista, 43.

Još jedan zapaženi strip Waltera Neugebauera bio je „Miškecove zgrade“. Posebno je zanimljiv jer se temeljio na stvarnom liku Miškecu. On je svirao usnu harmoniku ispred kina Balkan (današnje kino Europa) u prolazu koji je nosio njegovo ime – Miškecov prolaz. Kada je popularni Miškec saznao da se o njemu crta i piše, znao je navraćati u redakciju „Mickey stripa“. Jednom se prigodom na stranicama „Mickey stripa“ pojavio naslov *Popularni Miškec u uredništvu Mickey stripa*:*“ Veliki broj naših čitatelja zacijelo ne zna da naš slavni popularni Miškec, čije mi pustolovine donosimo u Mickey stripu, nije izmišljena figura nego da doista postoji. U Zagrebu pozna zacijelo svaki drugi čovjek našeg slavnog Miškeca po njegovoj svirci ispred Balkan kina. A i inače je Miškec u Zagrebu vrlo popularan. Bez doma, bez prijatelja i bez velikih zahtjeva, Miškec živi od onoga što mu ulica daje. U tom svom životu doživljava svakojake pustolovine koje su vrlo slične onima koje mi donosimo u listu. Što više, Miškec koji često dolazi u našu redakciju po mali honorar za svoje „autorsko pravo“ tvrdi da je to sve tačno što čitalačka publika o njemu izmišlja i da je on sve to doista i doživio.*²⁰²

²⁰¹ Slika: Bimbo Bambus iz stripa Waltera Neugebauera. Dostupno na: <https://ulupublikovnakritika.wordpress.com/2013/02/13/branka-hlevnjak-zlatno-doba-stripa-i-pocetak-zagrebacke-skole-crtanog-filma/> [15. studeni 2017.]

²⁰² Vojinović, 2007., str. 94.

203

Iako su kroz brojeve uvedeni razni noviteti kako bi se privukla publika, poput raspisivanja natječaja za crtače stripova i novog stripa „Četiri jahača apokalipse“ Ferda Bisa koji je trebao biti nastavak „Misterija zelenih močvara“, „Mickey strip“ zapada u krizu. Maurović i Neugebauer napuštaju „Mickey strip“ 1938. godine. Brojna su nagađanja iz kojih su se razloga Maurović i Fuis zavadili na kratko vrijeme, no najvjerojatnije je postojao problem neisplaćenih honorara. I dok se Maurović te godine udaljio od stripa kako bi se više posvetio slikarstvu otvarajući svoju prvu zagrebačku izložbu „More i mornari“ u knjižari Kugli, sedamnaestogodišnji Walter Neugebauer pokreće novi list „Veseli Vandrokaš“. ²⁰⁴ Sredinom 1939. godine „Mickey strip“ prestaje izlaziti, da bi se nakon nekog vremena spojio s tjednikom „Oko“ u „Mickey strip - Oko“. ²⁰⁵

Neuspjeh pojedinih listova i njihovo brzo zaustavljanje i gašenje potaklo je sedamnaestogodišnjeg Waltera Neugebauera i brata Norberta da pokrenu svoj vlastiti list. „Veseli Vandrokaš“ pojavio se 5. listopada 1938. godine u Zagrebu. Na svojih 16 strana, od

²⁰³ Slika: Strip „Miškecove zgrade“ Waltera Neugebauera. Dostupno na: https://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draganic_1/mickey_1.html [20. studeni 2017.]

²⁰⁴ Vojinović, 2007., str. 95 - 96.

²⁰⁵ Draganić, i Zupan, 1986., str. 76.

kojih su dvije bile tiskane u dvobojnoj tehnici, a ostatak u crno - bijeloj najviše prostora zauzimali su tekstualni prilozi. Malo po malo, prostor su popunili Walterovi kratki stripovi s antropomorfiziranim životinjama, da bi s kasnijim brojevima počeo objavljivati i realistične stripove poput „Jahači rumene kadulje“ i „Vinetu“ prema romanima Karla Maya i Zane Graya. List se ipak nije uspio dulje održati te se gasi 1940. godine s nezavršenim stripovima iz posljednjeg broja.²⁰⁶

²⁰⁶ Draganić, i Zupan, 1986., str. 85 -88.

6. Strip u ratnom Zagrebu (1941. - 1945.)

Godina 1939. sa sobom je nosila sjenu rata i opasnosti koja se polagano nadvila nad Europom. Događaji poput Anschlusa Austrije, aneksije Sudeta i pobjede Francovih snaga u Španjolskom građanskom ratu pokazivali su kako se apetiti Njemačke i Hitlera ne gase. Izrazito loše stanje u zemlji, vidljivi posebice u ekonomiji, te uspjesi Njemačke i Italije naišli su plodno tlo za snažniji razvoj desničarskih snaga u Hrvatskoj. Hrvatsko je pitanje tražilo svoje rješenje i nažalost nije ga našlo ni nakon dogovora između hrvatske političke elite s beogradskim dvorom u okviru sporazuma Cvetković – Maček 1939. godine i uspostavom Banovine Hrvatske. U kriznim vremenima kada zemlje srljaju u rat vrše se određeni pritisci na zemlje koje proglase svoju neutralnost. To se dogodilo i s Jugoslavijom koja se našla u kaotičnoj i nesređenoj situaciji s lošim gospodarskim i ekonomskim prognozama. Jugoslavenska je neutralnost sve manje odgovarala i Njemačkoj i Britaniji te se pojačavao pritisak za opredjeljenje. Jugoslavija je zbog te početne neutralnosti izbjegla ratovanje na godinu i pol, ali se ratna atmosfera itekako osjećala.

U srpnju i kolovozu 1939. godine iz Beograda su banovinskim vlastima u Zagrebu pristizali nalozi za obaveznom opskrbom plinskim maskama, a radili su se i planovi za zaštitu od zračnih napada.²⁰⁷ Potkraj veljače nekoliko je eksplozija potreslo Zagreb, politička dezorijentiranost sve je više izlazila na vidjelo i demoralizirala mase, a atmosfera brzo nadolazećeg rata osjetila se u svim životnim sferama. Radi lošeg gospodarskog stanja i nedostatka određenih prehrambenih proizvoda uvedene su tzv. krušne karte, a veliki su problem bile i autogume čiji je nedostatak doveo do ukidanja nekih autobusnih linija u Dalmaciji.²⁰⁸ U situaciji kada se našla okružena silama Osovine, Jugoslavija postupno popušta pod pritiscima i potpisuje Protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.²⁰⁹ Odluka je dovela do demonstracija, a na kraju i državnog udara izvedenog od strane probritanskih oficira. U sklopu kompleksnijih političkih i vojnih događaja koji su bjesnili u Europi i važnog geostrateškog položaja Jugoslavije započeo je Njemački napad na Jugoslaviju 6. travnja 1941. godine. U rano jutro Njemačka je avijacija bombardirala Beograd. Bez prevelikog otpora, okružena s više strana, jugoslavenska vojska nije imala realnih šansi za borbu. Već 10. travnja njemačka ulazi u Zagreb a tri dana kasnije potpisana je bezuvjetna

²⁰⁷ Goldstein, I. (2008) Hrvatska: 1918 – 2008. Zagreb: Novi liber, str. 193.

²⁰⁸ Isto, 199.

²⁰⁹ Isto, 205.

kapitulacija čime je travanjski rat bio potvrđen kao katastrofalan poraz jugoslavenske vojske.²¹⁰

Prisjećajući se svojih razmišljanja i osjećaja dok se rat tek „kuhao“ Maurović je prokomentirao: „*Nismo odmah strepili kao psi od grmljavine, ali smo intuitivno predosjećali da se nešto zlokobno valja iza brda, slutili smo da je Hemingway u pravu – nikad ne pitaj kome zvono zvoni, tebi zvoni.*“²¹¹ O općoj atmosferi tog ratnog dana 6. travnja 1941. godine pisao je i Fuis u svojoj reportaži za „Novosti“: *Zagreb je u prvoj noći rata poprimio neobičan izgled. Oblačni dan nanio je nad grad već u ranim satima sumračno raspoloženje, pa je sinoćnja večer započela praktički mnogo ranije. Tome je razumljivo mnogo doprineslo, što su poduzete sve mjere za mogućnost noćnog bombardiranja Zagreba.*²¹² Novinarska kuća u Masarykovoju ostala je gotovo prazna tih dana. Dotadašnji urednik Ive Mihovilović napustio je „Novosti“ i tog 10. travnja u redakciji su se mogli naći samo tajnik redakcije Vladimir Horvat i njegov pomoćnik Josip Mauri.²¹³ Radovi su se u ovakvim ratnim uvjetima u „Novostima“ ipak nastavili, ali s osjetnom promjenom tema. Slikama, uglavnom ratnog sadržaja, ih je opskrbljivala njemačka agencija „DNB“ i talijanska agencija „Stefani“. Osim promjene tema, novinare je nakon uspostave nove vlasti dočekala i promjena materijalnog i socijalnog položaja. Osjećala se neprijateljska atmosfera i velik broj novinara je strahovao od gubitka posla ili nekih drugih sankcija.²¹⁴ Te su sankcije osjetili i Maurović i Fuis na svojoj koži kada su zatvarani od strane nove vlasti. Fuis je uhićen nakon akcije „Stadion“ koja se odigravala na Maksimiru potkraj svibnja 1941. godine.²¹⁵ Akcija se odvila nakon ustaškog pokušaja podijele srednjoškolaca prema nacionalnoj osnovi da bi se koncem srpnja i zapalile drvene tribine igrališta, gdje je Fuis uhićen dok snima događaj. Ni Maurović nije imao sreće te je dva puta odvođen u kaznionicu u Savskoj 39: „*Svaki dan smo očekivali da nas prebace za streljanje u Maksimir. To su bili grozni momenti.*“²¹⁶ Zagrebačke su „Novosti“ dočekale rat s pustolovno – pomorskim stripom „Mrtvačka trojka“ proizašlim iz suradnje Maurovića i Fuisa, a „Zagrebački list“ s nastavkom „Jahača rumene kadulje“ Waltera Neugebauera, no uspostavom

²¹⁰ Goldstein, 2008., str. 209.

²¹¹ Vojinović, 2007., str. 113.

²¹² Isto, 115.

²¹³ Isto

²¹⁴ Isto, 116.

²¹⁵ Goldstein, 2008., str. 279.

²¹⁶ Vojinović, 2007., str. 117.

NDH sudbina stripa je ostala neizvjesna jer je novoj vlasti bila nepoćudna sama forma stripa.²¹⁷

6.1. Borba za opstanak stripa u NDH

Borba da se strip održi u novinama i časopisima u ratnom razdoblju pokrenuta je od strane Waltera Neugebauera. Njegova ideja tjednika u novinskom formatu podržana je od strane prijašnjeg ravnatelja i glavnog urednika „Zagrebačkog lista“ te je osnovan zajednički konzorcij „Zabavnik“. U jednom manjem zagrebačkom pogonu otisnut je ogledni broj „Zabavnika“ koji je sadržavao osam stranica tiskanih u jednobojnoj tehnici. Osim znanstveno - popularne reportaže („Posljednji mamut“), pustolovnog romana, križaljka i šala, „Zabavnik“ je trebao sadržavati i stripove, točnije osam stripova na četiri stranice lista – „Tajna jezera Čad“, „Hrvoje Vukčić Hrvatinić“, „Naseredin mudruje“, „Prvi među zadnjima“, „Šic - mic“ te dva strana stripa - verzija Defoeva Robinsona i adaptacija Andersenovih „Divljih labudova“. Ovakvu probnu verziju „Zabavnika“ Walter Neugebauer je predstavio Odsjeku za tisak Glavnog ravnateljstva za promidžbu nakon čega je molba za izdavanje odbijena. Nova je vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj preuzela nadzor nad svim sferama javnog života i ne prihvaća ništa što remeti novi poredak. Sadržaj novog „Zabavnika“ smatrali su apolitičnim, a tjedniku nije pomogla ni činjenica da je bila riječ o privatnom izdavačkom pothvatu što je izazivalo nepovjerenje. Novoj su vlasti trn u oku predstavljali i sadržaji pustolovne tematike jer „ne odgovaraju čistoći hrvatske kulture“.²¹⁸ Kako bi se spasio strip, „Zabavnik“ kreće u novi pokušaj s djelomičnim ustupkom vlastima. Stripove „Tajna jezera Čad“, i „Naseredin mudruje“ zamijenili su stripovi „Ustaša radi“ i „Nastaša mudruje“ koje je nacrtao Neugebauer no s istim ishodom - nema dozvole za izlaženje novog lista.²¹⁹ Nakon nekog vremena postalo je jasno da strip u novoj državi, s totalitarnističkim ustaškim režimom nema svjetlu budućnost. No zbog upornosti pojedinaca strip se malo utišao, zakamuflirao, stanjio i promijenio, ali ipak opstao na stranicama dječjih listova i u priložima za djecu. Stripovi koji su crtani realistično, pustolovnog, povijesnog i kriminalističkog žanra samo su se pritajili dok ne krenu neka bolja vremena. U ovom poglavlju spomenut ću neke listove koji su kroz ratni period na svojim stranicama i dalje objavljivali stripove ma koliko skromni oni bili.

²¹⁷ Aljinović, R. (2011) Strip u Hrvatskoj 1941. – 1945. *Strip revija*, br. 6.

²¹⁸ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/rezimsko-ne-zabavniku/> [20. listopada 2017.]

²¹⁹ Isto

„Zagrebački dnevni list“ koji je promijenio naziv u „Nova Hrvatska“ nakon uspostave nove vlasti nastavlja s objavljivanjem priloga za djecu. Bajke sa nevinim temama i poukama nisu predstavljale preveliku opasnost te se pojavljuju sa šest do devet sličica na tabli. Najveći nedostatak bio je slaba kvaliteta crteža te izostanak tema iz života djece.²²⁰ Osječki „Hrvatski list“ pokrenuo je tjedni prilog za mlade u kojem su se mogle pratiti kratke priče u slikama Edyja Grünera i strip „Zla maćeha“ koji je bio nacrtan prema motivima narodne priče.²²¹ „Ustaška uzdanica“ bio je časopis namijenjen mlađoj populaciji i dijelio se u školama dva puta mjesečno. Imao je zanimljivije i kvalitetnije sadržaje za djecu s raznim pričama, pjesmicama, zagonetkama i ilustracijama. Bio je obogaćen ilustracijama i tekstovima Waltera i Norberta Neugebauera s tipičnim dječjim likovima poput patuljaka, medvjedića i drugih raznih antropomorfiziranih životinja. Radi suradnje braće Neugebauer „Ustaška uzdanica“ imala je najprivlačniji materijal za djecu školske dobi. U „Ustaškoj uzdanici“ se mogu pronaći i dva stripa netipičnog sadržaja za tadašnji režim. „Pomućeni mir oaze“ koji radnju stavlja u Afriku gdje su glavni junaci crni dječak Ćuću i slon Bimbo s laganom pustolovnom tematikom, dok „Božić bijednih mališana“ propagandnog karaktera, nosi temu svakodnevnog života. Radnja stripa odvija se na badnju večer kada brat i sestra, bez roditelja, lutaju gradom. Privuku pažnju ustaše koji ih odvođe u dom Ustaške uzdanice gdje mogu dočekati Božić na toplom i sigurnom.²²² Zanimljiv je primjer malo poznatog Maurovićevog rada u knjizi „Đaci veseljacii“. U ovom spoju stripa i slikovnice Maurović je nacrtao obilje ilustracija, a priredio je i šaljivu obradu narodne priče „Ciganin i divovi“.²²³ Poseban je slučaj s časopisima koji su za vrijeme rata izlazili u Dalmaciji. U dijelovima koji su pripojeni Kraljevini Italiji 1941. godine izlazi časopis „Il Baila“. Režim se pobrinuo da talijansko izdanje časopisa dobije i hrvatsko izdanje. List je bio tiskan na kvalitetnijem papiru s većim sadržajem za djecu. Sadržavao je ilustrirane priče i bajke, poučne članke ali i propagandni materijal. Likovna kvaliteta talijanskih crtača bila je na visokoj razini, a tematika nestašnih dječaka, dobrih djevojčica, čarobnjaka i životinja bila je dobro prihvaćena kod djece. Propagandni sadržaj mogao se naći na stranicama u formi nekog članka ili stripa. Primjer je satirička priča „Kralj Juraj i njegov premijer“ koja je ismijavala Georga VI. i Churchilla.²²⁴

²²⁰ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/djecji-strip-u-ndh/> [20. listopada 2017.]

²²¹ Isto.

²²² Isto.

²²³ Isto.

²²⁴ Isto.

Osim stiliziranih stripova za djecu koji su se pojavljivali u nabrojenim časopisima, mali broj stripova za odrasliju populaciju uspio je pronaći svoje mjesto na stranicama humoristično-satiričnih listova. Za vrijeme NDH izlazila su u Zagrebu četiri humoristično - satirična lista: *Satyricus*, *Bič/Šilo*, *Vrabac* i *Pokret*. Problem ovih časopisa bila je pretjerana stilizacija i karikaturalni izražaj pojedinih stripova što je zapravo i tipično za ovo razdoblje pošto su vlasti izrazile negativan stav spram realističnih stripova. Međutim ni jedan od časopisa nije prišao ni blizu kvaliteti koju su imale predratne „Koprive“. Vremena su bila drugačija i razumljivo je da za vrijeme ratnog stanja manjka osnovnih materijala za tiskanje poput kvalitetnog papira i boje, ali isto tako i stručnijeg osoblja. Promatramo li ovakvu situaciju iz drugačijeg kuta možemo pozitivno zaključiti da stripovi nisu nestali tijekom najtežih vremena već su samo izgubili na kvaliteti. Dominirale su karikature političkog sadržaja i stripovi s propagandnim porukama. Ismijavala se Kraljevina Jugoslavija, neuspjeh saveznika, Churchill, Roosevelt i Staljin. Izdvojila bih dva stripa koja su se pojavila na stranicama ovih časopisa koji su svojim sadržajem i likovnim izrazom možda najbolje predstavljali kakvi su stripovi bili pogodni u NDH. Strip „Hijacint i Narcisa“ koji se pojavio 1941. godine u „*Satyricusu*“ parodija je na viteške romane, a protkan je asocijacijama na propast Kraljevine Jugoslavije. Osim što se u stripu pojavljuje Kraljević Marko i njegov Šarac, vila Ravijojla, na stranicama su prisutni i njemački tenkovi. Iz priloženog se može zaključiti da su čak jednostavne satirične parodije morale imati neke režimske elemente. Kao drugi primjer navela bi strip „Mickey Mouse“ koji se pojavio u „*Satyricus*ovoj humorističnoj knjižici“. Sam odabir Mickeya Mousea i njegove družine kao likova koji su prisutni na stranicama časopisa vrijedan je razmatranja, jer se isti obrazac ponavlja kroz gotovo svaki državni režim i oblik vlasti, u više država. Čini se da su Disneyevi likovi prilagodljivi situaciji, gdjekad dobe koju pogrdu ili cenzuru, no očito je da nema državnog režima bez ovog popularnog miša. Najvjerojatnije je zbog nevinosti sadržaja i prepoznatljive stilizacije bio popularan za umetanje propagandnih poruka. Urednik časopisa zamislio je pustolovinu u kojoj Mickey i njegova družina dolaze u Zagreb. Tu doživljavaju različite pustolovine – smješteni su u kaveze maksimirskog zoološkog vrta, love ih šverceri mesa, policijski su gonjeni iz Zagreba.²²⁵

Posljednja kategorija stripova koji su se pojavili za vrijeme NDH, a da su bili podržani od strane režima bili su stripovi izdavani od strane vojske. Iako su se našli u

²²⁵ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/humoristicki-i-zabavni-listovi-u-ndh/> [20. listopada 2017]

okvirima zabranjenih žanrova, vjerojatno je ovim stripovima progledano kroz prste uzimajući u obzir ulogu vojske kao izdavača. Strip „Jato XU9 Condor“ akcijsko ratne tematike prenosio je slikovnu priču o ratovanju na zapadnoj europskoj fronti. Radnja se odvija za vrijeme povratka s bombardiranja ciljeva na britanskom otoku. Eskadrila njemačkih bombardera primjećuje velik konvoj neprijateljskih brodova nakon čega na poziv iz baze uzlijeće novo jato bombardera s eskadrilom lovačkih aviona koji su trebali služiti kao zaštita. Strip je iznadena prekinut nakon nekoliko brojeva bez ikakvog objašnjenja uredništva. Pojavio se 1941. godine u časopisu „Hrvatska krila“ izdavan od strane Zapovjedništva zračnih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Osim stripa časopis je sadržavao tekstove, reportaže i fotoreportaže o svakodnevnom životu i obuci hrvatskih zrakoplovaca. Velik dio prostora u časopisu ostavljen je za popularizaciju zrakoplovstva i zrakoplovne tehnike. U vrijeme objavljivanja časopisa eskadrile hrvatske legije nalazile su se u sastavu osovinskih snaga na istočnom bojištu.²²⁶

Važno je spomenuti i tematski zanimljiv strip „Barun Münchhausen u Hrvatskoj“ prema zamisli Waltera Neugebauera u kojem poznati lažljivac Munchhausen iznosi svoje doživljaje u Drugom svjetskom ratu. Strip je izašao u dvojezičnom listu „Borac - Der Kämpfer“ namijenjen vojnicima hrvatskog domobranstva i pripadnicima Wehrmachta stacioniranim u Hrvatskoj. „Borac“ je bio časopis koji je zagovarao hrvatsko – njemačko zajedništvo po oružju. U njemu su se mogle naći informacije o stanju na frontama, politička zbivanja u zemlji i svijetu, fotoreportaže iz vojnog i civilnog života. Kako je vojnicima trebalo priuštiti i zabavno štivo koje ga može zabavljati za vrijeme odmora, časopis „Borac“ je priredio zabavni prilog „Bomba – Die Bombe“. U prilogu su se nalazili svakojaki zabavni sadržaji poput karikatura, viceva, enigmatike i stripova.²²⁸

²²⁶ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/> [22.listopad 2017.]

²²⁷ Slika: Primjer stripa „Jato XU9 Condor“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/> [22. studeni 2017.]

²²⁸ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/> [22.listopad 2017.]

U vrijeme kada su jedinice hrvatskih legionara upućene na istočni front da se bore kod Staljingrada, nastao je strip „Staljingrad“ (kasnije preimenovan u „Preko ruske stepe“) prema scenariju profesionalnog crtača stripa i domobranskog poručnika Marijana Ebnera. Strip se pojavio u časopisu „Hrvatski domobran“ u izdanju Glavnog stožera Hrvatskog domobranstva u Zagrebu. U stripu su prikazane scene probijanja kroz neprijateljsku pozadinu uz neočekivani ljubavni zaplet. Junak stripa upoznaje Ruskinju Nađu, koja kao protivnica Staljinova režima pomaže bjeguncu. Kako je strip nacrtan rukom profesionalnog strip crtača, „Staljingrad“ je, ne uzimajući u obzir tematiku, vizualno dobro nacrtan strip. Uniforme, oružje i ruski pejzaž vjerno su prikazani u ovom stripu dajući mu ton realističnih stripova objavljivanih prije rata.²²⁹

230

Stripovi objavljivani za vrijeme NDH najčešće su bili namijenjeni djeci. Prerađuju se bajke i razne dječje teme s likovima poput patuljaka i životinja. Osim stripa, ovo razdoblje obilježile su i karikature koje se sve češće pojavljuju na stranicama skromno zamjenjujući stripove. Dopušten likovni izraz bila je stilizacija i groteskni izgled likova. Osim velikog truda pojedinaca da strip održe u časopisima za to se, pomalo ironično pobrinula i vojska. Režimsko popuštanje moglo bi se objasniti sveopćom potrebom za zabavnim sadržajem u ratna vremena koji vrlo lako može podići moral vojnika. Vojnike su zabavljale šale i stripovi s događajima iz vojničkog života poput odnosa između vojnika i časnika ili vojnika i djevojaka. Tematika i likovni izraz variraju od stripa do stripa. Umjetnici često nisu potpisivali svoje stripove pa ne možemo sa sigurnošću utvrditi autora svakog stripa ili ilustracije.

²²⁹ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/> [22.listopad 2017.]

²³⁰ Slika: Primjer stripa „Staljingrad“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/> [23.studen 2017.]

6.2. Partizanski stripovi

Nakon raspada Jugoslavije i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine velik je broj stanovnika osjetio izrazito nezadovoljstvo novim ustaškim režimom. Sve dok je na snazi bio pakt o prijateljstvu SSSR-a i Njemačke komunisti su se u Jugoslaviji suzdržavali od otvorenijih akcija protiv njemačkih okupatora i njihovih saveznika. Unatoč tome lagano su se pripremali za protuudar sakupljajući oružje, organizirajući sastanke, osnivajući vojne komitete i šireći svoju organizaciju među sve nezadovoljnije stanovništvo.²³¹ Nakon što je Njemačka napala SSSR situacija se promijenila te iz Moskve stiže poziv komunistima okupirane Europe da „ispune svoj internacionalistički dug obranom glavne tvrđave svjetskog proletarijata, SSSR–a“. Sve se više organiziraju oružane akcije antifašističkog otpora, neke su se odvijale spontano među nezadovoljnim stanovništvom, (poput pobune srednjoškolaca na Maksimiru – spomenuta akcija Stadion) a neke su bile organizirane.²³² Diverzantske akcije koje su se organizirale u gradovima pokazale su se neučinkovite uslijed velikih gubitka, stoga Tito upućuje svoje najbolje organizatore u sela i brdovita područja da povedu gerilski/partizanski rat.²³³

Na drugoj zaraćenoj, partizanskoj strani također je postojao strip. Iako skromniji i rjeđi nego strip u NDH, mnogo je više išao ukorak sa stvarnošću. Kako je strip uspio preživjeti s gerilskim načinom života na partizanskoj zaraćenoj strani može se objasniti samo upornošću i snalazljivošću ondašnjih partizanskih „urednika“ i crtača. Od važnijih listova spomenula bih „Pionir“ i „Mi mladi“. Izlazili su povremeno i u skladu s mogućnostima, dijeljeni među djecom na području partizanske vojske pod parolom „pročitaj i šalji dalje“. Osim uvijek popularnih stripova Walta Disneya često su objavljivane i kratke priče s podlogom iz stvarnog života: „O mojoj baki“, „Prevareni neprijatelj“, „Pioniri pomažu“. Odmah se primjećuje tematska razlika između stripova koji su izlazili na teritoriju NDH i stripova koji su izlazili i dijelili se među partizanima. Tema sa životnim dogodovštinama na partizanskoj je strani dobrodošla. Zbog skromnijih uvjeta prilikom gerilskog ratovanja papir za tisak pribavljao se na sve moguće načine. Ili su ga na terenu sakupljali pioniri i omladinci, ili su pristizali ilegalno iz gradova zajedno sa kancelarijskim i tiskarskim materijalom. Ilustracije i stripovi crtani su na linoleumu u improviziranim tiskarama. Kao što je slučaj i sa stripovima koji su

²³¹ Goldstein, 2008., str. 278.

²³² Isto, 279.

²³³ Isto, 280.

izlazili u sklopu ustaškog režima, partizanski su stripovi također rijetko potpisivani i mnogi su autori ostali nepoznati.²³⁴

6.3. Četiri boje u ratnom sivilu – Zabavnik

Od svih časopisa i listova koji su izlazili u ratnom vremenu ni jedan se ne može mjeriti sa „Zabavnikom“. Nakon dva neuspjela pokušaja da omogući izlazak časopisa baziranog većinom na domaće stripove, Walteru Neugebaueru se sreća osmjehnula treći puta. S već uhodanom ekipom poput Norberta, Čuklija, Maurovića, Bisa, Fuisa, Bjelskog i Radovanovića odlučio je pokrenuti časopis u formatu novina po modelu nedjeljnih „comics“ priloga u američkim novinama.²³⁵ Još je 1938. godine Hrvatski tiskarski zavod nabavio modernu tiskarsku rotaciju koja je imala mogućnost istodobnog tiska u tri boje. Kada je sedamnaestogodišnji Walter pokrenuo „Vadrokaš“ uspio je gradiranjem nijansi postići učinak trobojnog tiska. Znajući da postoji način da se dobije i četverbojni tisak pokušao je nabavit dodatni dio tiskarskog stroja koji to omogućava dajući time novom „Zabavniku“ dodatnu važnost i težinu.²³⁶ Nakon što je najavljivan putem plakata i dijapozitiva u kinu, „Zabavnik“ se 7. svibnja 1943. godine pojavio na prodajnim mjestima.

List novinskog formata sadržavao je osam stranica od kojih su prva i posljednja bile u boji, a šest stranica bilo je ispunjeno stripom.²³⁷ Kako je list počeo izlaziti 1943. godine u trenucima kada tijekom rata doživljava preokret i sile Osovine trpe sve veće gubitke, vlast u Jugoslaviji se ili odrekla negativnog stava prema stripovima ili imala previše drugih problema da bi i dalje vodila bitku protiv nečeg bezazlenog i dugoočekivanog od strane šire publike i čitatelja. Već u prvom broju pojavio se Maurović sa svoja dva stripa „Grob u prašumi“ i „Seoba Hrvata“. Iako su stripovi imali izražene nacionalne motive „Zabavnik“ je uspio opstati kao izdanje u koje nisu dospjeli sadržaji tekuće političke ili ratne tematike. Strip se održao u „Zabavniku“ u svojoj punoj formi s onim predratnim sjajem, realističnim crtežima i širim spektrom žanrova. Walter Neugebauer se u prvom broju pojavio sa pet strip tabli – „Patuljak Nosko“, „Rođak iz kamenog doba“, „Bimbo i Hanzek“ i „Šic – Mic“.²³⁸ Jedini ustupak vladajućem režimu dogodio se u stripu „Jurićine pustolovine“ o zgodama dječaka Jurice i

²³⁴ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/bojna-lira-pionira/> [16. studeni 2017.]

²³⁵ Aljinović, R. (2011) ZABAVNIK (1943 – 1945.): Tračak vedrine u tmurnom vremenu. *Strip revija*, br. 7.

²³⁶ Isto.

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto.

njegovog psa Bundaša u kojem je kao uvjet za izlaženje „Zabavnika“ nametnuta obaveza da Jurica nosi odoru Ustaške Uzdance ili kape sa slovom U. Te se nezgodne epizode sa Juričinom kapom Walter Neugebauer prisjeća: *„Moralo se sve nositi na cenzuru. Budući da nije bilo ništa politički, nisu mogli prigovarati. Bila je jedna stvar s nekim stripom o dječaku i to je kakti trebala biti politička linija, tako da se vidi da ima kapu Ustaške omladine. Međutim mi smo ga uvijek crtali u krevetu ili nekako drugačije da nije mogao imati kapu. I to je bio prigovor: „Kak nema kapu?“ govorili su iz cenzure. „Pa kak bi imal kapu kad je u krevetu“.*²³⁹ Neugebauerovi stripovi u „Zabavniku“ imali su veliku popularnost. Iako Bimbo Bambus i Jack Jackson u ratnom razdoblju mijenjaju imena u Bimbo i Hanzek, njihove se šaljive doskočice nisu promijenile pa su i dalje zabavljale djecu i odrasle ulazeći u svakodnevni govor, a dan danas se starije generacije prisjećaju nekih šaljivih citata iz tog stripa: *„Što to godi kad u vodi četka leđa para. Kao da te čaporcima gladit tvoja stara“*; *„Ova palma, tu na čošku, o državnom raste trošku“*; *„Tiritimbo biti farma, gdje ko cvijet mirisat sarma“.*²⁴⁰ Veliku popularnost imao je i strip „Šic – mic“ s gegovima u stilu nijemih filmova. Uz „Šic – Mic“ je vezana jedna dogodovština radi koje je Walter Neugebauer završio u zatvoru. Radi se o epizodi stripa iz 1944. godine. Glavni junak Florijan nosi tortu za prijateljev rođendan sa svjećicom koja eksplodira kada se zapali. Kako se strip pojavio dva dana uoči rođendana Ante Pavelića šalu su osudili kao političko – propagandnu diverziju i ruganje. Walter je završio u zatvoru no ubrzo je pušten zahvaljujući intervenciji visokog ustaškog dužnosnika koji je poznao Waltera.²⁴¹ Osim stripova, u „Zabavniku“ su se mogli naći i raznoliki tekstualni prilozi, a najpopularniji bio je onaj Franje Martina Fuisa popraćen ilustracijama Andrije Maurovića „Sin Orkana“. „Sin Orkana“ nažalost neće biti dovršen zbog bijega Fuisa iz Zagreba 1943. o čemu će biti riječ u kasnijim poglavljima. Prije nego je, sljedeći Fuisov primjer i Maurović pobjegao iz Zagreba u „Zabavniku“ je osim „Seobe Hrvata“ i „Grob u prašumi“ započeo crtati stripove „Ahuramazda na Nilu“, „Zlatni otok“, i „Tomislav“. Kako ne bi uvalio kolege iz „Zabavnika“ u probleme zbog svojeg bijega iz Zagreba, Maurović je nacrtao nekoliko tabli stripa unaprijed, no to nije moglo ostati nezapaženo duže vrijeme te crtež za stripove „Ahuramazda na Nilu“, „Tomislav“ i „Zlatni otok“ preuzimaju Walter Neugebauer i Albert Kinert.²⁴²

²³⁹ Vojinović, 2007., str. 121.

²⁴⁰ Aljinović, R. (2011) ZABAVNIK (1943 – 1945.): Tračak vedrine u tmurnom vremenu. *Strip revija*, br. 7

²⁴¹ Isto.

²⁴² Isto.

Završetak rata bio je popraćen i sve gorom situacijom u zemlji. Cestovni i željeznički promet nisu bili više sigurni, bombardiranje gradova, uzbune i nestašica bili su stalna pojava. Ni radovi u tiskarama nisu mogli proći bez problema. U početku je „Zabavnik“ tiskan na ograničenom broju stranica: „Zbog ograničenja potrošnje električne energije, struje i plina morao je ovaj broj „Zabavnika“ iznimno izaći u smanjenom opsegu.“ Sve češće je izlazio sa zakašnjenjem, a izgubio je i stranice u boji. „Zabavnik“ se posljednji put pojavio na tržištu s brojem 102, 2. srpnja 1945. godine.²⁴³

Zbog čega „Zabavnik“ možemo smatrati najvažnijem izdanjem u ratnom razdoblju? U to nesigurno i po strip neugodno vrijeme, u neimaštini i konstantnoj nesigurnosti „Zabavnik“ je donio dozu nostalgije i topline svim ljubiteljima stripa i zabave. Osim što je okupio predratnu, već uhodanu ekipu stripaša, crtača i umjetnika, uspješno se nadovezao na tradiciju domaćeg stripa tiskanog s najmodernijom novinskom rotacijom u zemlji, a kolorirane stranice samo su dodatno privukle čitatelje. Ljubitelji stripa na taj su se način mogli vratiti svojim kolekcionarskim navikama. Zadnji, 103. broj „Zabavnika“ započeo je s tiskanjem, no proces se prekida približavanjem i ulaskom jedinica NOB - a u Zagreb.

²⁴³ Aljinović, R. (2011) ZABAVNIK (1943 – 1945.): Tračak vedrine u tmurnom vremenu. *Strip revija*, br. 7

²⁴⁴ Slika: Reklama za časopis „Zabavnik“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/zabavnik-1943-1945-14/> [23. studeni 2017.]

6.4. Bijeg iz Zagreba, Maurović u NOB – u

Stanje u zemlji koje je bilo narušeno ratnim događajima iz dana u dan se sve više pogoršavalo. Pod povećalom su bili goto svi, pisci, glazbenici, novinari, obični građani. Cenzura je preplavila tisak, a osjećaj nesigurnosti i straha svakodnevni život. U tom ratnom kaosu mnogi su se, ne slažući se s vladajućim režimom i politikom odlučili na bijeg izvan zemlje koju više nisu mogli prepoznati kao svoju. U ta nesigurna vremena, istomišljenici su se okupljali kako bi raspravljali o politici, ratu i mogućem bijegu. U krugu oko Maurovića sakupili su se umjetnici koji su tražili način za odlazak. Osim Franje Martina Fuisa u tom je krugu bio i pjesnik Ivan Goran Kovačić: *„Uvijek se rado sjećam onog finog momka Ivana Gorana Kovačića. Zajedno smo radili u „Novostima“. Bio sam nešto stariji od njega, ali smo se lijepo družili. Bila su to romantična vremena. Svi smo bili ljevičari i ateisti. Razgovarali smo o komunizmu i obrazovali se. Šteta za Gorana da je tako jezivo nastradao. Rijetki su ljudi koji imaju podjednake i umjetničke i ljudske kvalitete.“*²⁴⁵

Ivan Goran Kovačić prvi je od navedenih napustio Zagreb 13. listopada 1943. godine. Njegov odlazak iz Zagreba ostao je na žalost tragičan jer je ubijen ubrzo nakon prelaska na partizanski teritorij.²⁴⁶ Nakon njega na bijeg se odlučuje Fuis. Dva puta je završio u zatvoru i shvaća da u novoj državi nema mjesta za nekog poput njega. Zajedno sa prijateljima iz predratnog zrakoplovstva osniva skupinu ilegalaca „Galeb“: *„Dolazio je na sastanke noseći ukradene pištolje u mreži s glavicama kupusa. Bio je u stanju odsjeći u tramvaju njemačkom vojniku ili oficiru futrolu s pasača, dok se vozio Maksimirskom od Kvaternikova trga prema Dubravi. A što se tiče vještine uzimanja otisaka ključeva raznoraznih pretinaca i blagajni s važnim i strogopovjerljivim dokumentima u tome je bio talent i po, ali prije svega bavio se presnimavanjem raznih spisa i nacрта, to bi on obavio u tren oka, vrlo često preko noći.“*²⁴⁷ 13. listopada 1943. godine Fuis odlazi iz okupiranog Zagreba na slobodan teritorij s uzletišta na Borongaju. Avion se pretrpan kamerama, filmovima i fotoaparatom, uz težinu četiri čovjeka i maglovito vrijeme, zaletio u stijenu negdje iznad Plitvičkih jezera. Dok je Fuisov roman „Sin Orkana“ završavao u „Zabavniku“ Fuis je bio mrtav već 14 dana.²⁴⁸

Andrija Maurović je u međuvremenu ilustrirao neke školske udžbenike, zidove u Ministarstvu oružanih snaga i Domobranski zabavnik. Dva boravka u zatvoru dovela su ga u

²⁴⁵ Pavičić, S. Stari mačak u NOB –i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986. Zagreb: Muzej revolucije naroda Hrvatske

²⁴⁶ Vojinović, 2007., str. 124.

²⁴⁷ Isto, str. 123.

²⁴⁸ Isto, str. 124 -126.

stanje konstantnog iščekivanja i nervoze od budućih postupaka vladajućeg režima. Nakon bijega Ivana Gorana Kovačića i Franje Martina Fuisa postaje sve nervozniji. Walter i Norbert morali bi smirivati Maurovića kad bi se napio jer je znao izazivati: *„Jednom kod kazališne kavane Norbert i ja smo mu jedva zatvorili usta, doslovce smo se onako puno manji rastom popeli na njega kao na stablo, a on urla, kreše sve po spisku, goloruk bi se obračunavao s naoružanim vojnicima.“*²⁴⁹ Napokon, u jesen 1944. godine i Maurović odlazi iz Zagreba preko Dubrave zajedno sa svojom prijateljicom uz pomoć poznanstva i veze seoskog mljekara.²⁵⁰ Preko Odre, Maurović kreće putem prema najbližoj partizanskoj jedinici. Početak njegova bijega obilježava boravak u „niskim daščarama“ obližnjeg područja da bi se dalje uputio putem Baranje i Korduna do Topuska. Tamo je dodijeljen kulturno - umjetničkom društvu ZAVNOH – a gdje susreće mnoge poznate umjetnike. Nakon što je prebačen u štab 8. divizije duže vrijeme se zadržava u Pokupskom, Pisarovini, Skakavcu, i Vidoševcu. Upravo je u Pokupskom i okolici nastao najveći broj crteža. Osim crteža Maurović izrađuje karikature te ostali propagandni i agitpropovski materijal – plakati, letci, političke parole. U katalogu izložbe „Stari mačak u NOB –u“ možemo naći podjelu njegovih crteža u tri različite kategorije koje se međusobno razlikuju po motivima, tehnici crtanja, kvaliteti papira i ostalim elementima. Kao prva kategorija navedena je grupa crteža „Slike iz Pokupskog“ koja sadržava skladne likove i popratne radnje poput vođenja konja, izvidnica i razgovora. Crtež karakteriziraju brzi i isprekidani potezi. Ova prva grupa crteža iz NOB-a predstavlja jednostavnost i sklad u horizontalno postavljenim kadrovima, nacrtane jednostavnim perom i tušem na tankom požutjelom papiru. Druga grupa crteža jest „Likovi iz agitpropa i okolice“. To je prikaz pojedinačnih likova u prednjem i krupnom planu – muškarci koji čiste puške, starac koji reže duhan, djevojke koje metu podove ili mijese kruh. Za razliku od „Slike iz Pokupskog“ gdje prevladava horizontalni kadar, u ovoj grupi prevladava vertikalni kadar, a osim pera i tuša korišteni su kist i lavirane boje. Zbog predratnog iskustva crtanja karikatura, Maurović nema velikih problema kod crtanja frontalnih kadrova lica iz Agitpropa – partizan Dušan, Štef, Brko i Jandraš, partizanke Zorka i Jasenka. Treća grupa crteža nastaje krajem 1944. godine za vrijeme partizanske ofenzive kada jedinice 8. divizije kreću prema Cazinu: *„Prije rata nisam čuo za Cazin, a sad samo što nisam u njemu zaglavio, bilo je krvi do koljena, mrtvih na sve strane, sve se sivilo od njemačkih uniformi, bilo na ubijenima bilo na zarobljenicima.“*²⁵¹ Put nije bio nimalo lagan zbog dugotrajnog pješaćenja po kiši, snijegu i

²⁴⁹ Vojinović, 2007., str. 124.

²⁵⁰ Isto, 130.

²⁵¹ Isto, 131.

blatu. Kako bi se ljudi odmorili i oporavili od zahtjevnog puta, zaustavljalo se u mnogim selima: Pećigrad, Vrnograč, Slatina, Skokovi idr. Prilikom takvih napornih kretanja i zaustavljanja nastali su crteži kolona ljudi, brzih i užurbanih kretanja te crteži konjanika. Tehnika crtanja ovakvih prizora bila je kombinacija tuša, pera, olovke i tinte na poprilično lošem, mekanom papiru. Zbog izbora rakursa i očišta sličnih onima iz predratnog razdoblja u crtežima se stvara osjećaj nečeg stripovnog.²⁵²

U ratu se Maurović susreo s akademskim slikarom Brankom Kovačićem koji se s oduševljenjem prisjećao Maurovićeva talenta i načina slikanja prilikom jednog intervjua za Start: *„Kada je trebalo oslikati neke dvorane za prigodnu proslavu ili svečanu skupštinu mi klasični akademici zapinjali smo iz petnih žila, ali Maurovića ne bi stizali. Njemu je bio čas posla nacrtat velik lik Tita ili Lenjina. Bila ga je milina gledati kako radi. Bez pretjerivanja majstora nad majstorima. Kakva ljudina! Uzme u ruke soboslikarske četke i dovikne: „Koliko veliki portret hoćete? Pet puta pet metara ili pet puta sedam metara?“*²⁵³

Prestankom ofenzive u Cazinu, Maurović se ponovno vraća u sastav 8. divizije na prvotno oslobođeno područje. U Pisarovini je od strane Narodnog fronta 1945. godine organizirana izložba propagandnih materijala. Presentirano je dvadesetak Maurovićevih plakata koji su rađeni improvizacijom krečom i čađom na kartonima i škarniclima.²⁵⁴ Kraj rata odveo je Maurovića u Dalmaciju (Zadar, Šibenik) gdje se ponovno susreće s umjetnicima koje je upoznao u kulturno – umjetničkom društvu ZAVNOH – a. Ovdje je također održana izložba njegovih radova, no Maurović ne vodi brigu o tome tko je kupio njegove crteže ili gdje su odneseni. Izložba „Andrija Maurović – Stari Mačak u NOB –u“ koja je održana u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 1986. godine prikazala je većinu njegovih crteža iz ratnog razdoblja, čak 76. crteža. No točan i konačan broj njegovih crteža nemoguće je odrediti za ovo razdoblje.²⁵⁵ O dugo iščekivanom kraju rata i čime se bavio u razdoblju od jeseni 1944. godine pa do sredine proljeća 1945. godine Maurović komentira: *„Znate šta, idite vi lijepo u muzej gdje drže moje slike i crteže iz rata i lijepo prepisite potpise s tih slika i crteža. Svaki od potpisa ukazuje gdje sam bio i što sam doživio. Vjerujte mi, da sam bio fotoreporter, sigurno bih snimio iste motive i vjerojatno bi te fotografije imale iste ili slične potpise. Ništa u tim kratkim potpisima nije izmišljeno, to su moja svjedočanstva. Crno – bijele crteže sam*

²⁵² Pavičić, S. Stari mačak u NOB –i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986. Zagreb: Muzej revolucije naroda Hrvatske

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Isto.

²⁵⁵ Vojinović, 2007., str. 132.

napravio na licu mjesta, a uljane sam slike radio poslje u Dalmaciji kada su mi nabavili platna i boje. Ali i te su slike u boji istinite jer su na njima prizori koji su mi se usjekli u pamćenje. Tko su ljudi na mojim slikama i crtežima nemam pojma, onima kojima sam znao imena stavio sam ih u potpise, svi su oni skupa samnom bili manje – više bezimeni epizodisti u jednom groznom vremenu, kada nisi znao hoćeš li dočekati sutrašnji dan i zato sam slikao i crtao da barem ostane neki trag o nama i našim sudbinama! Imao sam sreću da sam izvukao živu glavu jer mi je bila predodređena druga životna zadaća...valjda da crtam stripove...ha, ha, ha...i da svojom fizionomijom oživim Starog Mačka...i ja sam to izvršio...Pogledajte me: Zar nisam pljunuti Stari Mačak?!²⁵⁶

6.5. Strip i ideologija

Maurovićevi stripovi koji su izlazili u „Zabavniku“ zahtijevaju posebnu pažnju i razradu. Osim što su stilski i scenarijski izvrsno napravljeni, prate stanoviti ponavljajući uzorak, a to je tematika iz nacionalne povijesti. U prethodnim poglavljima sam objasnila u kakvom su vremenu nastali ovi stripovi i može se lako zaključiti iz kojeg su razloga prisutne teme s nacionalnim motivima, no bitno je napomenuti da su Maurovićevi stripovi objavljeni u „Zabavniku“ i dalje izazivali brojne kontroverze usprkos spoznaji da su napravljeni za vrijeme ustaške vlasti u NDH kada odabir tema i žanrova nije bio lako ostvariv. Prisjećajući se glavnih junaka američke stripovske produkcije možemo primijetiti da su u nekolicini stripova oni udaljeni od svoje matične priče i stavljeni u funkciju boraca za pravdu uz naglašene ideološke poruke. Tako se Princ Valiant bori s Hunima, Superman se obračunava s Japancima, a Tarzan pobjeđuje Afrički korpus. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je popularnim masivnim medijem poput stripa vrlo lako manipulirati, ne smijemo upasti u zamku preozbiljnog shvaćanja ideoloških poruka koje se u njemu javljaju. Ako smo prihvatili kulturu stripa i shvatili njegov jezik znamo da snaga tih stripova ne leži u ideološkim porukama već u kvaliteti crteža i zanimljivosti priče koji su odrađeni prema zakonitosti medija i ukusu tržišta.

Kroz nekoliko poglavlja navela sam Maurovićeve političke stavove i poglede na svijet. Još u stripovima „Ljubavnica s Marsa“ i „Podzemna carica“ ubacuje pojedine elemente komunizma koji ga naročito zabavljaju. Koji je mogući razlog Maurovićeva surađivanja u „Zabavniku“ gdje su njegovi stripovi nabijeni nacionalnim motivima? Čitajući Maurovićeve

²⁵⁶ Vojinović, 2007., str. 135.

intervjue stekla sam dojam da je strip za Maurovića ipak u određenim vremenima bio posao više nego umjetnost. Stoga je moje mišljenje da je Maurović na stripove s nabijenim nacionalnim motivima, kao i na stripove bilo kojeg drugog žanra, gledao potpuno jednako. Ako je Maurović o nečem brinuo to je bilo kako vjerno prenijeti izraze lica, pokrete i pejzaže, a ne koju ideološku poruku oni nose. Ako je nešto prezirao to su bile kritike na njegov strip u kojima su se tražile više poante i suštine njegova izraza kroz stripove: „*Ti pod milim bogom ništa ne razumiješ. Jedva shvatiš o kome je riječ, a pogotovo ne možeš doznati o čemu je riječ. Pa čitam te novine i ono što pišu o meni i mojemu stripu; nekakvi rakursi, gore – dolje, kurci – palci, lijevo i desno, habitus, multiplus...!? Pa zbilja poblesaviš. Ta ne znaš što radiš. I da si malo labilnija ličnost, pakirao bi se put ludnice. E kritika, kritika...*“²⁵⁷

Prvi Maurovićev strip koji je izašao u „Zabavniku“ jest „Grob u prašumi“. Radnja stripa smještena je u neistražene prašume Južne Amerike, a govori o misterioznoj smrti Mirka Seljana, hrvatskog istraživača koji je 1913. nestao na tim prostorima. Smatralo se da su za nestanak krivi indijanski članovi ekspedicije koji su ubili Mirka i ostale članove ekspedicije. Kroz strip možemo naići na razne nespretnosti u scenariju koje dodatno potpiruju stereotipizaciju likova. Bijelci su prikazani kao pažljivija rasa koja lako uočava opasnost i protiv nje se koristi hicima, dok su Indijanci prikazani kao negativci „kojima mora biti jasno da će odgovarati za svoj zločin“.²⁵⁸ Može li osoba koja logički i jasno rasuđuje i ne pada pod sugestije i ideološke poruke uživati u ovom stripu? Ako uzmemo u obzir da Maurović u ovaj strip nije unio tipične jake i snažne likove poput Dana ili Starog Mačka, ako upijemo atmosferu stripa kroz prekrasne južnoameričke pejzaže prepoznat ćemo da su glavni junaci stripa zapravo peruanska prašuma i džungla u noći koje nam je tako vjerno dočarao Maurović. I u tom trenutku možemo u potpunosti uživati u ovom stripu.

Nakon što je prvi broj „Zabavnika“ izašao 7. svibnja 1943. godine, uz standardnu postavu stripova, najveći adut predstavljao je strip „Seoba Hrvata“ Andrije Maurovića i scenarista Stanka Radovanovića. Strip je izašao na duplerici za razliku od ostalih stripova i bio je najduži strip objavljen u „Zabavniku“ sa sveukupno 60 objavljenih tabli stripa. Kako je tema seobe Hrvata došla na stranice „Zabavnika“ objašnjava Walter Neugebauer: „*Do okvirne ideje došli smo u raspravi u uredništvu. Načisto smo bili da trebamo u listu imati strip koji govori o hrvatskoj povijesti. Našu ideju do kraja je osmislio scenarist Radovanović.*

²⁵⁷ Đukanović, Z. (2009) Kroz Prašumu i zatim pustinju. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 273.

²⁵⁸ Isto, 271.

*I napisao je tekst. Čim je donio prvih nekoliko nastavaka „Seobe Hrvata“ znali smo da je pogodio pravu stvar. Tek tad sam pozvao Maurovića i predložio mu posao. Odmah je pristao. Sjećam se kako se Andrija već samom temom oduševio. I svidjelo mu se što će u stripu biti dosta akcije, radnja će se događati u prirodi, u Dalmaciji...u miljeima koji su mu odgovarali.“²⁵⁹ Tematski dio stripa prati život i pustolovine kneza Radoslava u pokušaju traženja nove domovine za svoj narod od njegove osamnaeste godine do duboke starosti. U stripu su isprepletene neke historijske pretpostavke zajedno sa narodnom predajom za koje Radovanović govori da mu je cilj bio stvoriti neku vrstu povijesnog epa, poput germanskih Nibelunga. Strip je apsolutno prihvaćen od publike, što zbog teme, što zbog odličnog crteža ali i Maurovićeve novosti koju je donio u ovaj strip – prvi su puta upotrebljeni balončići za govor.²⁶⁰ Strip je u „Zabavniku“ izlazio sve do 16. broja kada naglo prestaje radi cenzure. Razlog cenzure bio je razgovor Radoslava s kapetanom nakon pomorske bitke s Rimljanima. Iz tog razgovora moglo bi se zaključiti kako su Rimljani Hrvatima poklonili Jadran. Cenzura je stavljena zbog vremenskog razdoblja u kojem je objavljena ova tabla stripa, u trenucima kada se očekivalo da će Italija potpisati kapitulaciju. Strip se ipak nastavlja sa 22. brojem u kojem se ime stripa mijenja u „Knez Radoslav“ i s tim imenom i završava u 63. broju „Zabavnika“²⁶¹ Posljednje riječi kneza Radoslava u stripu bile su „*Glavno da se moj san ispunio. Pribavio sam svom narodu krasnu domovinu. Hrvati više nisu samo narod, već i država koja će jačati i vječno postojati na obalama hrvatskog Jadrana.*“²⁶²*

Koliko je Maurović mario za ideološku poruku ovog stripa pokazuje njegovo oduševljenje, ne nacionalnom tematikom stripa, već otvorenom mogućnošću za prikaz akcijskih sekvenci kao i prirodnih pejzaža Dalmacije koji su mu bili najmiliji u likovnom izrazu. Maurović nakon ovog stripa također odlazi u partizane što je još jedan dokaz njegove indiferentnosti prema ideološkim porukama vezenim uz ovaj strip. Što se pak publike tiče, ona je pokazala svoje oduševljenje stripom nakon nagradnog natječaja objavljenog u „Zabavniku“ u kojem se trebalo izabrati koji bi strip mogao izlaziti nakon „Kneza Radoslava“. Nakon završetka natječaja u tekstu „Zabavnika“ piše: „*Ogromna većina naših čitatelja traži crtani roman iz dana slavne hrvatske prošlosti*“²⁶³ Odabran je strip „Tomislav“ s daleko više glasova nego bilo koji drugi strip što pokazuje kako je publika prihvatila spoj

²⁵⁹ Krulučić, V. (2009) O stripu, 45 godina zabranjenom. U: Krulučić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis 220.

²⁶⁰ Isto, 221.

²⁶¹ Vojinović, 2007., str. 119 - 120.

²⁶² Tonković, T. (2009) Strip i ideologija. U: Krulučić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 212.

²⁶³ Krulučić, V. (2009) O stripu, 45 godina zabranjenom U: Krulučić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 225.

povijesnog epa i vrhunskog realističnog crteža bez pridavanja prevelike pažnje ideološkim porukama kojima su određeni stripovi protkani. U suštini, teme same po sebi nisu bitne već značenje dobe s obzirom na vrijeme u kojem su nastale.²⁶⁴

²⁶⁴ Tonković, T. (2009) Strip i ideologija. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 212.

7. Stripovi skrivani ispod školskih klupa (1945. -1954.)

U pogonu novinske rotacije u Frankopanskoj, 6. svibnja 1945. godine tiskan je 103. broj „Zabavnika“. Radnici u pogonu nisu više bili sigurni treba li nastaviti s tiskanjem pošto se ulicama povlače kolone vojske i civila pred partizanskim jedinicama. Rat je gotov i nakon 10 000 primjeraka otisnutog „Zabavnika“ radnici zaustavljaju stroj. Dva dana poslije jedinice narodnooslobodilačke vojske ušle su u Zagreb.²⁶⁵ Povratak Maurovića iz partizana u Zagreb od samog je početka bio popraćen nizom nesretnih događaja. Osim što je ostao bez garderobe i šetao se ulicama u partizanskoj bluzi, ostao je gotovo sam. Rat mu je oduzeo osobe s kojima je bio najbliži.²⁶⁶ Jedno poglavlje stripovske povijesti bilo je završeno.

Često se u literaturi spominje da se prvih poslijeratnih dana u Hrvatskoj nije mogao naći strip što nije u potpunosti istina. Nakon rata je zavladao oskudica, a nestašica papira ili tiskarskog materijala nije bila neuobičajena. Dnevni su listovi postali dosadni i suhoparni s dugim političkim raspravama ili izvještajima s mitinga. Neka zabava se ipak mogla pronaći u određenim listovima i pokrenutim zabavnim izdanjima poput enigmatskog tjednika „Rebus“ ili Zagorkina romana u nastavcima „Republikanci“. Na stranicama „Pionirskih novina“ pokrenutih ubrzo po oslobođenju mogao se naći kratak strip o Mickeyu i Paji Patku. Obnovljeno izdanje „Pionira“ sadržavalo je ilustriranu priču na cijeloj stranici „Pionir Živko i magarac Sivko“ Zdenka Venturinija. Osim stripa, u tom poslijeratnom vremenu, 1945. godine govorilo se i o crtanom filmu. Walter Neugebauer je u okviru novoosnovanog Jadran filma izradio dvominutni propagandni film „Svi na izbore“ čime se pozivaju građani da glasaju za ustavotvornu skupštinu. Kako je animirani film izrađen u skromnim poslijeratovskim uvjetima nastao je kombinacijom kolaža i animiranog crteža. Na opće oduševljenje javnosti prikazan je u rujnu na Jelačićevom trgu.²⁶⁷ Časopis „Kerempuh“ nastavlja tradiciju stripa i objavljuje karikature i satiričke tekstove na račun prošlih režima. Od stripova na stranicama „Kerempuha“ su se mogli pronaći „Radista komsomolac“ Norberta Neugebauera i Alberta Kinerta, „Naseredin – hodža“ i „Zlatni ključić“ Waltera Neugebauera. Sličnu praksu preuzeo je i časopis „Patak“ u kojem također surađuju braća Neugebauer i objavljuju stripove na posljednjoj stranici. Časopis „Novi svijet“ koji se reklamirao kao popularni tjednik za svakoga, trebao je pomoći novinarima bez priznatog umirovljeničkog staža. U najavi je stajalo da će sadržavati Zagorkine novele i stripove „Neprijatelj broj 1“ i „Mrtvački brod“.

²⁶⁵ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

²⁶⁶ Vojinović, 2007., str. 138.

²⁶⁷ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

Scenarij za „Mrtvački brod“ napisao je Marcel Čukli, a izrada je prepuštena Mauroviću. Iako je ostao nedovršen „Mrtvački brod“ možemo smatrati prvim poslijeratnim stripom. Još jedan strip vrijedan spomena izašao je u nedjeljnom broju „Glasa Slavonije“ pod nazivom „Udarnik Ratko“. Tema stripa i osnovna ideja ilegalne antifašističke borbe preuzeta je iz dokumentarnih reportaža o ratnom Zagrebu, Josipa Barkovića.²⁶⁸

Nakon dobro prihvaćenog „Vandrokaša“, a i vrlo popularnog „Zabavnika“ Walter Neugebauer još nije bio gotov s idejama za list koji bi objedinjavao stripove i zabavno - poučne tekstove. Novi časopis pod imenom „Narodni zabavnik“ trebao se pojaviti na tržištu kao privatno izdanje pokrenuto inicijativom skupine građana te ga sa zakonske strane ništa ne bi moglo kočiti. Dogovor je bio da se tiska u Hrvatskom tiskarskom zavodu. Naslovnicu bi krasio jedan od junaka Waltera Neugebauera – Srećko iz stripa „Čarobna svjetiljka“. Maurović je započeo s crtanjem nove verzije „Podzemne carice“, a Marcel Čukli priprema scenarije za strip o vitezu Gabinu i priču iz života Legije stranaca. Osim stripova, u listu bi se našli popularno – znanstveni tekstovi o atomskoj energiji i biografija o Michelangelu. No zatraženo odobrenje za izdavanje lista i upis u registar narodnih glasila nije stizao. Dok je projekt „Narodnog zabavnika“ stavljen na čekanje, stav o stripovima i šarenim stranicama opet se promijenio.²⁶⁹

7.1. Crnoberzijanska erzac – roba

Nakon što je Narodna fronta pobijedila na izborima, a Jugoslavija proglašena republikom (FNRJ), partijski organ za upravljanje agitacijom i propagandom Centralnog komiteta komunističke Partije Jugoslavije (Agitprop) započinje s usmjeravanjem medijske politike. Sva zabavna izdanja časopisa i magazina najednom su postala neprihvatljiva, a najveća žrtva ideološkog čišćenja postao je strip. Glavni argument za takav zaokret prema zabavnom tisku potječe iz partijskog stava da je strip kapitalistička izmišljotina za brzo stvaranje profita i zaglupljivanje masa.²⁷⁰ U „Kerempuhu“ je obustavljeno izlaženje stripa „Nasredin – Hodža“ i „Zlatni ključić“ uz obrazloženje da je do prekida došlo zbog tehničkih razloga. „Rebus“ je zaustavljen zbog navodne nezadovoljavajuće registracije, međutim ustanovilo se da je pravi razlog obustave izlaženje tjednika „Zagonetka“ za vrijeme NDH od strane istih izdavača. Urednici i izdavači „Patka“ našli su se pred sudom s optužnicom da

²⁶⁸ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

²⁶⁹ Isto.

²⁷⁰ Isto.

promiču „malograđanski i pornografski humor“. Časopis „Novi svijet“ nije dočekao svoj šesti broj, a Zagorkin roman „Republikanci“ s ilustracijama Andrije Maurovića jedva je priveden kraju.²⁷¹ Borba protiv prodora prozapadnjačkih utjecaja nije stala samo na stripu. Val revolucionarne preobrazbe morao se osjetiti na svakom uglu pa su tako morale biti očišćane sve „tarzan“ frizure, projekcije gangsterskih filmova bile su često prekinute kao i zabave na kojima se plesao boogie – woogie.²⁷²

Uskoro su započeli otvoreni napadi na strip u raznim novinskim člancima. Spomenut ću neke od tih članaka za koje smatram da su najznačajniji i koji su definitivno utjecali na minimalno pojavljivanje stripova na stranicama tiskovina jer su predstavljali službeni stav vlasti protiv kojeg se nije moglo. Prve negativne reakcije mogle su se pronaći u časopisu „Mladost“ gdje autor članka piše sljedeće: „*Većina izdavača i pisaca u staroj Jugoslaviji nisu gledali na to kako će knjige vaspitno djelovati, nego kakvu će zaradu doneti. To je dovelo do pojave bezvredne i štetne kriminalne strip literature. Danas kada se ovom pitanju prilazi s jedne sasvim druge strane, malo se šta od čitavog tog nasleđa može upotrijebiti*“²⁷³ U članku „Stripliteratura na tržištu“ objavljenom u beogradskom časopisu za književnost i kulturu „Mladost“, književni kritičar Zoran Mišić piše: „*Romani u stripu došli su nam zajedno s tzv. gangsterskim filmovima, detektivskim romanima i mnogim drugim predratnim pasijama. Ponikli u zemljama gdje je novinarstvo preuzelo na sebe ulogu da svim mogućim sredstvima (reklamom, tehničkim efektima, pornografijom, senzacijama) „montira“ javno mišljenje i stekne interesovanje čitalaca sa gorućih pitanja koja su se u predvečerje fašističkog rata sve upornije postavljala. Romani u stripu postali su najunosniji i najpogodniji vid protivnarodne publicistike. U tom smislu oni su odraz određenih društvenih tendencija. Stripovi su usrdno popularizovali moralna shvatanja svojih izdavača.*“²⁷⁴ Najopširniji ideološki komentar protiv stripa objavljen je na stranicama „Borbe“ 1946. godine, potpisan od strane Jovana Popovića: „*Stripovana literatura pokazala se i u našoj novoj narodnoj državi kao vrlo uporan korov koji se ponovno pomalja i pošto je isčupan, a njegovi plantažeri pokazali su se vrlo drski crnoberzijanci. U našoj javnosti već je ukazivano na otrovnost tog narkotičkog druga, čak se sa stripovanom pričom „Tri ugursuza za vrijeme okupacije“ pozabavio i Okružni narodni sud u Beogradu izrekavši pravilnu presudu. No strip time nije sišao sa dnevnog reda, pa ni s prodavačkih tezgi. Industrijalci i proturivači stripa dovijaju se pod novim etiketama i s novim*

²⁷¹ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

²⁷² Isto.

²⁷³ Zupan, Z. (2010) 66 plodnih godina. *Strip revija*, br. 4

²⁷⁴ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

„sadržajem“ prokrijumčare svoj specijalitet – tako da ustvari iza imena odgovornih izdavača naziremo čitav anonimni koncern, koji kalkulišući dobit već predviđa i eventualni gubitak zbog zabrana. No što je možda još važnije ta crnoberzijanska erzac – roba još nije naišla na organiziraniji otpor, a njeni fabrikanti na svjesni bojkot, na kakav u narodnoj državi treba da naiđe svaka crnoberzijanska rabota, pogotovo kad se radi o otrovnoj robi. Čak ima i urednika i ozbiljnih narodno – frontovskih listova koji smatraju da strip treba tolerirati i podržavati jer je „publika navikla na strip“.²⁷⁵

Nakon ovakvih napada i službenog stava partije prema stripu, proizvodnja stripa se smanjila na minimum, no opet nije u potpunosti nestala. Umjesto tipičnog stripovskog izgleda sada je izlazio u obliku aktualnih političko satiričnih komentara i karikatura u „Kerempuhu“, „Ježu“ i „Pioniru“. Nakon neuspjeha u realizaciji „Narodnog Zabavnika“ braća Walter i Norbert Neugebauer prelaze u redakciju „Kerempuha“ gdje im uspijeva da na stranice časopisa poguraju strip o Tomi Funtašu, debeljuškastom malograđaninu. Strip koji je na stranicama „Kerempuha“ izlazio kroz gotovo dvije godine ima zahvaliti i glavnim urednicima lista Fadilu Hadžiću i Veljku Klašterku. Tijekom 1946. godine na posljednjoj stranici „Kerempuha“ objavljivan je strip „Petrica Kerempuh u XX vijeku“ koji je u obliku političkog slikovnog dnevnika pratio zbivanja i političke aktualnosti u svijetu.²⁷⁶ Zahvaljujući njihovoj upornosti strip je još jednom preživio teško razdoblje. Za vrijeme takve stripovne suše Andrija Maurović crta reklamne plakate s prigodnim propagandnim sadržajem, reklamne plakate za prve domaće filmove i turistička poduzeća te izrađuje velik broj čestitki za Novu godinu i blagdane.²⁷⁷

7.2. Horizont

Nakon sukoba sa SSSR-om i rezolucije Informbiroa čvrsti partijski stavovi o „crnoberzijanskoj erzac - robi“ malo po malo popuštaju. Stripovi su izborili svoj prostor na stranicama pionirskih i omladinskih listova. Na stranicama „Pionirske zastave“ 1. veljače 1950. godine pojavila se strip – traka „Zimski raspust žurno hita, a da đake ne pita“. Nedugo potom se javlja i Maurović sa stripom iz pionirskog života „Mimo i njegova četa“. Godina 1951. sudbonosna je za ponovnu obnovu i uspostavu nacionalne produkcije stripa jer su se u čak tri lista pojavili prvi nastavci domaćih stripova. U „Ilustriranom Vjesniku“ pojavio se

²⁷⁵ Aljinović, R. (2009) Kronika jednog preuranjenog starta. *Strip revija*, br. 2

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Vojinović, 2007., str. 140.

strip karikaturalnog izražaja Waltera i Norberta Neugebauera, „Zakopano blago“, u „Omladinskom borcu“ pojavio se strip u nastavcima „Vuna Kićo, orasi Mićo“ Vladimira Delača, a u „Horizontu“ Maurovićev strip „Meksikanac“ crtan prema romanu Jacka Londona.²⁷⁸ Najveću popularnost izazvao je upravo Maurovićev strip pa se iz tog razloga i često pamti kao prvi domaći strip 50-tih godina prošlog stoljeća. „Meksikanac“ je bio prvi strip za koji je sam Maurović pripremao scenarij, a tema, odlično pogodena i ideološki prikladna, govori o mladom Meksikancu koji pristaje na borbu u ringu kako bi pobjedom došao do novaca za podizanje revolucije. Kada se pojavio u prodaji, list je bio rasprodan u nekoliko sati, svih petnaestak tisuća primjerka.²⁷⁹ U uvodniku prvog broja „Horizonta“ navedeno je: *„Ovaj omladinski list, pojavljuje se na listi želja i stremljenja mladih ljudi, da se što više upozna s našim i stranim kulturnim stvaranjem, sa našim i stranim novostima i dostignućima iz nauke i tehnike. List ima zadaću da govori o svakodnevnim događajima i pojavama koje se zbivaju među nama, a isto tako i o našim htijenjima i traženjima pa i našim pogreškama.“*²⁸⁰ Sadržaj „Horizonta“ bio je raznolik pa se u njemu osim stripa moglo pronaći i nekoliko foto - reportaža, dvije stranice posvećene nauci i tehnici, a iz „New York Timesa“ je prenesen tekst dopisnika iz Jugoslavije Gorgea Barreta o Edvardu Kardelju, šefu jugoslavenske delegacije na zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, objavljen je i tekst o crtanom filmu kao propagandnom sredstvu i nekoliko sportskih tema. Prvi urednik „Horizonta“, a ujedno i inicijator ponovnog objavljivanja stripova bio je smijenjen s mjesta urednika nakon 13. broja časopisa. O suradnji s Maurovićem napominje: *„Maurović je za mene i moju generaciju, rođenu u drugoj polovici 20 – ih godina, bio pojam stripa. Pratili smo ga prije rata u „Oku“, „Mickey zabavniku“, a za vrijeme NDH i rata u „Zabavniku“. I kada smo se u redakciji dogovorili da krenemo sa stripom, logično da smo se upravo njemu obratili s molbom za suradnju. Omladinsko rukovodstvo je podržalo našu ideju za strip, dok su drugi bili prilično rezervirani. I Maurović je u početku bio suzdržan, pa i skeptičan. Nije vjerovao da će nam dozvoliti da duže vrijeme objavljujemo stripove. Kad je shvatio da strip ipak ide, zdušno se posvetio poslu.“*²⁸¹ Iako je „Meksikanac“ izazvao oduševljenje publike i čitatelja, nije izazvao isto kod agitpropovskih struktura. Već se dva mjeseca nakon objave stripa pojavila kritika u tjedniku „Naprijed“, glasilu komunističke partije Hrvatske. Autor kritike, potpisan inicijalima V.L. nije bio zadovoljan estetskom kvalitetom i poučnošću

²⁷⁸ Kruličić, V. Kako su „Horizont“ i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Kruličić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis

²⁷⁹ Vojinović, 2007., str. 141 -142.

²⁸⁰ Kruličić, V. Kako su „Horizont“ i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Kruličić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis

²⁸¹ Isto.

„Meksikanca“ ali u isto vrijeme daje zeleno svjetlo pojavi stripa i crtače naziva umjetnicima. Autorova kritika, ali u isto vrijeme i podrška mediju stripa činila se nevjerojatnom s obzirom na to da je izašla na stranicama službenog partijskog glasila: „*Gledajući s te strane moglo bi se stripu „Meksikanac“ prigovoriti što tekst po svojoj kvaliteti ne zvuči ni malo bolje, unatoč tome što se oslanja na Jacka Londona, od predratnih šund tekstova. To međutim ne znači da strip u takvom smislu treba odbaciti i da ne treba postojati da se što više usavršava.*“²⁸²

Do rujna 1953. godine u „Horizontu“ je objavljeno devet Maurovićevih stripova. Kako je redakcija „Horizonta“ poticala čitatelje da sami biraju teme i žanrove opet se nakon dugo vremena stripovska produkcija može pohvaliti s raznolikijim sadržajem. Maurovićeva stripografija u „Horizontu“ tako obuhvaća stripove „Meksikanac“, „Opsada“, „Tri dječaka“, „Cvijet u kamenu“, „Baš – čelik“, „Jahač usamljene zvijezde“, „Jahač rumene kadulje“ te „Otmica i pravda u Wagon Gapu“ s kojim se Maurović oprostio s čitateljima u „Horizontu“.²⁸³ Neke od stripova koji su objavljeni u „Horizontu“ Maurović nije dovršio i crtanje su preuzeli drugi crtači. Upravo 50 – ih godina Maurović obolijeva zbog neurednog načina života i liječnik ga savjetuje da se mora ostaviti nikotina i alkohola što će kasnije dovesti do njegova asketskog načina života i odricanja od svih poroka.²⁸⁴ List „Horizont“ svoje je zadnje stranice okretao 1953. godine kada je ukinut odlukom Centralnog komiteta Narodne omladine Hrvatske. Određena je i redovna likvidacija cijelog poduzeća „Horizont“ s objašnjenjem deficita listova koje izdaju.²⁸⁵

²⁸² Kruličić, V. Kako su „Horizont“ i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Kruličić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Vojinović, 2007., str. 149.

²⁸⁵ Kruličić, V. Kako su „Horizont“ i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Kruličić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis

8. Plave godine hrvatskog stripa

Uspješni pothvat „Horizonta“ potaknuo je i ostale novinske kuće da krenu u izdavanje zabavnih tjednika. „Vjesnik“ na čelu s novinarom Franom Barbierijem započinje s izdavanjem „Vjesnikovog zabavnog tjednika“. List je sadržavao 8 strana zabavnog sadržaja i izlazio je jednom tjedno. Na žalost, izašlo je samo 9 brojeva jer se nalogom ondašnjeg ministra prosvjete Hrvatske, Miloša Žanka, list morao ukinuti.²⁸⁶ Upornost za izdavanjem zabavnog tjednog magazina ne prestaje ukinućem tog zabavnog magazina. Već tri i pol mjeseca poslije pojavljuje se „Vjesnikov zabavnik – Petko“ s napomenom redakcije čiji je cilj bio „omekšati“ cenzore: *„Djeco! Roditelji! Pedagozi! Od ovog broja „Vjesnikov zabavnik - Petko“ izlazi u sadržajno izmijenjenom izgledu. Posvećen u prvom redu omladini, ovaj list do sada nije uvijek svojim materijalom ispunjavao one zahtjeve koje današnji odgoj ima u vidu. Često se potkradao neki strip kojega je sadržaj bio besmislen ili improviziran, a bilo je i u tekstu takvog materijala“.*²⁸⁷

Najveći uspjeh nakon „Zabavnika“ i „Horizonta“ ipak je imao „Plavi vjesnik“. Po njemu je čak nazvano to razdoblje uspješne strip produkcije – plave godine. Prvi broj „Plavog vjesnika“ izašao je 1. listopada 1954. godine. Tjedno je izdanje izlazilo u početku svakog petka, potom svakog četvrtka sa zadnjim 970. brojem izašlim 1973. godine. Najznačajnije i najplodnije razdoblje „Plavog vjesnika“ bilo je kraj 50 - ih do sredine 60 - ih godina kada je urednik lista bio Nenad Brixy koji je realizirao oko 130 stripova, a za svoj doprinos stripu dobio je i nagradu „Andrija“. Uspješnosti ovog lista osim stripova, pridonijelo je objavljivanje kvalitetnih tekstualnih priloga poput članka iz povijesti, znanosti, umjetnosti, putopisnih reportaža, romana i priča u nastavcima. List je također odlično surađivao s publikom, uvažavajući ideje i mišljenja koje su čitatelji mogli iznositi u kontakt – rubrikama. Za dio popularnosti zaslužno je i poboljšanje tehnike štampanja, uvođenje koloriranih stranica, dvobojnog i trobojnog tiska. Prelazak na kolorirani tisak dogodio se 1959. godine kada se na naslovnici pojavljuje Den Deri - pilot budućnosti britanskog autora Franka Hampsona, čime je postao i zaštitnim znakom lista. Velika se pažnja posvetila stranoj produkciji sa stripovima poput Princa Valianta, Bricka Bradforda, Cocco Billa i sveprisutnog Mickeya Mousea, no ono što je najviše privlačilo publiku bili su stripovi domaćih autora. Na početku su postavu činili samo braća Neugebauer kojima se 1955. godine pridružuje Maurović a potom i Radilović. Kasnije se suradnja proširila i na ostale velikane stripa poput Željka Bekera, Borivoja

²⁸⁶ Vojinović, 2007., str. 147.

²⁸⁷ Isto, 148.

Dovnikovića, Vladimira Delača, Zdenka Svirčića, Otta Reisingera i Zlatka Grgića.²⁸⁸ „Plavi vjesnik“ bio je posljednji list u kojem je Maurović surađivao. Na stranicama lista bilo je objavljeno ukupno 13 Maurovićevih stripova prema scenarijima trojice autora – Norberta Neugebauera, Rudija Aljinovića i Sime Dubajića: „Hajdučka pjesma“, „Kišova Zagonetka“, „Biser zla“, „Djevojka sa Sijere“, „Rankov odred“, „Uglomi, gospodar pećine“, „Čuvaj se senjske ruke“, „Brod buntovnika“, „Posljednja petorica“, „Tajanstveni kapetan“, „Blago Fathive“, „Povratak Starog Mačka“ i „Stari Mačak“. Prema jednom intervjuu objavljenom u časopisu „Yu strip“ iz 1979. godine Maurović komentira svoje stripove iz „Plavog vjesnika“ za koje govori da su mu jedni od dražih jer su objavljeni u boji. Također napominje da je to bila njegova ideja nakon što je štampa u koloru postala popularna. Kao najdraže stripove izašle tih plavih godina izdvaja „Biser zla“, „Djevojka sa Sijere“ i „Čuvaj se senjske ruke“ kao i ostatak njegovih stripova u boji. O smanjenoj popularnosti novih verzija stripova „Starog Mačka“ objavljenima u „Plavom Vjesniku“ komentira: *„Da, to je Aljinović pisao. Ta „renesansa“ Starog Mačka nije uspjela. Zašto? Jer se prekasno „rodio“. Više nije bilo konja. Tehnika se za to vrijeme razvila, onda je on na konju bio malo smiješan, pa nije upalilo. Nije upalilo...“*²⁸⁹

Gotovo svi koji su surađivali s Maurovićem u „Plavom Vjesniku“ sjećaju se kako je Maurović, nakon velikog zaokreta u načinu života, dolazio u redakciju „Plavca“ na drugom katu u dvorištu Frankopanske 12. s posebno izrađenim širokim cipelama i prevelikim odijelom. Netko je čak komentirao kako Maurović izgleda kao da je pušten iz zatvora nakon odležane dugogodišnje kazne pa sad nosi ono u čemu je stigao u zatvor. Nenad Brixly opisao je jedan Maurovićev posjet redakciji: *„Bez riječi bi stavio na stol smotak papira, i kad smo ga raširili, iz njega bi ispale stranice za stranicama gotovog, već završenog stripa, najčešće u boji.. Čitava izložba umjetničkih djela! No! Zadovoljno se osvrtao oko sebe. Kako ti se sviđa? Zar smo mogli naći zamjerke našem najvećem strip umjetniku? Divili smo se najnovijoj epizodi i unaprijed strepili hoće li tiskara obaviti posao kako treba, hoće li bojama kojima raspolaže moći izvući nijanse iz Andrijinih radova.“*²⁹⁰

Nakon 1966. godine sve se više autora iz „Plavog vjesnika“ okušava u drugim oblicima umjetničkog izražavanja zanemarujući strip. Krivnja se može djelomično prebaciti na politiku „Plavog Vjesnika“ jer se sve više prostora posvećuje tinjeđerskim temama. Do

²⁸⁸ Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> [23. studeni 2017.]

²⁸⁹ Zupan, Z. (2009) Doajen domaćeg stripa. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 132.

²⁹⁰ Vojinović, 2007., str. 162- 163.

kraja desetljeća za „Plavac“ su radili samo Vladimir Delač, Maurović, Aljinović i Radilović. Posljednji broj „Plavca“ izašao je 1973. godine ostavljajući iza sebe galeriju likova koji su godinama oduševljavali čitavu jednu generaciju.²⁹¹

292

²⁹¹Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> [23.listopad 2017.]

²⁹² Slika: Naslovna strana „Plavog Vjesnika“. Dostupno na: <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> [26. studeni 2017]

9. Asket crta erotiku

Istraživajući podatke za diplomski rad najviše sam pažnje posvetila samoj povijesti stripa, Maurovićevu opusu i časopisima s kojima je surađivao te mi stoga nije ostalo previše prostora za opis njegove osobnosti i događaja iz njegovog života koji sami po sebi zaslužuju posebno istraživanje. Ipak bih pred kraj ovog istraživanja navela nekoliko ključnih događaja iz njegovog života na koje sam naletjela čitajući brojne intervju, a koji mi se čine posebno zabavni i donekle bitni za njegov stripaški opus. Maurović je u najranijim danima svoje strip karijere vodio prilično buran život. S honorarima koje je zarađivao u „Novostima“ i „Oku“ mogao je živjeti pristojnim životom. Honorari su se kretali oko 70 - 80 tisuća tadašnjih dinara čime je Maurović mogao pokrivati svoje raskalašene navike. Često je tvrdio da je tada znao popiti po deset litara vina, dvije boce rakije i zapaliti sedamdesetak cigareta. Volio je i žene koje su mu bile česti motivi crteža, a poznato je da je tijekom života promijenio četiri životne partnerice, no nikad nije imao djece. Prilikom suradnje sa „Horizontom“ Maurović naglo obolijeva. Iscrpljen i umoran od raskalašenog načina života traži liječničku pomoć: *„Mene je mozak počeo boljeti...Svaki dan, svaki dan, svaki dan: sto figura, naslovne scene, izražaji...Pa tu bi trebala biti neka granica, ali tu nema granice. Neurastenija gravis! To je najstrašnije iscrpljenje...Nisam ništa mogao raditi. Ja sam tjerao ljude. Bio sam strašno grub. Nisam ja to htio. Ali nisam mogao spavati, jesti...pa cigarete, alkohol. Rakiju sam pio od kukuruzovače. Onda sam otišao doktoru Botteriju. Pogledao me jedan čas i rekao: Gospodine Mauroviću, vaša je krv totalno zaražena nikotinom, alkoholom. Prestanite ako nećete u ludnicu ili samoubojstvo.“*²⁹³

Maurović nakon te epizode u potpunosti mijenja svoj način života. Napušta crtanje, odriče se alkohola i cigareta, postaje vegetarijanac i udaljuje se od prijatelja i žena. Jedino mu društvo prave aktovi ljepotica koje je naslikao na zidove svog skromnog stana na Pantovčaku. Mjere koje je poduzimao da bi se svakodnevno pridržavao svog novog asketskog načina života znaju biti itekako pretjerane, čak pomalo smiješne. Budio se u ranim jutarnjim satima, oko pola četiri, pet. Prije nego krene na svoje jutarnje trčanje pojede pola limuna, drugu polovicu namaže na lice. Oko šest doručkuje tri žlice meda, mrkve, jabuke, banane i narandže, a oko 12 sati ruča krumpirovu kašu s ljuskom i luk. Žvače češnjak u velikim količinama i ni najmanje ga ne interesira smeta li to posjetiteljima koji mu dolaze na vrata. Najustrajniji je u prekoravanju i pametovanju prijateljima i kolegama koji puše, piju ili imaju žene. Živi svoj

²⁹³ Vojinović, 2007., str. 149.

život, pomalo ogorčen, pomalo ljut, pomalo smiješan i ironičan. Ne interesiraju ga više razgovori o stripovima i omiljena tema mu je kako svijet odlazi kvrugu: „*Svijet je pošao naopako. Kafica, čaj, vino, piceki, fileki, cigarete, odojci, janjci, sve je to otrov! Ljudi su digli nos kada su prohodali, umjesto da su umnogome ostali vjerni majmunima. Pogotovo u gimnastici. Sve je glupo oko mene pa radije živim sam.*“²⁹⁴ Uživa u šoku i nevjerici kada trči polugol Pantovčakom ili se sunča na terasi u trećem mjesecu kada je u Zagrebu i dalje prilično prohladno: „*Sretnem neki dan opaticu u prolazu kod Šestina pa se prekriži vidjevši me. Što se križaš sestro, golog patnika nosiš na križu oko vrata, odvratim. Po stanu hodam gol, bos, neka dođe tko hoće. Ako je nekog baš stid, ogrnem se malo...*“ Kada stigne, sa svojom umjetničkom penzijom priušti sebi i svom psu odlazak na more. Naravno, na nudističku plažu gdje se prepire što njegov goli pas ne može na nudističku plažu ili što on gol ne može na plažu gdje je golotinja zabranjena: „*Najbolje da se svatko kupa sam za sebe!*“²⁹⁵ Kako se ne bi u potpunosti udaljio od svijeta koji ga okružuje čita novine i sluša radio. Bilo kakve druga elektronika je zabranjena u njegovom stanu. Novinarima i posjetiteljima koji dolaze baca smiješne aforizme da ih razveseli: „*Kapitalizam? Tko je lukaviji dođe do novca. Trgovina? Ništa ne radiš a zaradiš. Zdravlje? Koliko čaša vina popiješ toliko čaša manje živiš. Seks? Komadiraj gornjom a ne donjom glavom*“ *Suvremena politika? Kinu je najviše reklamirao Nixon*“²⁹⁶

Pred kraj života često je u razgovorima omalovažavao strip, najvjerojatnije iscrpljen od jednih te istih pitanja koje su mu novinari postavljali. Rad na stripu opisivao je jedino kao način zarade, a sa zadovoljstvom je isticao kako više ne crta nego slika. Njegovi zadnji radovi dokazuju suprotno. I na kraju života se okrenuo stripu i to – pornografskom. Pornografski crteži nisu bili takav tabu znajući da su između dva rata brojni hrvatski slikari radili erotske mape za bogate naručitelje. Erotskih stripova bilo je i prije Maurovića, a na kioscima su se mogla naći strip izdanja posvećena seksu i erotici, no nijedno od njih likovnom se kvalitetom ne može se mjeriti s Maurovićevim erotskim crtežima. Tema erotike može se pratiti kod Maurovića još od karikatura koje je objavljivao u „Koprivama“, pa na raznim plakatima i razglednicama. Zbirka njegovih erotskih crteža nosi ime „Kandaul“ prema Kralju Kandaulu, o kojem piše Herodot. Kandaul uživa promatrajući ljubavnu igru svoje žene i prijatelja u čemu se miješaju osjećaj ljubomore, voajerizam i ekshibicionizam. Upravo je to tema ovih erotskih

²⁹⁴ Hanzlovsky, M. (2009) Neuništivi „Stari mačak“. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis 37.

²⁹⁵ Vojinović, 2007., str. 161.

²⁹⁶ Hanzlovsky, M. (2009) Neuništivi „Stari mačak“U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis 37.

crteža. Za dodatnu dozu šoka akteri su najčešće svećenici, pijanci i gubavci. Koliko su osobni bili ti crteži otkriva nam činjenica da je jedan od likova i sam Maurović.²⁹⁷ Crteži koji su crtani olovkom odlično pokazuju koliko je poznao anatomiju ljudskog tijela, ali dokazuju još jednu stvar, a to je da su njegovi posljednji radovi također bili u stripovskom formatu što možda ipak dokazuje da Maurović nije prezirao strip koliko je pričao. Sa svojom erotskom zbirkom zadnji se nasmijao dvoličnom svijetu kojeg je pred kraj života toliko prezirao.

Za ljubitelje stripa tužne 1981. godine Maurović obolijeva nakon što ga je zalila obilna kiša tijekom uobičajene šetnje do Šestina. Bolest ga je prikovala za krevet i morao se osloniti na susjede i poznanike da mu pomognu u tim teškim trenucima. Jedan od njih bio je i Rudi Aljinović koji ga je posjetio koncem kolovoza u njegovom stanu na Pantovčaku. Vidjevši u kakvom je stanju, brzo je intervenirao da se Andrija što prije prebaci u bolnicu. U društvu Maurovića, Aljinović je primijetio i jednog mladića koji je dijelio isto prezime kao i Maurović. Kasnije je mladić tvrdio da je Maurovićev unuk što se dokazalo kao prevara kako bi što lakše stekao Maurovićevu imovinu i ostavštinu. Na žalost, i prije se događalo da su kojekakvi ljudi iskorištavali Maurovićevu osamljenost i pod krinkom prijatelja pokušali doći do njegovih slika i crteža. Nakon kratkog poboljšanja slijedio je pad i Andrija Maurović umire u bolnici Sestra Milosrdnica 2. rujna 1981. godine.²⁹⁸

I za kraj, gotovo kao da je ispričana priča o Antun - Tunu, u kojeg je pomalo neobičan um, koji maže lice limunom, i hoda gol i bos, na pitanje - Tko ste vi Andrija Mauroviću? odgovara u svojoj osobnjačkoj maniri: „*Jedan luđak, koji šeta osjećajući zidove ludnice ali šeta. Kažu: Maurović je lud. Ali ne znaju ni sami koliko sam polaskan. Počašćen štoviše. Ako ste i vi dovoljno ljudi dođite mi opet.*“²⁹⁹

²⁹⁷ Mišak, K. (2009) vruće sličice stripovskog maga. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, str. 439 – 442.

²⁹⁸ Vojinović, 2007., str. 183.

²⁹⁹ Šimat Banov, I. (2009) Međutim, Mauroviću, Vi ste veseli. U: Kruličić, V., ur., *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis 85.

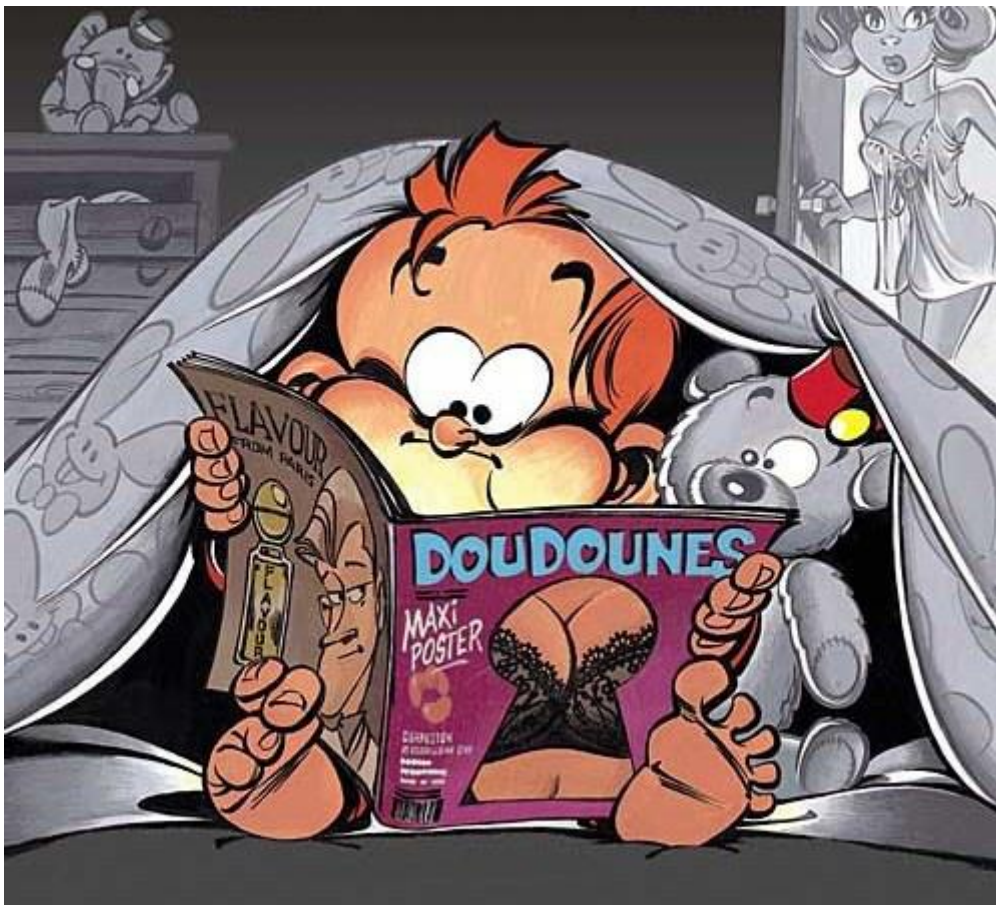
Zaključak

Strip je prošao dug put do potpune afirmacije statusa i važnosti kakve ima danas. Forma slike i teksta koja je započela nevino kao kratka šala i zabava na stranicama prvih zabavnih listova postala je sredstvo za širenje ideologije i propagandnih stavova ovisno o režimu, vlasti i vremenskom periodu u kojem se pojavio. Nakon što je uvidena prednost medija koji je mobilan i koji pokriva velik broj ljudi odjednom, nije trebalo dugo da se ta prednost iskoristi. Kroz svoje istraživanje o povijesti stripa prikazala sam više situacija u kojima se strip iskoristio kao propagandno sredstvo, situacije u kojima je bio zabranjivan i u kojima ga je prekrila cenzura. Najsimpatičniji i najzanimljiviji mi je primjer Mickeya Mousea, stripa koji je bio prisutan u Hrvatskoj kroz sve godine, od kada se prvi puta pojavio na stranicama naših novina. Kada su svi stripovi zabranjeni, Mickey se i dalje smiješio sa stranica listova. Iako je pretrpio nekoliko cenzura uporno se držao kako u listovima izašlim za vrijeme NDH, tako i u partizanskim listovima i listovima u obje Jugoslavije.

Najveći doprinos razvoju Hrvatskog stripa ostvario je Andrija Maurović. Teško je objasniti i razumijeti kakav su fenomen predstavljali Maurovićevi stripovi objavljeni tridesetih godina prošlog stoljeća. I dok su američko tržište preplavili stripovi sa superjunacima, Maurović je stvorio svoj potpuno nov stil i izražaj ne mareći za američke trendove i tipične glavne junake i time ostvario pun pogodak! Stripovi su mu bili i više nego dobro primljeni kod publike. Za to je bio zaslužan njegov vrlo realističan crtež, interesantni i drugačiji scenariji te odbijanje da se prikloni trendovima koji njemu nisu odgovarali. Često je ponavljao kako mu je crtanje stripova predstavljalo samo posao, kako se iscrpio crtajući ih, no Maurović se kroz razgovore često obrušavao na razne stvari, mijenjajući svoje mišljenje u hipu sekunde. U jednom trenutku je nešto valjalo, dok u drugom više nije. Mišljenja sam da je kroz svoju kritiku i galamu više želio šokirati i izazvat nevjericu kod sugovornika. Maurović je volio svoje stripove i likove u njima. Kada je prikazao smrt Dana, mladića iz stripa „Trojica u mraku“ plakao je zbog njegove sudbine, poistovjećivao se sa Starim Mačkom, a u trenucima kada je tvrdio da se ostavio crtanja i prihvatio slikanja izradio je erotske stripove, što znači da se stripovske forme nije ostavio ni pred kraj života.

Živimo u vremenu kada nam je većina stvari lako dostupna i kada se prave vrijednosti mogu vrlo lako izgubiti. Kako se prema tome, današnje moderno vrijeme odnosi prema stripu? Stripovi danas imaju drugačiju funkciju nego su imali nekad. Strah da se određene teme ne smiju objaviti, strah od cenzure koji je pratio strip na gotovo svakom koraku nestao

je. Strip se razvio u poseban oblik umjetnosti i više mu se ne osporava toliko njegova važnost. No broj poklonika stripa smanjio se. Ostao je kao retro – oblik kolekcionarstva koji se prenosi s generacije na generaciju. Danas se objavljuju čitave grafičke novele, cjelokupni stripovi objavljeni u formi knjige sa širokim spektrom žanrova, likova i priča. Kada sam kroz istraživanje naletjela na podatke kako su stripovi literatura za lijeve, šund – roba i korov koji se treba iščupati, sjetila sam se svojih prvih doticaja sa stripovima. Kada sam prvi put u „Stripotekama“ naletjela na stripove o nestašnim dječacima i zbunjenim mladićima „Titeuf“, „Mali Spirou“ „Gašo“, čitajući epizode o njihovim nestašlucima nisam se naučila nepristojnom ponašanju već dobrom humoru. Strip su mogli optužiti za mnogo stvari, no svatko tko je jednom uzeo strip u ruke i zadivljeno promatrao šarene stranice najvjerojatnije je nastavio tradiciju sakupljanja stripova kao generacije i generacije prije njega, a glavni dokaz kako je strip uspio u svojoj borbi za afirmaciju u svijetu umjetnosti jesu knjižnice prepune stripova i oznaka stripa kao simbola cijele jedne subkulture.

300

³⁰⁰ Slika: Strip „Mali Spirou“. Dostupno na: <https://comicvine.gamespot.com/forums/off-topic-5/tintin-vs-spirou-635313/> [27. studeni 2017.]

Literatura

Knjige:

- Aljinović, Rudi, Mladen Novaković. *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest Hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripofrum, 2012.
- Black, James Eric. *Walt Kelly and Pogo: The Art of Political Swamp*. North Carolina: McFarland and Company, Inc, 2016.
- Draganić, Slavko, Zdravko Zupan. *Istorija jugoslavenskog stripa*. Novi Sad: Forum – Marketprint, 1986.
- Duncan, Randy, Matthew J. Smith. *The power of comics - History, Form, and Culture*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc., 2009.
- Dulibić, Frano, Darko Glavan. *Andrija Maurović: poznato i nepoznato*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2007.
- Eisner, Will. *Comics and Sequential Art*. Tamarac: Poorhouse Press, 2001.
- Elliot, Emory. *The Columbia Literary history of the United States*. New York: Columbia University Press, 1988.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918 – 2008*. Zagreb: Novi liber, 2008.
- Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske (1771 – 1939.)*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
- Ivanišević, Ivica. *Sto mu jelenskih rogova*, Zagreb: V.B.Z., 2004.
- Kruličić, Veljko, ur. *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis, 2009.
- Kruličić, Veljko. „,Kako su „Horizont“ i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića.“ *Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta*. Zagreb: Vedis
- Munitić, Ranko. *Strip : deveta umjetnost*. Zagreb: ART9, 2010.
- Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20.stoljeću*. Zagreb: Golden marketing, 2005.

Pavičić, Snježana. *Stari mačak u NOB –i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986.* Zagreb: Muzej revolucije naroda Hrvatske. 1986.

Šibenik, Ljerka, ur. *Maurović.* Zagreb: Galerija nova, centar za kulturnu djelatnost saveza socijalističke omladine Zagreb.

Tomić, Svetozar. *Strip, poreklo i značaj,* Novi Sad: Forum, Marketprint, 1985.

Tomić, Svetozar. *Do visina Olimpa.* Novi Sad: Markentprint d.o.o., 2003.

Vojinović, Aleksandar. *Andrija Maurović: Prorok Apokalipse.* Zagreb: Profil International, 2007.

Časopisi:

Aljinović, Rudi. „Mlado doba stripa“. *Strip revija večernjeg lista*, (2017) br. 42.

Aljinović, Rudi. „Mlado doba stripa“. *Strip revija večernjeg lista*, (2017) br. 43.

Aljinović, Rudi. „Strip u Hrvatskoj 1941. – 1945“. *Strip revija*, br. (2011) br. 6.

Aljinović, Rudi. „ZABAVNIK (1943 – 1945.): Tračak vedrine u tmurnom vremenu“. *Strip revija*, (2011) br. 7.

Aljinović, Rudi. „Kronika jednog preuranjenog starta“. *Strip revija*, (2009) br. 2.

Bogdanović, Žika. „Rip Kirby: Um, pištolj i mussica classica“. *Strip revija* (2015) br. 16.

Eco, Umberto. „Industrija nostalgije“. *Strip revija Večernjeg Lista* (2016) br. 39.

Hamilton, Bruce. „Mickey Mouse as the Monarch of Medioka“. *Gladstone Comic Album Special No. 7.* (1988)

Novaković, Mladen. „Hal Foster: Otac pustolovnog stripa.“ *Strip revija Večernjeg lista* (2013) br. 4.

Novaković, Mladen. „Prvi kostimirani junak u stripu“. *Strip revija* (2011) br. 7.

Novaković, Mladen. „Svemirska bajka ili zašto volimo Flasha Gordona“. *Strip revija* (2012) br. 9.

Novaković, Mladen. „Dan kada se dogodio strip“. *Strip revija*, (2014) br. 14.

Tomić, Svetozar. „Pioniri modernog stripa“. *Spunk* (1980), br. 5.

Tomić, Svetozar. „Pioniri modernog stripa“. *Spunk* (1980), br. 2.

Zupan, Zdravko. „66 plodnih godina“. *Strip revija*, (2010) br. 4.

Internetske stranice:

Ally Sloper's Half Holiday

http://ukcomics.wikia.com/wiki/Ally_Sloper%27s_Half_Holiday

(posjećeno 4. rujna 2017.)

Aljinović, Rudi. „Maks i Maksić“. *Stripforum* (2009)

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/maks-i-maksic/>

(posjećeno 15. listopada 2017.)

Aljinović, Rudi. „Gospodin Alfonz“. *Stripforum* (2009)

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/gospodin-alfonz/>

(posjećeno 14. listopada 2017.)

Aljinović, Rudi. „Mali Ivica“. *Stripforum* (2009)

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/mali-ivic/>

(posjećeno 14. listopada 2017.)

Aljinović, Rudi. „Režimsko „ne“ zabavniku“. *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/rezimsko-ne-zabavniku/>

(posjećeno 23. studenog 2017.)

Aljinović, Rudi. „Dječji strip u NDH“. *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/djecji-strip-u-ndh/>

(posjet 23. studeni 2017)

Aljinović, Rudi. „Humoristični i zabavni listovi u NDH“. *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/humoristicki-i-zabavni-listovi-u-ndh/>

(posjećeno 23. studenog 2017)

Aljinović, Rudi. „Domobranska jutra u ruskoj stepi“. *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/>

(posjećeno 23. studenog 2017)

Aljinović, Rudi. „Bojna lira Pionira“ *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/bojna-lira-pionira/>

(posjećeno 14. prosinca 2017.)

Butković, Lidija. „Plavi Vjesnik“. *Stripforum*

<http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/>

(posjećeno 23. studenog 2017.)

Buffalo Bill's Wild West Show opens.

<http://www.history.com/this-day-in-history/buffalo-bills-wild-west-show-opens>

(posjećeno 6. studenog 2017.)

Cohn, Neil. „Razbijanje definicije stripa: odvajanje kulturalnog od strukturalnog u stripu“.

Zarez

<http://www.zarez.hr/clanci/razbijanje-definicije-quotstripaquot-odvajanje-kulturalnog-od-strukturalnog-u-quotstripuquot>

(posjećeno 22. kolovoza 2017)

Fantom (2008) *Stripovi.com*

<http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/fan/fantom/>

(posjećeno 10. listopada 2017.)

Internet Movie Database.

<http://www.imdb.com/name/nm0594291/>

(posjećeno 6. studenog 2017.)

The Yellow Kid on the Peper Stage

<http://xroads.virginia.edu/~MA04/wood/ykid/intro.htm>

(posjećeno 4. rujna 2017.)